अथ चितिनामाष्टकं काण्डम्

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः– प्राणभृत्संज्ञकेष्टकोपधानम्, आश्विनीष्टकोपधानादि, स्वयमातृण्णाद्युपधानम्, विश्वज्योतिर्ऋतव्याद्युपधानम्, स्तोमभागाद्युपधानम्, स्तोमचित्यर्थवादः, असपत्नाद्युपधानम्, ऋतव्याद्यर्थवादादि, इष्टकाप्रमाणम्, पुरीषनिवापादि, सुवर्णशकलसहस्रेण प्रोक्षणादिकं चेति ।

[प्राणभृत्संज्ञकेष्टकोपधानम्]

ओ३म् ॥ प्राणभृत उउपदधाति । प्राणा वै प्राणभृतः प्राणानेवैतदुपदधाति ताः प्रथमायां चिता उउपदधाति पूर्वार्द्धे उएषोऽग्नेर्यत्प्रथमा चितिः पुरस्तात्तत्प्राणान्दधाति तस्मादिमे पुरस्तात्प्राणाः ॥ १ ॥ ता दशदशोपदधाति । दश वै प्राणा यद्उ वा उअपि बहुकृत्वो दश–दश दशैव तत्पञ्चकृत्वो दश–दशोपदधाति पञ्च वा उएतान्पशूनुपदधाति दश–दश वा उएकैकस्मिन्पशौ प्राणास्तदेषु सर्वेषु प्राणान्दधात्यनन्तर्हिताः पशुभ्य उउपदधात्यनन्तर्हितांस्तत्पशुभ्यः प्राणान्दधाति सर्वत उउपदधाति सर्वत उएवैष्वेतत्प्राणान्दधाति ॥ २ ॥ यद्वेव प्राणभृत उउपदधाति । प्रजापतेर्विस्रस्तात्प्राणा उउदक्रामन्देवता भूत्वा तानब्रवीदुप मेत प्रति म उएतद्धत्त येन मे यूयमुदक्रमिष्टेति स वै तदन्नꣳ सृजस्व यत्ते वयं पश्यन्त उउपवसामेति ते वा उउभये

'सृजामहा ऽइति तथेति ते प्राणाश्च प्रजापतिश्चै-
तदन्नमसृजन्तैताः प्राणभृतः ॥ ३ ॥ स * पुरस्तादुप-
दधाति । '[1]अयं पुरो भुव' ऽइत्यग्निर्वै पुरस्तद्यत्तमाह पुर-
ऽइति प्राञ्चᳫं ह्यग्निमुद्धरन्ति प्राञ्चमुपचरन्त्यथ यद्भुव-
ऽइत्याहाग्निर्वै भुवोऽग्नेर्हीदᳬ सर्वं भवति प्राणो ह्यग्नि-
र्भूत्वा पुरस्तात्तस्थौ तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ ४ ॥ '[2]तस्य
प्राणो भौवायन' ऽइति । प्राणं तस्माद्रूपादग्नेर्निरमिमीत
'[3]वसन्तः प्राणायन' ऽइति वसन्तमृतुं प्राणान्निरमिमीत
'[4]गायत्री वासन्ती'ति गायत्रीं छन्दो वसन्तादृतोर्निर-
मिमीत '[5]गायत्र्यै गायत्रमि'ति गायत्र्यै च्छन्दसो गायत्रᳬ
साम निरमिमीत '[6]गायत्रादुपाᳫंशुरि'ति गायत्रात्साम्न-
ऽउपाᳫंशुं ग्रहं निरमिमीतो'[7]पाᳫंशोस्त्रिवृदि'त्युपाᳫंशो-
र्ग्रहात्त्रिवृतᳫं स्तोमं निरमिमीत '[8]त्रिवृतो रथन्तरमि'ति
त्रिवृत स्तोमाद्रथन्तरं पृष्ठं निरमिमीत ॥ ५ ॥ '[9]वसिष्ठ-
ऽऋषिरि'ति । प्राणो वै वसिष्ठ ऽ षिर्यद्वै नु श्रेष्ठस्तेन
वसिष्ठोऽथो यद्वस्तृतमो वसति तेनो ऽएव वसिष्ठः
'[10]प्रजापतिगृहीतया त्वये'ति प्रजापतिसृष्टया त्वयेत्येत-
'[11]त्प्राणं गृह्णामि प्रजाभ्य' ऽइति प्राणं पुरस्तात्प्रा-

* का० श्रौ० सू० १७. ६ ३ ।

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४
(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४
(५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४
(७) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४ । (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४
(९) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४ । (१०) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४
(११) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४ ।

पादयत नानोपदधाति ये नानाकामाः प्राणे-ताँस्तद्दधाति सकृत्सादयत्येकं तत्प्राणं करोत्यथ यन्नाना सादयेत्प्राणꣳ ह विच्छिन्द्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका यजुः सादनꣳ सूददोहास्तत्त्रिवृत्त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तत्कृत्वोपदधाति ॥ ६ ॥ अथ दक्षिणतः । 'अयं दक्षिणा विश्वकर्म्मे'त्ययं वै वायुर्विश्वकर्म्मा योऽयं पवत ऽएष हीदꣳ सर्वं करोति । तद्यत्तमाह दक्षिणेति तस्मादेष दक्षिणैव भूयिष्ठं वाति मनो ह वायुर्भूत्वा दक्षिणतस्तस्थौ तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ ७ ॥ * 'तस्य मनो वैश्वकर्म्मणमि'ति । मनस्तस्माद्रूपाद्वायोर्न्निरमिमीत 'ग्रीष्मो मानस' ऽइति ग्रीष्ममृतुं मनसो निरमिमीत 'त्रिष्टुब्ग्रैष्मी'ति त्रिष्टुभं छन्दो ग्रीष्मादृतोर्न्निरमिमीत 'त्रिष्टुभः स्वारमि'ति त्रिष्टुभश्छन्दसः स्वारꣳ साम निरमिमीत 'स्वारादन्तर्यामं' ऽइति स्वारात्साम्नोऽन्तर्यामं ग्रहं निरमिमीता'न्तर्यामात्पञ्चदश' ऽइत्यन्तर्यामाद् ग्रहात्पञ्चदशꣳ स्तोमं निरमिमीत 'पञ्चदशाद् बृहदि'ति पञ्चदशात्स्तोमाद् बृहत्पृष्ठं निरमिमीत ॥ ८ ॥ 'भरद्वाज ऽऋषिरि'ति । मनो वै भरद्वाज ऽऋषिरन्नं वाजो यो वै मनो बिभर्त्ति सोऽन्नं

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ ।

* अत्र शतम् ४३०० ॥

(२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ । (५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ । (७) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ । (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ । (९) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ ।

वाजं भरति तस्मान्मनो भरद्वाज ऽऋषिः 'प्रजापति-गृहीतया त्वये'ति प्रजापतिसृष्टया त्वयेत्येत'न्मनो गृह्णामि प्रजाभ्य' ऽइति मनो दक्षिणतः प्राणादयत नानोपदधाति ये नानाकामा मनसि ताँस्तद्दधाति सकृत्सादयत्येकं तन्मनः करोत्यथ यन्नाना सादयेन्मनो ह विच्छिन्द्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका तस्योक्तो बन्धुः ॥ १ ॥ (A)

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अथ * पश्चात् । 'अयं पश्चाद्विश्वव्यचा' ऽइत्यसौ वा ऽआदित्यो विश्वव्यचा यदा ह्येवैष ऽउदेत्यथेदꣳ सर्वं व्यचो भवति तद्यत्तमाह पश्चादिति तस्मादेतं प्रत्यञ्चमेव यन्तं पश्यन्ति चक्षुर्हादित्यो भूत्वा पश्चात्तस्थौ तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ १ ॥ 'तस्य चक्षुर्वैश्वव्यचसमि'ति । चक्षुस्तस्माद्रूपादादित्यान्निरमिमीत 'वर्षाश्चाक्षुष्य' ऽइति वर्षा ऽऋतुं चक्षुषो निरमिमीत 'जगती वार्षी'ति जगतीं छन्दो वर्षाभ्य ऽऋतोर्निरमिमीत 'जगत्या ऽऋक्सममि'ति जगत्यै छन्दस ऽऋक्समꣳ साम निरमिमीत'र्क्समाच्छुक्र' ऽइत्यृक्समात्साम्नः शुक्रं

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५। (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा– का० श० १०. १. १; कठ० सं० १६. १९; कपि० सं० २५. ९; मै० सं० ११. ७. १९; तै० सं० ४. ३. २।

* का० श्रौ० सू० १७. ६. ४।

(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६। (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६। (५) शु० य० सं० अ० १३. ५६। (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६। (७) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६। (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६।

ग्रहं निरमिमीत 'शुक्रात्सप्तदश[1]' ऽइति शुक्राद् ग्रहात्सप्तदशꣳ स्तोमं निरमिमीत 'सप्तदशाद्वैरूपमि[2]'ति सप्तदशात्स्तोमाद्वैरूपं पृष्ठं निरमिमीत ॥ २ ॥ 'जमदग्निर्ऋषि[3]रि'ति । चक्षुर्वै जमदग्निर्ऋषिर्यदेनेन जगत्पश्यत्यथो मनुते तस्माच्चक्षुर्जमदग्निर्ऋषिः 'प्रजापतिगृहीतया[4] त्वये'ति प्रजापतिसृष्टया त्वयेत्येत'च्चक्षुर्गृह्णामि प्रजाभ्य' ऽइति चक्षुः पश्चात्प्रापादयत * नानोपदधाति ये नानाकामाश्चक्षुषि तांस्तद्दधाति सकृत्सादयत्येकं तच्चक्षुः करोत्यथ यन्नाना सादयेच्चक्षुर्ह विच्छिन्द्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका तस्योक्तो बन्धुः ॥ ३ ॥ अथोत्तरतः । 'इदमुत्तरात्स्वरि[6]'ति दिशो वा ऽउत्तरात्तद्यत्ता ऽआहोत्तरादित्युत्तरा ह्यस्मात्सर्वस्माद्दिशोऽथ यत्स्वरित्याह स्वर्गो हि लोको दिशः श्रोत्रꣳ ह दिशो भूत्वोत्तरतस्तस्थौ तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ ४ ॥ 'तस्य श्रोत्रꣳ सौवमि[7]'ति । श्रोत्रं तस्माद्रूपाद्दिग्भ्यो निरमिमीत 'शरच्छ्रौत्री[8]'ति शरदमृतुꣳ श्रोत्रान्निरमिमी'तानुष्टुप्शारदी[9]'त्यनुष्टुभं छन्दः शरद ऽऋतोर्निरमिमीता'नुष्टुभ ऽऐडमि[10]'त्यनुष्टुभश्छन्दस ऽऐडꣳ साम निरमिमी'तैडान्मन्थी[11]'त्यैडात्साम्नो मन्थिनं ग्रहं निरमिमीत 'मन्थिन[12] ऽएकविꣳश' ऽइति मन्थिनो

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६
(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६
(५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६ । * 'यन्त' इति 'ख' पुस्तके ।
(६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ । (७) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७
(८) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ । (९) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७
(१०) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ । (११) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७
(१२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ ।

ग्रहादेकविꣳशꣳ स्तोमं निरमिमी'तैकविꣳशाद्वैराजमि'त्ये-
कविꣳशात्स्तोमाद्वैराजं पृष्ठं निरमिमीत ॥ ५ ॥ 'विश्श्वा-
मित्र ऽऋषिरि'ति । श्रोत्रं वै विश्श्वामित्र ऽऋषिर्य्यदेनेन
सर्वतः शृणोत्यथो यदस्मै सर्वतो मित्रं * भवति तस्माच्छ्रोत्रं
विश्श्वामित्र ऽऋषिः 'प्रजापतिगृहीतया त्वये'ति प्रजापति-
सृष्टया त्वयेत्येत'च्छ्रोत्रं गृह्णामि प्प्रजाब्भ्य' ऽइति
श्श्रोत्रमुत्तरतः प्प्रापादयत नानोपदधाति ये नानाकामाः
श्श्रोत्रे तान्स्तद्दधाति सकृत्सादयत्येकं तच्छ्रोत्रं करोत्यथ
यन्नाना सादयेच्छ्रोत्रꣳ ह विच्छिन्द्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका
तस्योक्तो बन्धुः ॥ ६ ॥ अथ मद्ध्ये । 'इयमुपरि मति-
रि'ति चन्द्रमा वा ऽउपरि तद्यत्तमाहोपरीत्युपरि हि
चन्द्रमा ऽअथ यन्मतिरित्याह वाग्वै मतिर्वाचा हीदꣳ सर्वं
मनुते वाग्घ चन्द्रमा भूत्वोपरिष्टात्तस्थौ तदेव तद्रूपमुप-
दधाति ॥ ७ ॥ 'तस्यै वाङ्मात्ये'ति । वाचं तस्माद्रूपा-
च्चन्द्रमसो निरमिमीत 'हेमन्तो वाँच्च्य' ऽइति हेमन्तमृतुं
वाचो निरमिमीत 'पङ्क्तिर्हैमन्ती'ति पङ्क्तिं छन्दो
हेमन्तादृतोर्न्निरमिमीत 'पङ्क्त्यै निधनवदि'ति पङ्क्त्यै
च्छन्दसो निधनवत्साम निरमिमीत 'निधनवत ऽआग्ग्रयण'
ऽइति निधनवतः साम्म्न ऽआग्रयणं ग्रहं निरमिमी'ता-

---

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ ।

* 'ते भवति' इति 'ख' पाठः ।

(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ ।
(५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ ।
(७) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ । (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ ।
(९) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ । (१०) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ ।

ग्ग्रयणात्त्रिणवत्रयस्त्रिᳫशावि'त्याग्रयणाद् ग्रहात्त्रिणवत्र[2]-यस्त्रिᳫशौ स्तोमौ निरमिमीत त्रिणवत्रय'स्त्रिᳫशाभ्याᳬ शा[3]क्वररैवते' ऽइति त्रिणवत्रयस्त्रिᳫशाभ्याᳬ स्तोमाभ्याᳬ शाक्वररैवते पृष्ठे निरमिमीत ॥ ८ ॥ 'विश्श्व[3]कर्म्म ऽऋषि-रि'ति । वाग्वै विश्श्वकर्म्मर्षिर्वाचा हीदᳫ सर्वं कृतं तस्मा-द्वाग्विश्श्वकर्म्मर्षिः '[4]प्प्रजाप्पतिगृहीतया त्त्वये'ति प्रजापति-सृष्टया त्त्वयेत्येत'द्वाचं गृ[5]ह्णामि प्प्रजाभ्य' ऽइति व्वाच-मुपरिष्टात्त्प्रापादयत नानोपदधाति ये नानाकामा व्वाचि ताँस्तद्दधाति सकृत्सादयत्येकां तद्वाचं करोत्त्यथ यन्नाना सादयेद्वाचᳫ ह व्विच्छिन्द्यात्त्सैषा त्रिवृदिष्टका तस्योक्तो बन्धुः ॥ ९ ॥ एतद्वै तदन्नम् । यत्तत्प्राणाश्च प्रजापति-श्चासृजन्तैतावान्न्वै सर्व्वो यज्ञो-यज्ञ ऽउ देवानामन्नम् ॥ १० ॥ ता दश दशोपदधाति । दशाक्षरा व्विराड्विराडु कृत्स्नमन्नᳫ सर्व्वमेवास्म्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति सर्व्वत-ऽउपदधाति सर्व्वत ऽएवास्म्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति ता हैता विराज ऽएतान्प्राणान्बिभ्रति यत्प्राणान्बिभ्रति तस्म्मात्प्राणभृतः ॥ ११ ॥ (B)

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ । (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ । (५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १० १. १; कठ० सं० १६. १९; कपि० २५. ९; मै० सं० ११. ७. १९; तै० सं ४. ३. २ ।

[प्राणभृच्छब्दनिर्वचनम्, तत्स्तुतिश्च]

तदाहुः । किं प्राणाः किं प्राणभृत ऽइति प्राणा ऽएव प्राणा ऽअङ्गानि प्राणभृत्यङ्गानि हि प्राणान्बिभ्रति प्राणास्त्वेव प्राणा ऽअन्नं प्राणभृदन्नꣳ हि प्राणान्बिभर्त्ति ॥ १ ॥ तदाहुः । कथमस्यैताः सर्वाः प्राजापत्या भवन्तीति यदेव सर्वास्वाहं प्रजापतिगृहीतया त्वयेत्येवमु हास्यैताः सर्वाः प्राजापत्या भवन्ति ॥ २ ॥ तदाहुः । यद् * ग्रहाय गृहीताय स्तुवतेऽथ शꣳसत्यथ कस्मात्पुरस्ताद् ग्रहाणामृचश्च सामानि चोपदधातीति सꣳस्था वै कर्म्मणोऽन्वीक्षितव्यर्चा वै प्रतिपदा ग्रहो गृह्यत ऽऋचि साम गीयते तदस्यैतद्यत्पुरस्ताद् ग्रहाणामृचश्च सामानि चोपदधात्यथ यदुपरिष्टाद् ग्रहाणाꣳ स्तुतशस्त्रे भवतस्तद्वस्यैतद्यदुपरिष्टाद् ग्रहाणाꣳ स्तोमाँश्च पृष्ठानि चोपदधाति ॥ ३ ॥ तदाहुः । यदेतत्त्रयꣳ सह क्रियते ग्रहस्तोत्रꣳ शस्त्रमथात्र ग्रहं चैव स्तोत्रं चोपदधाति कथमस्यात्रापि शस्त्रमुपहितं भवतीति यद्वाव स्तोत्रं तच्छस्त्रं यासु ह्येव स्तुवते ता ऽउ ऽएवानुशꣳसत्येवमु हास्यात्रापि शस्त्रमुपहितं भवति ॥ ४ ॥ तदाहुः । यद्यथा पितुः पुत्रमेवं त्रीणि प्रथमान्याहाथ कस्मादृक्सामयोः सङ्क्रामतीति साम वा ऽऋचः पतिस्तद्यत्तत्रापि यथा पितुः पुत्रमेव ब्रूयाद्यथा पतिꣳ सन्तं पुत्रं ब्रूयात्तादृक्तत्तस्मादृक्सामयोः सङ्क्रामति कस्मादु त्रिः सन्तनोतीति पितरं

* 'ग्रहाय' इति 'ग' पुस्तके ।

पुत्रं पौत्रं ताँस्तत्सन्तनोति तस्मादु तेभ्य ऽएक ऽएव ददाति ॥ ५ ॥ तद्याः पुरस्तादुपदधाति । ताः प्प्राणभृतोऽथ याः पश्चात्ताश्चचक्षुर्भृतस्ता ऽअपानभृतोऽथ या दक्षिणतस्ता मनोभृतस्ता ऽउ व्यानभृतोऽथ या-ऽउत्तरतस्ताः श्श्रोत्रभृतस्ता ऽउदानभृतोऽथ या मध्ये ता व्वाग्भृतस्ता ऽउ समानभृतः ॥ ६ ॥ तदु ह चरकाद्ध्वर्य्यवः । अन्न्या ऽएवापानभृतो व्व्यानभृत ऽउदानभृतः समानभृतश्चक्षुर्भृतो मनोभृतः श्श्रोत्रभृतो व्वाग्भृत ऽइत्युपदधति न तथा कुर्य्यादत्यहैव रेचयन्त्यत्रो ऽएवैतानि सर्व्वाणि रूपाण्ण्युपधीयन्ते ॥ ७ ॥ स वै पुरस्तादुपधाय । पश्चादुपदधाति प्प्राणो ह्यपानो भूत्त्वाङ्गुल्यग्ग्रेभ्य ऽइति सञ्चरत्त्यपान ऽउ ह प्राणो भूत्त्वाङ्गुल्यग्ग्रेभ्य ऽइति सञ्चरति तद्यत्पुरस्तादुपधाय पश्चादुपदधात्त्येतावेवैतत्प्राणौ सन्तनोति सन्दधाति तस्मादेतौ प्प्राणौ सन्ततौ सꣳहितौ ॥८॥ अथ दक्षिणत ऽउपधाय । उत्तरत ऽउपदधाति व्व्यानो होदानो भूत्त्वाङ्गुल्यग्ग्रेभ्य ऽइति सञ्चरत्त्युदान ऽउ ह व्व्यानो भूत्त्वाङ्ग्गुल्यग्ग्रेभ्य ऽइति सञ्चरति तद्यद्दक्षिणत-ऽउपधायोत्तरत ऽउपदधात्त्येतावेवैतत्प्राणौ सन्तनोति सन्दधाति तस्मादेतौ प्प्राणौ सन्ततौ सꣳहितौ ॥ ९ ॥ अथ या मद्ध्य ऽउपदधाति । स प्राणस्ता रेतःसिचोर्व्वेलयोपदधाति पृष्ट्यो वै रेतःसिचौ मध्यमु पृष्ट्यो मद्ध्यत-ऽएवास्मिन्नेतत्प्राणं दधाति सर्व्वत ऽउपदधाति सर्व्वत-ऽएवास्मिन्नेतत्प्राणं दधात्त्यथो ऽएवꣳ हैष गुदः प्प्राणः

'समन्तं नाभिं पर्य्येक्नोऽनूचीश्च तिरश्चीश्चोपदधाति तस्मादिमेऽन्वञ्चश्च तिर्य्यञ्चश्चात्मन्प्राणाः सꣳस्पृष्टाऽउपदधाति प्राणानेवैतत्सन्तनोति सन्दधाति तस्मादिमे प्राणाः सन्तताः सꣳहिताः ॥ १० ॥ (C)

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[प्राणभृदिष्टकानिधानस्थानादि]

ता हैके पुरुषमुपाप्योपदधति । एष वै प्राणस्तमेता बिभ्रति यत्प्राणं बिभ्रति तस्मात्प्राणभृत ऽइति न तथा कुर्य्यादेषोऽहैव प्राणो य ऽएष हिरण्मयः पुरुषस्तस्य त्वयमात्मा यावदिदमभ्ययमग्निर्विहितस्तद्यद्धास्यैता ऽअङ्गं नाभिप्राप्नुयुः प्राणो हास्य तदङ्गं नाभिप्राप्नुयाद्यदु वै प्राणोऽङ्गं नाभिप्राप्नोति शुष्यति वा वै तन्म्लायति वा तस्मादेनाः परिश्रित्स्वेवोपाप्योपदध्यादथ या मध्य ऽउपदधाति ताभिरस्यैष ऽआत्मा पूर्णस्ता ऽउ ऽएवैतस्मादनन्तर्हिताः ॥ १ ॥ तदाहुः । यदयं पुरो भुवोऽयं दक्षिणा विश्वकर्मायं पश्चाद्विश्वव्यचा ऽइदमुत्तरात्स्वरियमुपरि मतिरिति सम्प्रति दिशोऽभ्यनूच्यन्तेऽथ कस्मादेना ऽअक्ष्णयादेशेषूपदधातीति प्राणा वै प्राणभृतस्ता यत्सम्प्रति दिशऽउपदध्यात्प्रागपꣳ हैवायं प्राणः सञ्चरेदथ यदेना ऽएवमभ्यनूक्ताः सतीरक्ष्णयादेशेषूपदधाति तस्मादयं प्रागपं प्राणः सन्नक्ष्णया सर्वाण्यङ्गानि सर्वमात्मानमनुसञ्चरति ॥ २ ॥ स ऽएष पशुर्यदग्निः । सोऽत्रैव सर्वः कृत्स्नः

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० १०. २. १ ।

संस्कृतस्तस्य या२ पुरस्तादुपदधाति तौ बाहू ऽअथ या२ पश्चात्ते सक्थ्यावथ या मध्य ऽउपदधाति स ऽआत्मा ता रेतःसिचोर्वेलयोपदधाति पृष्ट्यो वै रेतःसिचौ मध्यमु पृष्ट्यो मध्यतो ह्ययमात्मा सर्वत ऽउपदधाति सर्वतो ह्ययमात्मा ॥ ३ ॥ तदाहुः । यत्पूर्वेषु गणेष्वेकैकꣳ स्तोममेकैकं पृष्ठमुपदधात्यथ कस्मादत्र द्वौ स्तोमौ द्वे पृष्ठेऽउपदधातीत्यात्मा वा ऽअस्यैष ऽआत्मानं तदङ्गानां ज्येष्ठं वरिष्ठं वीर्यवत्तमं करोति तस्मादयमात्माङ्गानां ज्येष्ठो वरिष्ठो वीर्यवत्तमः ॥ ४ ॥ तदाहुः । कथमस्यैषोऽग्निः सर्वः कृत्स्न ऽइष्टकायामिष्टकायाꣳ संस्कृतो भवतीति मज्जा यजुरस्थीष्टका माꣳसꣳ सादनं त्वक्सूददोहा लोम पुरीषस्य यजुरन्नं पुरीषमेवमु हास्यैषोऽग्निः सर्वः कृत्स्न ऽइष्टकायामिष्टकायाꣳ संस्कृतो भवति ॥ ५ ॥ स ऽएष सार्वायुषोऽग्निः । स यो हैतमेवꣳ सार्वायुषमाग्निं वेद सर्वꣳ हैवायुरेति ॥ ६ ॥ अथातः समञ्चनप्रसारणस्यैव । सञ्चितꣳ हैके समञ्चनप्रसारणेनेत्यभिमृशन्ति पशुरेष यदग्निर्यदा वै पशुरङ्गानि संचाञ्चति प्र च सारयत्यथ स तैर्वीर्यं करोति ॥ ७ ॥ '[1]संवत्सरोऽसि । परिवत्सरोऽसीदावत्सरोऽसीद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि । उषसस्ते कल्पन्तामहोरात्रास्ते कल्पन्तामर्द्धमासास्ते कल्पन्तां मासास्ते कल्पन्तामृतवस्ते कल्पन्ताꣳ संवत्सरस्ते कल्पताम् । प्रेत्या ऽएत्यै संचाञ्च प्र च

(१) शु० य० सं० अ० २७ क० ४५ ।

सारय । सुपर्ण्णचिदसि तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवः सीदे'ति ॥ ८ ॥ अपि ह स्माह शाट्यायनिः । स्फोटतोहैकः पक्षयोरुपशुश्रावैतेनाभिमृष्टस्य तस्मादेनमेतेनाभ्येव मृशेदिति ॥ ९ ॥ अथ ह स्माह स्वर्ज्जिन्नाग्नजितः । नग्नजिद्वा गान्धारः प्प्राणो वै समञ्चनप्प्रसारणं ऽयस्मिन्न्वा ऽअङ्गे प्प्राणो भवति तत्संचाञ्चति प्प्र च सारयति सञ्चितमेवैनं बहिष्टादभ्यन्न्यात्तदस्मिन्न्प्राणः समञ्चनप्प्रसारणं दधाति तथा संचाञ्चति प्प्र च सारयतीति तदुहैव समञ्चनप्प्रसारणं ऽयत्स तदुवाच राजन्यबन्धुरिव त्त्वेव तदुवाच यन्नु शतङ्कृत्त्वोऽथो सहस्रं * बहिष्टादभ्येन्न्युर्न्न वै तस्मिँस्ते प्प्राणं दध्युरयो वा ऽआत्मन्न्प्राणः सऽएव प्राणस्तद्यत्प्राणभृत ऽउपदधाति तदस्मिन्न्प्राणः समञ्चनप्प्रसारणं दधाति तथा संचाञ्चति प्प्र च सारयत्यथ लोकम्पृणे ऽउपदधात्यस्याꣳ स्रक्त्यां तयोरुपरि बन्धुः पुरीषं निवपति तस्योपरि बन्धुः ॥ १० ॥ (D)

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

[द्वितीयायां चितावश्विनीष्टकोपधानम्]

द्वितीयां चितिमुपदधाति । एतद्वै देवाः प्प्रथमां चितिं चित्त्वा समारोहन्नयं वै लोकः प्प्रथमा चितिरिममेव

---

* 'बहिष्टादभ्यन्न्युः' इति 'ग' पुस्तके ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. २. ३,४ ।

तल्लोकꣳ संस्कृत्य समारोहन् ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् । चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्नित ऊर्ध्वमिच्छतेति ते चेतयमाना एतां द्वितीयां चितिमपश्यन्न्यदूर्ध्वं पृथिव्या अर्वाचीनमन्तरिक्षात्तेषामेष लोकोऽध्रुव इवाप्रतिष्ठित इव मनस्यासीत् ॥ २ ॥ तेऽश्विनावब्रुवन् । युवं वै ब्रह्माणौ भिषजौ स्थो युवन्न इमां द्वितीयां चितिमुपधत्तमिति किं नौ ततो भविष्यतीति युवमेव नोऽस्या अग्निचित्याया अध्वर्यू भविष्यथ इति तथेति तेभ्य एतामश्विनौ द्वितीयां चितिमुपाधत्तां तस्मादाहुरश्विनावेव देवानामध्वर्यू इति ॥ ३ ॥ स उपदधाति । 'ध्रुवक्षिति'र्ध्रुवयोनिर्ध्रुवासी'ति यद्वै स्थिरं यत्प्रतिष्ठितं तद्ध्रुवमथ वा एषामेष लोकोऽध्रुव इवाप्रतिष्ठित इव मनस्यासीत्तमेवैतत्स्थिरं ध्रुवं कृत्वा प्रत्यधत्तां 'ध्रुवं योनिमासीद साधुये'ति स्थिरं योनिमासीद साधुयेत्येत'दुख्यस्य केतुं प्रथमं जुषाणे'त्ययं वा अग्निरुख्यस्तस्यैष प्रथमः केतुर्यत्प्रथमा चितिस्तं जुषाणेत्येत'दश्विनाध्वर्यू सादयतामिह त्वे'त्यश्विनौ ह्यध्वर्यू उपाधत्ताम् ॥ ४ ॥ 'कुलायिनी घृतवती पुरन्धिरि'ति । कुलायमिव वै द्वितीया चितिः 'स्योने सीद सदने पृथिव्या' इति पृथिवी वै प्रथमा चितिस्तस्यै शिवे स्योने सीद सदन इत्येतद'भि

(१) शु० य० सं० अ० २७ क० ४५ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० १ । (३) शु० य० सं० अ० १४ क० १ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० १ । (५) शु० य० सं० अ० १४ क० २ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० २ ।

[1]त्वा रुद्रा व्वसवो गृणन्त्वि'त्येतास्त्वा देवता ऽअभिगृणन्त्वित्येत'[2]दिमां ब्रह्म पीपिहि सौभगाये'तीमा ब्रह्मावसौभगायेत्त्येत'[3]दश्विवनाद्ध्वर्य्यू सादयतामिह त्त्वे'त्यश्विवनौ-ह्यद्ध्वर्य्यू ऽउपाधत्ताम् ॥ ५ ॥ '[4]स्वैर्द्दक्षैर्द्दक्षपितेह सीदे'ति । स्वेन व्वीर्य्येणेह सीदेत्त्ये'[5]तद्देवानाथ्ठं सुम्म्ने बृहते रणाये'ति देवानाथ्ठं सुम्म्नाय महते रणायेत्त्येत'[6]त्पितेवैधि सूनव-ऽआ सुशेवे'ति यथा पिता पुत्राय स्योनः सुशेव ऽएवः सुशेवैधीत्त्येत'[7]त्स्वावेशा तन्वा संविशस्वे'त्त्यात्मा वै तनूः स्वावेशेनात्मना संविशस्वेत्त्येत'[8]दश्विवनाद्ध्वर्य्यू सादयतामिह त्त्वे'त्त्याश्विनौ ह्यद्ध्वर्य्यू ऽउपाधत्ताम् ॥ ६ ॥ '[9]पृथिव्व्याः पुरीषमसी'ति । पृथिवी वै प्प्रथमा चितिस्तस्या ऽएत-त्पुरीषमिव यद् द्वितीया'[10]प्प्सो नामे'ति रसो नामेत्त्येत'[11]त्तां त्वा व्विश्वे ऽअभिगृणन्तु देवा' ऽइति तां त्वा सर्वेऽभिगृ-णन्तु देवा ऽइत्त्येत'[12]त्स्तोमपृष्ठा घृतवतीह सीदे'ति यान्त्स्तोमानस्यां तथ्ठंस्यमानो भवति तैरेषा स्तोमपृष्ठा '[13]प्प्रजावदस्म्मे द्रविणायजस्वे'ति प्प्रजावदस्म्मे द्रविणमाय-जस्वेत्त्येत'[14]दश्विवनाद्ध्वर्य्यू सादयतामिह त्त्वे'त्यश्विवनौ ह्यद्ध्वर्य्यू ऽउपाधत्ताम् ॥ ७ ॥ ता ऽएता दिशः । ता रेतः-

(१) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ २। (२) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ २ (३) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ २। (४) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ ३ (५) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ ३। (६) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ ३ (७) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ ३। (८) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ ३ (९) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ ४। (१०) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ ४ (११) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ ४। (१२) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ ४ (१३) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ ४। (१४) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १४ क॰ ५

सिचोर्व्वेलयोपदधातीमे वै रेतःसिचावनयोस्तद्दिशो दधा-ति तस्मादनयोर्द्दिशः सर्व्वत ऽउपदधाति सर्व्वतस्तद्दिशो दधाति तस्मात्सर्व्वतो दिशः सर्व्वतः समीचीः सर्व्वतस्त-त्समीचीर्द्दिशो दधाति तस्मात्सर्व्वतः समीच्च्यो दिशस्ता नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसाधिवदति नाना हि दिशः ॥ ८ ॥ अथ पञ्चमीं दिश्श्यामुपदधाति । ऊर्द्ध्वा ह सा दिक्सा या सोर्द्ध्वा दिगसौ स ऽआदित्योऽ-मुमेवैतदादित्यमुपदधाति तामन्तरेण दक्षिणां दिश्श्या-मुपदधात्यमुं तदादित्यमन्तरेण दक्षिणां दिशं दधाति तस्मादेषोऽन्तरेण दक्षिणां दिशमेति ॥ ९ ॥ '(१)अदि-त्यास्त्वा पृष्ठे सादयामी'ति । इयं वा ऽअदितिरस्या-मेवैनमेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापय'(२)त्यन्तरिक्षस्य धर्त्रीं विष्ट-म्भनीं दिशामधिपत्नीं भुवनानामि'त्यन्तरिक्षस्य ह्येष धर्त्ता विष्टम्भनो दिशामधिपतिर्भुवनाना'(३)मूर्म्मिर्द्रप्सो ऽअपामसी'-ति रसो वा ऽऊर्म्मि'(४)र्विश्श्वकर्म्मा त ऽऋषिरि'ति प्रजापतिर्व्वै विश्श्वकर्म्मा प्रजापतिस्त्रष्टासीत्येत'(५)दश्विनाद्ध्वर्य्यू सादयता-मिह त्वे'त्यश्विनौ ह्यद्ध्वर्य्यू ऽउपाधत्ताम् ॥ १० ॥ यद्वेवैता-ऽआश्विनीरुपदधाति । प्रजापतिं विस्त्रस्तं देवता ऽआदाय व्युदक्रामँस्तस्य यदूर्द्ध्वं प्रतिष्ठाया ऽअवाचीनं मद्ध्यात्तदस्या-श्विनावादायोत्क्रम्म्यातिष्ठताम् ॥ ११ ॥ तावब्रवीत् । उप

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ४। (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ५। (३) शु० य० सं० अ० १४ क० ५। (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ५। (५) शु० य० सं० अ० १४ क० ५।

ऽमेतं प्रति स ऽएतद्धत्तं येन मे ध्रुवमुद्क्रमिष्टमिति किं नौ ततो भविष्यतीति ध्रुवद्धेवत्यमेव स ऽएतदात्मनो भविष्यतीति तथेति तदस्मिन्नेतदश्विनौ प्रत्यधत्ताम् ॥ १२ ॥ तद्या ऽएताः पञ्चाश्विन्यः । एतदस्य तदात्मनस्तद्यदेता ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैता ऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेता ऽअत्रोपदधाति ॥ १३ ॥ 'ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवासी'ति[1] । यद्वै स्थिरं यत्प्रतिष्ठितं तद् ध्रुवमथ वा ऽअस्यैतदस्थिरमिवाध्रुवमिवात्मन ऽआसीत्तदेवैतत्स्थिरं ध्रुवं कृत्वा प्रत्यधत्ताम् ॥ १४ ॥ 'कुलायिनी घृतवती पुरन्धिरि'ति[2] । कुलायमिव वा ऽअस्यैतदात्मनः 'स्वैर्दक्षैर्दक्षपितेह सीदे'[3]त्यदक्षयतामेवास्यैतदात्मनः 'पृथिव्याः पुरीषमसी'[4]ति पुरीषसꣳहितमिव वा ऽअस्यैतदात्मनो रेतःसिचोर्वेलया पृष्टयो वै रेतःसिचौ पृष्टिसाचयमिव वा ऽअस्यैतदात्मनः सर्वत ऽउपदधाति सर्वतो ह्यस्यैतदश्विनावात्मनः प्रत्यधत्ताम् ॥ १५ ॥ अथर्त्तव्ये ऽउपदधाति * । ऋतव ऽएते यदृतव्ये ऽऋतूनेवैतदुपदधाति 'शुक्रश्च शुचिश्च ग्रैष्मावृतू' ऽइति[5] नामनी ऽएनयोरेते नामभ्यामेवैने ऽएतदुपदधाति द्वे ऽइष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतुः सकृत्सादयत्येकं तदृतुं करोति ॥१६॥ तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति । संवत्सर ऽएषोऽग्नि-

---

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ५ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ५ । (३) शु० य० सं० अ० १४ क० ५ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ५ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ८. १६ ।

(५) शु० य० सं० अ० १४ क० ६ ।

रिम ऽउ लोकाः संवत्सरस्तस्य यदूर्द्ध्वं पृथिव्या ऽअर्वाचीनमन्तरिक्षात्तदस्यैषा द्वितीया चितिस्तद्वस्य ग्रीष्म ऽऋतुस्तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैते ऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते ऽअत्रोपदधाति ॥ १७ ॥ यद्वेवैते ऽअत्रोपदधाति । प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सरऽउ प्रजापतिस्तस्य यदूर्द्ध्वं प्रतिष्ठाया ऽअवाचीनं मद्ध्यात्तदस्यैषा द्वितीया चितिस्तद्वस्य ग्रीष्म ऽऋतुस्तद्यदेतेऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैते ऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते ऽअत्रोपदधाति ॥ १८ ॥

[अर्धप्रपाठकः ॥५७॥]

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥ (A)

[द्वितीयस्यां चितौ वैश्वदेवीष्टकोपधानम्]

अथ वैश्वदेवीरुपदधाति । एषा वै सा द्वितीया चितिर्य्यामेभ्यस्तदश्विना ऽउपाधत्तां तामुपधायेदꣳ सर्वमभवतां य्यदिदं किञ्च ॥ १ ॥ ते देवा ऽअब्रुवन् । अश्विनौ वा ऽइदꣳ सर्वमभूतामुप तज्जानीत यथा वयमिहाप्यसामेति तेऽब्रुवꣳश्चेतयद्ध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवꣳस्तदिच्छत यथा वयमिहाप्यसामेति ते चेतयमाना ऽएता ऽइष्टका ऽअपश्यन्वैश्वदेवीः ॥ २ ॥ तेऽब्रुवन् । अश्विनौ वा ऽइदꣳ सर्वमभूतामश्विभ्यामेवा-

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. २. १; कठ० १७. १, १०; कपि० २५. १०, ९; मै० सं० ११. ८. १, १२; तै० सं० ४. ३. ४, १।

ऽश्विनोश्चितिमनूपद्धामहा ऽइति तेऽश्विभ्यामेवाश्विनोश्चितिमनूपादधत तस्मादेतामाश्विनी चितिरित्याचक्षते तस्माद्यथैव पूर्वासामुदर्क्क ऽएवमेतासामश्विभ्याᳬ ह्येवाश्विनोश्चितिमनूपादधत ॥३॥ यद्वेव वैश्वदेवीरुपदधाति। ये वै ते विश्वे देवा ऽएतां द्वितीयां चितिमपश्यन्नये त ऽएतेन रसेनोपायँस्त ऽएते तानेवैतदुपदधाति ता ऽएताः सर्वाः प्रजास्ता रेतःसिचोर्वेलयोपदधातीमे वै रेतःसिचावनयोस्तत्प्रजा दधाति तस्मादनयोः प्रजाः सर्वत ऽउपदधाति सर्वतस्तत्प्रजा दधाति तस्मात्सर्वतः प्रजा दिश्या ऽअनूपदधाति दिक्षु तत्प्रजा दधाति तस्मात्सर्वासु दिक्षु प्रजाः ॥ ४ ॥ यद्वेव * वैश्वदेवीरुपदधाति। प्रजापतेर्विस्रस्तात्सर्वाः प्रजा मध्यत ऽउदक्रामन्नेतस्या ऽअधि योनेस्ता ऽएनमेतस्मिन्नात्मनः प्रतिहिते प्रापद्यन्त ॥ ५ ॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्रᳬसत। अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ या ऽअस्मात्ताः प्रजा मध्यत ऽउदक्रामन्नेतास्ता वैश्वदेव्य ऽइष्टकास्तद्यदेता ऽउपदधाति या ऽएवास्मात्ताः प्रजा मध्यतऽउदक्रामँस्ता ऽअस्मिन्नेतत्प्रपादयति रेतःसिचोर्वेलया पृष्टयो वै रेतःसिचौ मध्यमु पृष्टयो मध्यत ऽएवास्मिन्नेताः प्रजाः प्रपादयति सर्वत ऽउपदधाति सर्वतऽएवास्मिन्नेताः प्रजाः प्रपादयति ॥ ६ ॥ यद्वेव वैश्वदेवीरुपदधाति । एतद्वै प्रजापतिरेतस्मिन्नात्मनः प्रति-

* का० श्रौ० सू० १७. ८. १८

हितेऽकामयत प्प्रजाः सृजेय प्प्रजायेयेति स ऽऋतुभिरद्भिः प्प्राणैः संवत्सरेणाश्श्विब्भ्याᳯं सयुग्भूत्त्वैताः प्प्रजाः प्प्राजनयत्तथैवैतद्यजमान ऽएताभिर्द्देवताभिः सयुग्भूत्त्वैताः प्प्रजाः प्प्रजनयति तस्म्मादु सर्व्वास्वेव सजूः-सजूरित्यनुवर्त्तते ॥ ७ ॥ '[1]सजूर्ऋतुभिरि'ति । तदृतूश्प्राजनयदृतुभिर्व्वै सयुग्भूत्त्वा प्प्राजनय'[2]त्सजूर्व्विधाभिरि'त्यापो वै विधा ऽअद्भिर्हीदᳯं सर्वं विहितमद्भिर्व्वै सयुग्भूत्त्वा प्प्राजनय'[3]त्सजूर्द्देवैरि'ति तद्देवान्न्प्राजनयद्यद्देवा ऽइत्त्याचक्षते '[4]सजूर्द्देवैर्व्वयोनाधैरि'ति प्प्राणा वै देवा व्वयोनाधाः प्प्राणैर्हीदᳯं सर्वं व्वयुनं नद्धमथो च्छन्दाᳯंसि वै देवा व्वयोनाधाश्छन्दोभिर्हीदᳯं सर्वं व्वयुनं नद्धं प्राणैर्व्वै सयुग्भूत्त्वा प्प्राजनय'[5]दग्नये त्वा वैश्श्वानराये'ति संवत्सरो वाऽअग्निर्वैश्श्वानरः संवत्सरेण वै सयुग्भूत्त्वा प्प्राजनय'[6]दश्श्विनाद्ध्वर्य्यू सादयतामिह त्वे'त्यश्श्विब्भ्यां व्वै सयुग्भूत्त्वा प्प्राजनयत् ॥ ८ ॥ '[7]सजूर्व्वसुभिरिति' । दक्षिणतः तद्वसून्न्प्राजनय'[8]त्सजू रुद्रैरि'ति पश्चात्तद्रुद्रान्न्प्राजनय'[9]त्सजूरादित्त्यैरि'त्युत्तरतस्तदादित्यान्न्प्राजनय'[10]त्सजूर्व्विश्श्वैर्द्देवैरि'त्युपरिष्टात्तद्विश्श्वान्देवान्न्प्राजनयत्ता वै समानप्प्रभृतयः समानोदर्क्का नाना मद्ध्यतस्ता यत्समानप्प्रभृतयः समा-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ७। (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ७
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० ७। (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ७
(५) शु० य० सं० अ० १४ क० ७। (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ७
(७) शु० य० सं० अ० १४ क० ७। (८) शु० य० सं० अ० १४ क० ७
(९) शु० य० सं० अ० १४ क० ७। (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० ७

नोदर्क्कोः समानीभिर्हि देवताभिः पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च सयुग्भूत्वा प्प्राजनयदुथ यन्नाना मद्ध्यतोऽन्न्या ऽअन्न्या हि प्प्रजा मद्ध्यतः प्प्राजनयत् ॥ ९ ॥ (B)

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[द्वितीयस्यां चितौ प्राणभृदपस्या-छन्दस्या-वयस्येष्टकोपधानम्]

अथ * प्राणभृत ऽउपदधाति । एतद्वै देवा ऽअब्रुवँश्चेतयद्ध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्ते चेतयमाना व्वायुमेव चितिमपश्श्यँस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति ॥ १ ॥ प्राणभृत ऽउपदधाति । प्राणो वै व्वायुर्व्वायुमेवास्मिन्नेतद्दधाति रेतःसिचोर्व्वेलयेमे वै रेतःसिचावनयोस्तद्वायुं दधाति तस्म्मादनयोर्व्वायुः सर्व्वत ऽउपदधाति सर्व्वतस्तद्वायुं दधाति तस्म्मात्सर्व्वतो व्वायुः सर्व्वतः समीचीः सर्व्वतस्तत्सम्म्यञ्चं व्वायुं दधाति तस्म्मात्सर्व्वतः सम्म्यङ् भूत्वा सर्व्वाब्भ्यो दिग्भ्यो व्वाति दिश्श्या ऽअनूपदधाति दिक्षु तद्वायुं दधाति तस्म्मात्सर्व्वासु दिक्षु व्वायुः ॥ २ ॥ यद्वेव प्राणभृत ऽउपदधाति । आस्त्रेवैतत्प्रजासु प्राणान्दधाति ता ऽअनन्तर्हिता व्वैश्वदेवीब्भ्य ऽउपदधात्त्यनन्तर्हिताँस्तत्प्रजाब्भ्यः प्प्राणान्दधाति '[1]प्राणं मे पाह्यपानं मे पाहि व्व्यानं मे पाहि चक्षुर्म्मे ऽउर्व्व्या व्विभाहि श्श्रोत्रं मे श्लोक-

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. २. २; कठ० १७. १; कपि० २५. ८; मै० सं० ११. ८. १; तै० सं० ४. ३. ४ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ८. २० ।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ८ ।

ये’त्येतानेवास्वेतत्क्लृप्तान्प्राणान्दधाति ॥ ३ ॥ अथापस्या-ऽउपदधाति । एतद्वै देवा ऽअब्रुवँश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्ते चेतयमाना ऽवृष्टिमेव चितिमपश्यँस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति ॥ ४ ॥ अपस्या † ऽउपदधाति । आपो वै ऽवृष्टिऽर्वृष्टिमेवास्मिन्नेतद्दधाति रेतःसिचोर्व्वेलयेमे वै रेतःसिचावनयोस्तद्वृष्टिं दधाति तस्म्मादनयोर्व्वर्षति सर्व्वत ऽउपदधाति सर्व्वतस्तद्वृष्टिं दधाति तस्म्मात्सर्व्वतो वर्षति सर्व्वतः समीचीः सर्व्वतस्तत्समीचीं ऽवृष्टिं दधाति तस्म्मात्सर्व्वतः सम्म्यङ् भूत्वा सर्व्वाऽभ्यो दिग्भ्यो वर्षति व्वायव्या ऽअनूपदधाति व्वायौ तद्वृष्टिं दधाति तस्म्माद्यां दिशं व्वायुरेति तां दिशं ऽवृष्टिरन्न्वेति ॥ ५ ॥ यद्वेवापस्या-ऽउपदधाति । एष्वेवैतत्प्राणेष्वपो दधाति ता ऽअनन्तर्हिताः प्प्राणभृद्भ्य ऽउपदधात्यनन्तर्हितास्तत्प्राणेऽभ्योऽपो दधात्यथो ऽअन्नं व्वा ऽआपोऽनन्तर्हितं तत्प्राणेऽभ्योऽन्नं दधा’त्यपः पिन्न्वौषधीर्ज्जिन्न्व द्विपादव चतुष्पात्पाहि दिवो ऽवृष्टिमेरये’त्येता ऽएवैष्वेतत्क्लृप्ता ऽअपो दधाति ॥ ६ ॥ अथ छन्दस्या ऽउपदधाति । एतद्वै देवा ऽअब्रुवँश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्ते चेतयमानाः पशूनेव चितिमपश्यँस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति ॥ ७ ॥ ‡ छन्दस्या ऽउपदधाति । पशवो

† का० श्रौ० सू० १७. ८. २१ ।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ८ ।

‡ का० श्रौ० सू० १७. ८. २२ ।

वै छन्दाᳬसि पशूनेवास्मिन्नेतद्दधाति सर्वत ऽउपदधाति सर्वतस्तत्पशून्दधाति तस्मात्सर्वतः पशवोऽपस्या ऽअनूपदधात्यप्सु तत्पशून्प्रतितिष्ठापयति तस्माद्यदा वर्षत्यथ पशवः प्रतितिष्ठन्ति ॥ ८ ॥ यद्वेव छन्दस्या ऽउपदधाति । प्रजापतेर्विस्रस्तात्पशव ऽउदक्रामँश्छन्दाᳬसि भूत्वा तान्गायत्री छन्दो भूत्वा वयसाप्नोत्तद्यद्गायत्र्याप्नोदेतद्धि छन्द ऽआशिष्ठं सा तद्भूत्वा प्रजापतिरेतान्पशून्वयसाप्नोत् ॥ ९ ॥ 'मूर्द्धा वय'[1] ऽइति । प्रजापतिर्वै मूर्द्धा स वयोऽभवत्प्रजापतिश्छन्द ऽइति प्रजापतिरेव छन्दोऽभवत् ॥ १० ॥ 'क्षत्रं वय'[2] ऽइति । प्रजापतिर्वै क्षत्रं स वयोऽभव'न्मयन्दं छन्द'[3] ऽइति यद्वा ऽअनिरुक्तं तन्मयन्दमनिरुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतिरेव छन्दोऽभवत् ॥ ११ ॥ 'विष्टम्भो वय'[4] ऽइति । प्रजापतिर्वै विष्टम्भः स वयोऽभव'दधिपतिश्छन्द'[5] ऽइति प्रजापतिर्वा ऽअधिपतिः प्रजापतिरेव छन्दोऽभवत् ॥ १२ ॥ 'विश्वकर्म्मा वय'[6] ऽइति । प्रजापतिर्वै विश्वकर्म्मा स वयोऽभव'त्परमेष्ठी छन्द'[7] ऽइत्यापो वै प्रजापतिः परमेष्ठी ता हि परमे स्थाने तिष्ठन्ति प्रजापतिरेव परमेष्ठी छन्दोऽभवत् ॥ १३ ॥ तानि वा ऽएतानि । चत्वारि वयाᳬसि चत्वारि छन्दाᳬसि तदष्टावष्टाक्षरा

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (३) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (५) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (७) शु० य० सं० अ० १४ क० ९।

गायत्र्येषा वै सा गायत्री या तद्भूत्वा प्प्रजापतिरेतान्प-शून्वयसाप्नोत्तस्म्माज्जीर्ण्णं पशुं व्वयसाप्त ऽइत्याचक्षते तस्म्मादु सर्वास्वेव व्वयो-व्वय ऽइत्यनुवर्त्ततेऽथ येऽस्मात्ते पशव ऽउदक्रामन्नेते ते पञ्चदशोत्तरे व्वज्रो वै पशवो व्वज्रः पञ्चदशस्तस्म्माद्यस्य पशवो भवन्त्यपैव स पाप्मानꣳ हते व्वज्रो हैव तस्य पाप्मानमपहन्ति तस्म्माद्यां काञ्च दिशं पशुमानेति व्वज्रविहताꣳ हैव तामन्वेति ॥ १४ ॥ (C)

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

'बस्तो[1] व्वय' ऽइति । बस्तं व्वयसाप्नोद्विवलं छन्द ऽइत्येकपदा वै विवलं छन्द ऽएकपदा ह भूत्वाजा ऽउच्चक्रमुः ॥ १ ॥ 'व्वृष्णिर्[2]व्वय' ऽइति । व्वृष्णिं व्वयसाप्नो'द्विशालं[3] छन्द' ऽइति द्विपदा वै विशालं छन्दो द्विपदा ह भूत्वा व्वय ऽउच्चक्रमुः ॥ २ ॥ 'पुरुषो[4] व्वय' ऽइति । पुरुषं व्वयसाप्नो'त्तन्द्रं छन्दे[5]' ऽइति पङ्क्तिर्वै तन्द्रं छन्दः पङ्क्तिर्हं भूत्वा पुरुषा ऽउच्चक्रमुः ॥ ३ ॥ 'व्व्याघ्रो[6] व्वय' ऽइति । व्व्याघ्रं व्वयसाप्नो'दनाधृष्टं[7] छन्द' ऽइति विराड् वा ऽअनाधृष्टं छन्दोऽन्नं वै विराडन्नमनाधृष्टं विराड्ढ भूत्वा व्व्याघ्रा ऽउच्चक्रमुः ॥ ४ ॥ 'सिꣳहो[8] व्वय' ऽइति ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. २. ३, कठ० १७. १, २; कपि० २५, १०. २१, १; मै० सं० ११. ८. २; तै० सं० ४. ३. ४।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (३) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (५) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (७) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (८) शु० य० सं० अ० १४ क० ९।

सिꣳहं वयसाप्नो'च्छदिश्छन्द' ऽइत्यतिच्छन्दा वै छदिश्छन्दः सा हि सर्वाणि च्छन्दाꣳसि छादयत्यतिच्छन्दा ह भूत्वा सिꣳहा ऽउच्चक्रमुरथातो निरुक्तानेव पशून्निरुक्तानि च्छन्दाꣳस्युपदधाति ॥ ५ ॥ 'पष्ठवाड् वय' ऽइति । पष्ठवाहं वयसाप्नोद्'बृहतीच्छन्द' ऽइति बृहती ह भूत्वा पष्ठवाह ऽउच्चक्रमुः ॥ ६ ॥ 'उक्षा वय' इति । उक्षाणं वयसाप्नो'त्ककुप्छन्द' ऽइति ककुब्भ भूत्वोक्षाण ऽउच्चक्रमुः ॥ ७ ॥ 'ऋषभो वय' ऽइति । ऋषभं वयसाप्नो'त्सतोबृहती च्छन्द' ऽइति सतोबृहती ह भूत्वर्षभा ऽउच्चक्रमुः ॥ ८ ॥ 'अनड्वान्वय' ऽइति । अनड्वाहं वयसाप्नो'त्पङ्क्तिश्छन्द' ऽइति पङ्क्तिर्ह भूत्वानड्वाह ऽउच्चक्रमुः ॥ ९ ॥ 'धेनुर्वय' ऽइति । धेनुं वयसाप्नो'ज्जगती च्छन्द' ऽइति जगती ह भूत्वा धेनव ऽउच्चक्रमुः ॥ १० ॥ 'त्र्यविर्वय' ऽइति । त्र्यविं वयसाप्नो'त्त्रिष्टुप्छन्द' ऽइति त्रिष्टुब्भ भूत्वा त्र्यवय ऽउच्चक्रमुः ॥ ११ ॥ 'दित्यवाड् वय' ऽइति । दित्यवाहं वयसाप्नो'द्विराट् छन्द' ऽइति विराड्ढ भूत्वा दित्यवाह ऽउच्चक्रमुः ॥ १२ ॥

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ९
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ९
(५) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ९
(७) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (८) शु० य० सं० अ० १४ क० १०
(९) शु० य० सं० अ० १४ क० १०। (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० १०
(११) शु० य० सं० अ० १४ क० १०। (१२) शु० य० सं० अ० १४ क० १०
(१३) शु० य० सं० अ० १४ क० १०। (१४) शु० य० सं० अ० १४ क० १०
(१५) शु० य० सं० अ० १४ क० १०।

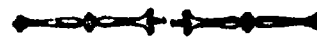
'प[1]ञ्चाविर्व्वय' ऽइति । पञ्चाविं व्वयसाप्नो'द्गा[2]यत्री च्छन्द'-
ऽइति गायत्री ह भूत्वा पञ्चावय ऽउच्चक्रमुः ॥ १३ ॥
'त्रि[3]वत्सो व्वय' ऽइति । त्रिवत्सं व्वयसाप्नो'दुष्णि[4]क्छन्द'-
ऽइत्युष्णिग्घ भूत्वा त्रिवत्सा ऽउच्चक्रमुः ॥ १४ ॥ 'तुर्य्य-
वाड्[5] व्वय' ऽइति । तुर्य्यवाहं व्वयसाप्नो'दनु[6]ष्टुप्छन्द'-
ऽइत्यनुष्टुब्भ भूत्वा तुर्य्यवाह ऽउच्चक्रमुः ॥ १५ ॥ एते
वै ते पशवः । याँस्तत्प्रजापतिर्व्वयसाप्नोत्स वै पशुं प्रथम-
माहाथ व्वयोऽथ छन्दो व्वयसा च ह्येनाँश्छन्दसा च
परिगत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत तथैवैनानयमेतद्वयसा चैव
छन्दसा च परिगत्यात्मन्धत्त ऽआत्मन्कुरुते ॥ १६ ॥
स ऽएष पशुर्य्यदग्निः । सोऽत्रैव सर्व्वः कृत्स्नः संस्कृतस्त-
स्य याः पुरस्तादुपदधाति शिरोऽस्य ता ऽअथ या
दक्षिणतश्चोत्तरतश्च स ऽआत्माथ याः पश्चात्तत्पुच्छं
॥ १७ ॥ स वै पुरस्तादेवाग्र ऽउपदधाति । शिरो हि
प्प्रथमं जायमानस्य जायतेऽथ दक्षिणत ऽउपधायोत्तरत-
ऽउपदधाति सार्द्धमयमात्मा जायाता ऽइत्यथ पश्चा-
त्पुच्छꣳ ह्यन्ततो जायमानस्य जायते ॥ १८ ॥ तद्यानि
व्वर्षिष्ठानि च्छन्दाꣳसि । ये स्थविष्ठाः पशवस्तान्मध्य-
ऽउपदधाति मध्यं तत्प्रति पशुं व्वरिष्ठं करोति तस्मा-
न्मध्यं प्रति पशुर्व्वरिष्ठोऽथ ये व्वीर्य्यवत्तमाः पशवस्तान्द-
क्षिणत ऽउपदधाति दक्षिणं तदर्द्धं पशोर्व्वीर्य्यवत्तरं करोति

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १० । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० १० ।
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० १० । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० १० ।
(५) शु० य० सं० अ० १४ क० १० । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० १० ।

तस्मादृक्षिणोऽर्द्धः पशोर्वीर्य्यवत्तरः ॥ १९ ॥ पूर्वार्द्धं च जघनार्द्धं चाणिष्ठौ करोति । यदुहामूश्चतस्र*स्तेनैता-ऽअणिष्ठा ऽअथ यदिह हसिष्ठान्पशूनुपदधाति तेनो-ऽएता ऽअणिष्ठाः पूर्वार्द्धं च तज्जघनार्द्धं च पशोरणिष्ठौ करोति तस्मात्पूर्वार्द्धश्च जघनार्द्धश्च पशोरणिष्ठौ तस्मात्पूर्वार्द्धेन च जघनार्द्धेन च पशुरुच्च तिष्ठति सञ्च विशत्यथ लोकम्पृणे ऽउपदधात्यस्याᳪ स्रक्तयां तयोरुपरि बन्धुः पुरीषं निवपति तस्योपरि बन्धुः ॥ २० ॥ (D)

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[तृतीयायां चितौ स्वयमातृण्णा-दिश्येष्टकोपधानम्]

तृतीयां चितिमुपदधाति । एतद्वै देवा द्वितीयां चितिं चित्त्वा समारोहन्न्यदूर्द्ध्वं पृथिव्या ऽअर्वाचीन-मन्तरिक्षात्तदेव तत्संस्कृत्य समारोहन् ॥ १ ॥ तेऽ-ब्रुवन् । चेतयद्ध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तद-ब्रुवन्नित ऽऊर्द्ध्वमिच्छतेति ते चेतयमाना ऽअन्तरिक्ष-मेव बृहतीं तृतीयां चितिमपश्यँस्तेभ्य ऽएष लोको†ऽच्छन्दयत् ॥ २ ॥ त ऽइन्द्राग्नी ऽअब्रुवन् । युवं

* 'स्तेनैना' इति 'ग' पुस्तके ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० शं० १०. १. १; कठ० सं० १६. १९; कपि० सं० २५. ९; मै० सं० ११. ७. १९; तै० सं० ४. ३. २ ।

† 'ऽच्छदयत्' इति 'क–ख' पुस्तकयोः ।

न ऽइमां तृतीयां चितिमुपधत्तमिति किं नौ ततो भविष्यतीति युवमेव नः श्रेष्ठौ भविष्यथ ऽइति तथेति तेभ्यऽएतामिन्द्राग्नी तृतीयां चितिमुपाधत्तां तस्मादाहुरिन्द्राग्नीऽएव देवानाᳫं श्रेष्ठाविति ॥ ३ ॥ स वा ऽइन्द्राग्निभ्यामुपदधाति । विश्वकर्म्मणा सादयतीन्द्राग्नी च वै विश्वकर्म्मा चैतां तृतीयां चितिमपश्यँस्तस्मादिन्द्राग्निभ्यामुपदधाति विश्वकर्म्मणा सादयति ॥ ४ ॥ यद्वेवेन्द्राग्निभ्यामुपदधाति । विश्वकर्म्मणा सादयति प्रजापतिं विस्रस्तं देवता ऽआदाय व्युदक्रामँस्तस्येन्द्राग्नी च विश्वकर्म्मा च मद्ध्यममादायोत्क्रम्म्यातिष्ठन् ॥ ५ ॥ तानब्रवीत् । उपमेत प्रति म ऽएतद्धत्त येन मे यूयमुदक्रमिष्टेति किं नस्ततो भविष्यतीति युष्मद्देवत्यमेव म ऽएतदात्मनो भविष्यतीति तथेति तदस्मिन्नेतदिन्द्राग्नी च विश्वकर्म्मा च प्रत्यदधुः ॥ ६ ॥ * तद्यैषा मद्ध्यमा स्वयमातृण्णा । एतदस्य तदात्मनस्तद्यदेतामत्रोपदधाति । यद्वेवास्यैषात्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेतामत्रोपदधाति ॥ ७ ॥ 'इन्द्राग्नी[1] ऽअव्यथमानाम् । इष्टकां दृᳫंहतं युवमि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः 'पृष्ठेन[2] द्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षं च विबाधस' ऽइति पृष्ठेन ह्येषा द्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षं च विबाधते ॥ ८ ॥ † 'विश्व[3]कर्म्मा त्वा साद-

* अत्र शतम् ४४०० ॥

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ११ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ११ ।

† का० श्रौ० सू० १७. ९. १ ।

(३) शु० य० सं० अ० १४ क० १२ ।

'यत्वि'ति। विश्वकर्म्मा ह्येतां तृतीयां चितिमश्य'दन्त[1]-रिक्षस्य पृष्ठे व्व्यचस्वतीं प्रथस्वतीमि'त्यन्तरिक्षस्य ह्येतत्पृष्ठं व्व्यचस्वत्प्रथस्व'दन्त[2]रिक्षं यच्छान्तरिक्षं दृꣳहा-न्तरिक्षं मा हिꣳसीरि'त्यात्मानं यच्छात्मानं दृꣳहात्मानं मा हिꣳसीरित्येतत् ॥ ९ ॥ 'विश्वस्म्मै प्प्राणा[3]यापानाय। व्व्यानायोदानाये'ति प्प्राणो वै स्वयमातृण्णा सर्व्वस्म्मा-ऽउ वा ऽएतस्म्मै प्प्राणः 'प्प्रतिष्ठा[4]यै चरित्राये'तीमे वै लोकाः स्वयमातृण्णा ऽइम ऽउ लोकाः प्प्रतिष्ठा चरित्रं 'वायु[5]ष्ट्वाभिपात्वि'ति वायुष्ट्वाभिगोपायत्वित्येत'न्मह्या[6] स्व-स्त्ये'ति महत्या स्वस्त्येत्येत'च्छर्द्दिषा शन्[7]तमेने'ति यच्छर्द्दिः शन्तमं तेनेत्येतत्सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुरथ साम गायति तस्योपरि बन्धुः ॥ १० ॥ अथ दिश्या ऽउपदधाति। दिशो वै दिश्या दिश ऽएवैतदुप-दधाति तद्याभिरदो वायुर्द्दिग्भिरनन्तर्हिताभिरुपैत्ता ऽएतास्ता-ऽएवैतदुपदधाति ता ऽउ ऽएवामूः पुरस्ताद्दर्भस्तम्बं च लोगेष्टकाश्चोपदधात्यसौ वा ऽआदित्य ऽएता ऽअमुं तदा-दित्यं दिक्ष्वव्व्यूहति दिक्षु चिनोति ता यत्तत्रैव स्युर्बहिर्द्धा तत्स्युर्बहिर्द्धो वा ऽएतद्योनेरग्निकर्म्म यत्पुरा पुष्करपर्ण्णात्ता यदिहाहृत्योपदधाति तदेना योनौ पुष्करपर्ण्णे प्प्रतिष्ठापयति तथो हैता ऽअबहिर्द्धा भवन्ति ता ऽअनन्तर्हिताः स्वय-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १२। (२) शु० य० सं० अ० १४ क० १२। (३) शु० य० सं० अ० १४ क० १२। (४) शु० य० सं० अ० १४ क० १२। (५) शु० य० सं० अ० १४ क० १२। (६) शु० य० सं० अ० १४ क० १२। (७) शु० य० सं० अ० १४ क० १२।

मातृण्णाया ऽउपदधात्यन्तरिक्षं वै मद्धमा स्वयमातृण्णा-
नन्तर्हितास्तदन्तरिक्षाद्दिशो दधात्युत्तरा ऽउत्तरास्तदन्त-
रिक्षाद्दिशो दधाति रेतःसिचोर्व्वेलयेमे वै रेतःसिचा-
वनयोस्तद्दिशो दधाति तस्म्मादनयोर्द्दिशः सर्व्वत ऽउपदधाति
सर्व्वतस्तद्दिशो दधाति तस्म्मात्सर्व्वतो दिशः सर्व्वतः समीचीः
सर्व्वतस्तत्समीचीर्द्दिशो दधाति तस्म्मात्सर्व्वतः समीच्च्यो
दिशः ॥ ११ ॥ यद्वेव * दिश्श्या ऽउपदधाति। छन्दाᳬसि
वै दिशो गायत्री वै प्प्राची दिक् त्रिष्टुब्दक्षिणा जगती
प्प्रतीच्च्यनुष्टुबुदीची पङ्क्तिरूर्द्ध्वा पशवो वै छन्दाᳬस्य-
न्तरिक्षं मद्ध्यमा चितिरन्तरिक्षे तत्पशून्दधाति तस्म्मादन्त-
रिक्षायतनाः पशवः ॥ १२ ॥ यद्वेव दिश्श्या ऽउपदधाति।
छन्दाᳬसि वै दिशः पशवो वै छन्दाᳬस्यन्नं पशवो
मद्ध्यं मद्ध्यमा चितिर्म्मद्ध्यतस्तदन्नं दधाति ता ऽअनन्त-
र्हिताः स्वयमातृण्णाया ऽउपदधाति प्प्राणो वै स्वयमातृ-
ण्णानन्तर्हितं तत्प्राणादन्नं दधात्युत्तरा ऽउत्तरं तत्प्राणा-
दन्नं दधाति रेतःसिचोर्व्वेलया पृष्ट्यो वै रेतःसिचौ
मद्ध्यमु पृष्ट्यो मद्ध्यत ऽएवास्मिन्नेतदन्नं दधाति सर्व्वत-
ऽउपदधाति सर्व्वत ऽएवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥ १३ ॥
'राज्ञ्यसि प्प्राची दिक्। विराडसि दक्षिणा दिक्सम्म्राडसि
प्प्रतीची दिक्स्वराडस्युदीची दिगधिपत्न्यसि बृहती
दिगि'ति नामान्न्यासामेतानि नामग्राहमेवैना ऽएतदुप-

* का० श्रौ० सू० १७. ९. २। क०
(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १३।

दधाति ता नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोह-साधिवदति ता नाना हि दिशः ॥ १४ ॥ (A)

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११५ ॥

[तृतीयायां चितौ विश्वज्योतिर्ऋतव्येष्टकोपधानम्]

अथ * विश्वज्योतिषमुपदधाति । वायुर्वै मध्यमा विश्वज्योतिर्वायुर्ह्येवान्तरिक्षलोके विश्वं ज्योतिर्वायुमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां दिश्याभ्य ऽउपदधाति दिक्षु तद्वायुं दधाति तस्मात्सर्वासु दिक्षु वायुः ॥१॥ यद्वेव विश्वज्योतिषमुपदधाति । प्रजा वै विश्वज्योतिः प्रजा ह्येव विश्वं ज्योतिः प्रजननमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां दिश्याभ्य ऽउपदधाति दिक्षु तत्प्रजा दधाति तस्मात्सर्वासु दिक्षु प्रजाः ॥ २ ॥ '[1]विश्वकर्म्मा त्वा सादयत्वि'ति । विश्वकर्म्मा ह्येतां तृतीयां चितिमपश्यद्'न्तरिक्षस्य[2] पृष्ठे ज्योतिष्मतीमि'त्यन्तरिक्षस्य ह्ययं पृष्ठे ज्योतिष्मान्वायुः ॥ ३ ॥ 'विश्वस्मै [3]प्राणायापानाय । व्यानाये'ति प्राणो वै विश्वज्ज्योतिः सर्वस्मा ऽउ वा ऽएतस्मै प्राणो 'विश्वं[4] ज्योतिर्यच्छेति सर्वं ज्योतिर्य-

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १० ३. १; कठ० सं० १७. ३; कपि० २६. २; मै० सं० ११. ८. ३; तै० सं ४. ३. ८ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ९. २ ।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १४ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० १४ । (३) शु० य० सं० अ० १४ क० १४ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० १४ ।

च्छेत्येत॒‘द्वायुष्ट्वेऽधिपतिरि॒’ति वायु॒मेवास्या ऽअ॒धिपतिं करोति सादयित्वा सू॒ददोह॒साधिवदति त॒स्योक्तो ब॒न्धुः ॥४॥ * अ॒थर्त्तव्या ऽउ॒पदधाति । ऋत॒व ऽएते य॒दृत॒व्या-ऽऋतू॒नेवैतदु॒पदधाति ‘न॒भश्च॑ नभ॒स्यश्च वा॒र्षिकावृतू॒’ ऽइति ना॒मनी ऽएनयोरेते ना॒मभ्यामे॒वैने ऽएतदु॒पदधाति द्वे-ऽइष्टके भवतो द्वौ हि मा॒सावृतु॒ः सकृ॒त्सादयत्ये॒कं त॒दृतुं करोत्य॒वकास्वू॒पदधात्य॒वकाभिः प्र॒च्छादयत्य॒ापो वा ऽअ॒-वका ऽअपस्त॒दे॒तस्मिन्नृ॒तौ दधाति त॒स्मादे॒तस्मिन्नृ॒तौ भू॒यिष्ठं वर्षति ॥ ५ ॥ † अ॒थोत्तरे । ‘इ॒षश्चोर्ज्जश्च॑ शारदु॒ावृतू॒’ ऽइति ना॒मनी ऽएनयोरेते ना॒मभ्यामे॒वैने-ऽएतदु॒पदधाति द्वे ऽइष्टके भवतो द्वौ हि मा॒सावृतु॒ः सकृ॒त्सादयत्ये॒कं त॒दृतुं करोत्य॒वकास्वू॒पदधात्य॒ापो वा-ऽअ॒वका ऽअपस्त॒दे॒तस्यर्त्तो॒ः पु॒रस्ताद्दधाति त॒स्मादे॒तस्यर्त्तो॒ः पु॒रस्ताद्वर्षति॒ नोप॒रिष्टात्प्र॒च्छादयति त॒स्मान्न त॒थैवो-प॒रिष्टाद्वर्षति ॥ ६ ॥ त॒द्यदे॒ता ऽअ॒त्रोपदु॒धाति । संव-त्सर॒ ऽए॒षोऽग्नि॒रिमि॒ ऽउ लोका॒ः संवत्सरस्त॒स्यान्त॒रिक्ष-मेव॒ मद्ध्यमा चि॒तिरन्त॒रिक्षमस्य वर्षाशर॒दावृतू॒ त॒द्यदे॒ता-ऽअ॒त्रोपदु॒धाति य॒दे॒वास्यैता॒ ऽआत्म॒नस्त॒दस्मिन्नेतत्प्र॒ति-दधाति त॒स्मादे॒ता ऽअ॒त्रोपदधाति ॥ ७ ॥ य॒द्वेवैता-ऽअ॒त्रोपदु॒धाति । प्र॒जा॒पतिरे॒षोऽग्नि॒ः संवत्सर॒. ऽउ

* का० श्रौ० सू० १७. ९. ५ ।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १५ ।

† का० श्रौ० सू० १७. ९. ७ ।

(२) शु० य० सं० अ० १४ क० १६ ।

प्रजापतिस्तस्य मद्ध्यमेव मद्ध्यमा चितिर्म्मद्ध्यमस्य वर्षाशरदावृतू तद्यदेता ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैता ऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेता ऽअत्रोपदधाति ॥ ८ ॥ ता वा ऽएताः । चतस्र ऽऋतव्व्या मद्ध्यमायां चिता ऽउपदधाति द्वे-द्वे ऽइतरासु चितिषु चतुष्पादा वै पशवोऽन्तरिक्षं मद्ध्यमा चितिरन्तरिक्षे तत्पशून्दधाति तस्मादन्तरिक्षायतनाः पशवः ॥ ९ ॥ यद्वेव चतस्रः । चतुष्पादा वै पशवोऽन्नं पशवो मद्ध्यं मद्ध्यमा चितिर्म्मद्ध्यतस्तदन्नं दधाति ॥ १० ॥ यद्वेव चतस्रः । चतुरक्षरं वा ऽअन्तरिक्षं द्व्यक्षरा ऽइतराश्चितयस्तद्यावदन्तरिक्षं तावत्तत्कृत्वोपदधाति ॥ ११ ॥ यद्वेव चतस्रः । पशुरेष यदग्निर्म्मद्ध्यं तत्प्रति पशुं वरिष्ठं करोति तस्मान्मद्ध्यं प्रतिपशुर्व्वरिष्ठः ॥ १२ ॥ ता वा ऽएताः । चतस्र-ऽऋतव्व्यास्तासां विश्वज्ज्योतिः पञ्चमी पञ्च दिश्श्यास्तद्दश—दशाक्षरा विराडन्नं विराण्मद्ध्यं मद्ध्यमा चितिर्म्मद्ध्यतस्तदन्नं दधाति ता ऽअनन्तर्हिताः स्वयमातृण्णाया-ऽउपदधाति प्प्राणो वै स्वयमातृण्णानन्तर्हितं तत्प्राणादन्नं दधात्युत्तरा ऽउत्तरं तत्प्राणादन्नं दधाति ॥ १३ ॥ अथ प्राणभृत ऽउपदधाति । प्राणा वै प्प्राणभृतः प्प्राणान्नेवैतदुपदधाति ता दश भवन्ति दश वै प्प्राणाः पूर्वार्द्धे-ऽउपदधाति पुरस्ताद्धीमे प्प्राणा '[1]ऽआयुर्म्मे पाहि ज्ज्योतिर्म्मे यच्छे'ति प्प्राणो वै ज्ज्योतिः प्प्राणं मे यच्छेत्येवैतदाह

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १७

ता ऽअनन्तर्हिता ऽऋतव्याभ्य ऽउपदधाति प्राणो वै वायुर्ऋतुषु तद्वायुं प्रतिष्ठापयति ॥ १४ ॥ (B)

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[तृतीयायां चितौ छन्दस्येष्टकोपधानम्]

अथ * छन्दस्या ऽउपदधाति । पशवो वै छन्दाᳬंस्यन्तरिक्षं मध्यमा चितिरन्तरिक्षे †तत्पशून्दधाति तस्मादन्तरिक्षायतनाः पशवः ॥ १ ॥ यद्वेव छन्दस्या ऽउपदधाति । पशवो वै छन्दाᳬंस्यन्नं पशवो मध्यं मध्यमा चितिर्म्मध्यतस्तदन्नं दधाति ॥ २ ॥ ता द्वादश-द्वादशोपदधाति । द्वादशाक्षरा वै जगती पशवो वै जगत्यन्तरिक्षं मध्यमा चितिरन्तरिक्षे तत्पशून्दधाति तस्मादन्तरिक्षायतनाः पशवः ॥ ३ ॥ यद्वेव द्वादश–द्वादश । द्वादशाक्षरा वै जगती पशवो वै जगत्यन्नं पशवो मध्यं मध्यमा चितिर्म्मध्यतस्तदन्नं दधाति ता ऽअनन्तर्हिताः प्राणभृद्भ्य ऽउपदधात्यनन्तर्हितं तत्प्राणेभ्योऽन्नं दधात्युत्तरा ऽउत्तरं तत्प्राणेभ्योऽन्नं दधाति ॥ ४ ॥ 'मा च्छन्द' ऽइति । अयं वै लोको मायः हि लोको मित ऽइव 'प्रमा[२] च्छन्द' ऽइत्यन्तरिक्षलोको वै प्रमान्तरिक्षलोको ह्यस्मा-

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ३. ३; कठ० १७. १०; कपि० २६. ९; मै० सं० ११. ८. १२, १२; तै० सं० ४. ४. ११ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ९. ९ ।

† 'तत्पशुं' इति 'ग' पुस्तके ।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ ।

ल्लोकात्प्रमित ऽइव 'प्प्रतिमा[1] च्छन्द' ऽइत्त्यसौ वै लोकः प्प्रतिमैष ह्यन्तरिक्षलोके प्प्रतिमित ऽइ'वास्त्रीवयश्छन्द'[2]-ऽइत्त्यन्नमस्त्रीवयस्तद्यदेषु लोकेष्वन्नं तदस्त्रीवयोऽथो यदेब्भ्यो लोकेब्भ्योऽन्नᳪ स्रवति तदस्त्रीवयोऽथातो निरुक्तान्न्येव छन्दाᳪस्युपदधाति ॥ ५ ॥ 'पङ्क्तिश्छन्दः[3] । उष्णिक्छन्दो बृहती च्छन्दोऽनुष्टुप्छन्दो विराट् छन्दो गायत्री च्छन्दस्त्रिष्टुप्प्छन्दो जगती च्छन्द' ऽइत्त्येतानि निरुक्तानि विराडष्टमानि च्छन्दाᳪस्युपदधाति 'पृथिवी च्छन्दो[4]न्तरिक्षं छन्द' ऽइति याङ्न्येतद्देवत्त्यानि च्छन्दाᳪसि ताङ्न्येवैतदुपदधा'त्त्यग्निर्द्देवता[5] व्वातो देवतेत्त्ये'ता वै देवताश्छन्दाᳪसि तान्न्येवैतदुपदधाति ॥ ६ ॥ स वै निरुक्तानि चानिरुक्तानि चोपदधाति । स यत्सर्वाणि निरुक्ताङ्न्युपाधास्यदुन्तवद्धान्नमभविष्यदक्षेष्यत ह्याथ यत्सर्वाण्ण्यनिरुक्तानि परोऽक्षᳪ ह्यान्नमभविष्यन्न हैनदद्रक्ष्यंश्चन निरुक्तानि चानिरुक्तानि चोपदधाति तस्म्मान्निरुक्तमन्नमद्यमानं न क्षीयते ॥ ७ ॥ तानि वा ऽएतानि । त्रीणि द्वादशाङ्न्युपदधाति तत्षट्त्रिᳪशत्षट्त्रिᳪशदक्षरा बृहत्त्येषा वै सा बृहती यां तद्देवा ऽअन्तरिक्षं बृहतीं तृतीयां चितिमपश्यंस्तस्या ऽएतस्यै देवा ऽउत्तमाः ॥ ७ ॥ यद्वेवैता-ऽइष्टका ऽउपदधाति । प्रजापतेर्व्विस्रस्तात्सर्वाणि भूतानि सर्वा दिशोऽनु व्युदक्रामन् ॥ ९ ॥ स यः स प्प्रजापति-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ । (३) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ । (५) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ ।

व्यस्रꣳसत । अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ यान्यस्मात्तानि भूतानि व्युदक्रामन्नेतास्ता ऽइष्टकास्तद्यदेता ऽउपदधाति यान्येवास्मात्तानि भूतानि व्युदक्रामँस्तान्यस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति ॥ १० ॥ तद्या दश प्रथमा ऽउपदधाति । स चन्द्रमास्ता दश भवन्ति दशाक्षरा विराडन्नं विराडन्नमु चन्द्रमा ऽअथ या ऽउत्तराः षट्त्रिꣳशदर्द्धमासाश्च ते मासाश्च चतुर्विꣳशतिरर्द्धमासा द्वादश मासाश्चन्द्रमा वै संवत्सरः सर्वाणि भूतानि ॥ ११ ॥ तं यत्र देवाः समस्कुर्वन् । तदस्मिन्नेतानि सर्वाणि भूतानि मद्धयतोऽदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति ता ऽअनन्तर्हिता ऽऋतव्याभ्य ऽउपदधात्यृतुषु तत्सर्वाणि भूतानि प्रतिष्ठापयति ॥१२॥(C)

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[तृतीयस्यां चितौ वालखिल्योपधानम्]

अथ * वालखिल्या ऽउपदधाति । प्राणा वै वालखिल्याः प्राणानेवैतदुपदधाति ता यद्वालखिल्या नाम यद्वा ऽउर्वरयोरसम्भिन्नं भवति खिल ऽइति वै तदाचक्षते वालमात्रादु हेमे प्राणा ऽअसम्भिन्नास्ते यद्वालमात्रादसम्भिन्नास्तस्माद्वालखिल्याः ॥ १ ॥ स वै सप्त पुरस्ता-

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ३. ३; कठ० सं० १७. ३; कपि० सं० २९, २; मै० सं० ११. ८. ३; तै० सं० ४. ३. ६ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ९. ११, १४ ।

दुपदधाति । सप्त पश्चात्तद्याः सप्त पुरस्तादुपदधाति य-
ऽएवेमे सप्त पुरस्तात्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति ॥ २ ॥
अथ याः सप्त पश्चात् । एषा मेवैतत्प्राणानामेतान्प्राणा-
न्प्रति प्रतीक्करोति तस्माद्यदेभिरन्नमत्ति तदेतैरत्येति
॥ ३ ॥ यद्वेव सप्त पुरस्तादुपदधाति । सप्त वा ऽइमे
पुरस्तात्प्राणाश्चत्वारि दोर्बाहवाणि शिरो ग्रीवा यदूर्द्ध्वं
नाभेस्तत्सप्तममङ्गेऽङ्गे हि प्राण ऽएते वै सप्त पुरस्तात्प्रा-
णास्तानस्मिन्नेतद्दधाति ॥ ४ ॥ अथ याः सप्त पश्चात् ।
सप्त वा ऽइमे पश्चात्प्राणाश्चत्वार्य्यूर्वष्ठीवानि द्वे प्रतिष्ठे
यदवाङ्नाभेस्तत्सप्तममङ्गेऽङ्गे हि प्राण ऽएते वै सप्तपश्चा-
त्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति ॥ ५ ॥ '[1]मूर्द्धासि राट् । ध्रुवासि
धरुणा धर्त्र्यसि धरणी । यन्त्री राडयन्त्र्यसि यमनी
ध्रुवासि धरित्री'त्येतानेवास्मिन्नेतद् ध्रुवान्प्राणान्यच्छति
॥ ६ ॥ यद्वेव वालखिल्या ऽउपदधाति । एतद्वै देवा
वालखिल्याभिरेवेमाँल्लोकान्त्समयुरितश्चोर्द्ध्वानमुतश्चार्वाच-
स्तथैवैतद्यजमानो वालखिल्याभिरेवेमाँल्लोकान्त्संयातीत-
श्चोर्द्ध्वानमुतश्चार्वाचः ॥ ७ ॥ मूर्द्धासि राडितीमं
लोकमरोहन् । ध्रुवासि धरुणेत्यन्तरिक्षलोकं धर्त्र्यसि
धरणीत्यमुं लोक'मायुषे [2]त्वा वर्च्चसे त्वा कृष्यै त्वा
क्षेमाय त्वे'ति चत्वारश्चतुष्पादाः पशवोऽन्नं पशवस्त-
ऽएतैश्चतुर्भिश्चतुष्पादैः पशुभिरेतेनान्नेनामुष्मिँल्लोके
प्रत्यतिष्ठँस्तथैवैतद्यजमान ऽएतैश्चतुर्भिश्चतुष्पादैः

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २१, २२ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २१ ।

पशुभिरेतेनान्नेनामुष्मिँल्लोके प्रतितिष्ठति ॥ ८ ॥ स स पराङिव रोहः । इयमु वै प्रतिष्ठा ते देवा ऽइमां प्रतिष्ठामभिप्रत्यायँस्तथैवैतद्यजमान ऽइमां प्रतिष्ठामभिप्रत्यैति ॥ ९ ॥ यन्त्री राडित्यमुं लोकमरोहन् । यन्त्र्यसि यमनीत्यन्तरिक्षलोकं ध्रुवासि धरित्रीतीमं लोकं मिषे[1] त्वोर्ज्जे त्वा रय्यै त्वा पोषाय त्वे'ति चत्वारश्चतुष्पादः पशवोऽन्नं पशवस्त ऽएतैश्चचतुर्भिश्चतुष्पादैः पशुभिरेतेनान्नेनास्मिँल्लोके प्रत्यतिष्ठँस्तथैवैतद्यजमान ऽएतैश्चचतुर्भिश्चतुष्पादैः पशुभिरेतेनान्नेनास्मिँल्लोके प्रतितिष्ठति ॥ १० ॥ अथातः संस्कृतिरेव । या ऽअमूरेकादशेष्टका ऽउपदधाति योऽसौ प्रथमोऽनुवाकस्तदन्तरिक्षः स ऽआत्मा तद्यत्ता ऽएकादश भवन्त्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रैष्टुभमन्तरिक्षमथ या ऽउत्तराः षष्टिः स वायुः स प्रजापतिः सोऽग्निः स यजमानः ॥ ११ ॥ तद्याः पुरस्तादुपदधाति । शिरोऽस्य तास्ता दश भवन्ति दश वै प्राणाः प्राणा ऽउ वै शिरः पूर्वार्द्ध ऽउपदधाति पुरस्ताद्धीदः शिरः ॥ १२ ॥ अथ या दक्षिणतः । यदूर्द्ध्वं मद्ध्यादवाचीनः शीर्ष्णस्तदस्य ता ऽअथ याः पश्चाद्यदूर्द्ध्वं प्रतिष्ठाया ऽअवाचीनं मद्ध्यात्तदस्य ताः प्रतिष्ठैवोत्तरतः ॥ १३ ॥ तद्याः सप्त पुरस्ताद्वालखिल्या ऽउपदधाति । य ऽएवेमे सप्त पुरस्तात्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति ता ऽअनन्तर्हिता ऽएताभ्यो दशभ्य ऽउपदधात्यनन्तर्हिताँस्तच्छीर्ष्णः

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २२

प्प्राणान्दधाति ॥ १४ ॥ अथ याः सप्त पश्चात् । य-ऽएवेमे सप्त पश्चात्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति ता ऽअन्तर्हिता ऽएताभ्यो द्वादशभ्य ऽउपदधात्यनन्तर्हितांस्तदात्मनः प्प्राणान्दधाति स ऽएष वायुः प्प्रजापतिरस्मिँस्त्रेष्टुभेऽन्तरिक्षे समन्तं पर्य्यक्तस्तद्यत्तृतीयां चितिमुपदधाति वायुं चैव तदन्तरिक्षं च संस्कृत्योऽपधत्तेऽथ लोकम्पृणे ऽउपदधात्यस्याᳪ स्रक्त्यां तयोरुपरि बन्धुः पुरीषं न्निवपति तस्योपरि बन्धुः ॥ १५ ॥ (D)

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

[चतुर्थ्यां चितौ स्तोमेष्टकोपधानम्]

चतुर्त्थीं चितिमुपदधाति । एतद्वै देवास्तृतीयां चितिं चित्वा समारोहन्नन्तरिक्षं वै तृतीया चितिरन्तरिक्षमेव तत्संस्कृत्य समारोहन् ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् । चेतयद्ध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्नित ऽऊर्द्ध्वमिच्छतेति ते चेतयमाना ऽएतां चतुर्त्थीं चितिमपश्श्यन्यदूर्द्ध्वमन्तरिक्षादर्वाचीनं दिवस्तेषामेष लोकोऽद्ध्रुव ऽइवाप्प्रतिष्ठित ऽइव मनस्यासीत् ॥ २ ॥ ते ब्रह्माब्रुवन् । त्वामिहोपदधामहाऽइति किं मे ततो भविष्यतीति त्वमेव नः श्श्रेष्ठं

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ३. ४; कठ० सं० १७. ३ । कपि० सं० २९. २; मै० सं० ११. ८. ३; तै० सं० ४. ३. ६ ।

भविष्यसीति तथेति तेऽत्र ब्रह्मोपादधत तस्म्मादाहु-
र्ब्रह्मैव देवानाॐ श्रेष्ठमिति तदेतया वै चतुर्त्थ्या चित्त्येमे
द्यावापृथिवी विष्टब्धे ब्रह्म वै चतुर्त्थी चितिस्तस्म्मादाहु-
र्ब्रह्मणा द्यावापृथिवी विष्टब्धे ऽइति स्तोमानुपदधाति
प्प्राणा वै स्तोमाः प्प्राणा ऽउ वै ब्रह्म ब्रह्मैवैतदुपदधाति
॥ ३ ॥ यद्वेव स्तोमानुपदधाति । एतद्वै देवाः प्प्रजापति-
मब्रुवँस्त्वामिहोपदधामहा ऽइति तथेति स वै नाब्रवीत्किं
मे ततो भविष्यतीति यदु ह किञ्च प्प्रजापतिर्द्देवेष्वीषे
किमस्म्माकं ततो भविष्यतीत्त्येवोचुस्तस्म्मादु हैतद्यत्पिता
पुत्रेष्विच्छते किमस्म्माकं ततो भविष्यतीत्त्येवाहुरथ यत्पुत्राः
पितरि तथेत्त्येवाहैवꣳ हि तदग्रे प्प्रजापतिश्च देवाश्च
समवदन्त स्तोमानुपदधाति प्प्राणा वै स्तोमाः प्प्राणा-
ऽउ वै प्प्रजापतिः प्प्रजापतिमेवैतदुपदधाति ॥ ४ ॥
यद्वेव स्तोमानुपदधाति । ये वै ते प्प्राणा ऽऋषय ऽएतां
चतुर्त्थीं चितिमपश्श्यन्ये त ऽएतेन रसेनोपायँस्त ऽएते
ताने्वैतदुपदधाति स्तोमानुपदधाति प्प्राणा वै स्तोमाः
प्प्राणा ऽउ वा ऋषय ऽऋषीनेवैतदुपदधाति ॥ ५ ॥
यद्वेव स्तोमानुपदधाति । प्रजापतिं विस्रस्तं देवता-
ऽआदाय व्युदक्रामँस्तस्य यदूर्द्ध्वं मद्ध्यादवाचीनꣳ शीर्ष्ण-
स्तदस्य वायुरादायोत्क्रम्म्यातिष्ठद्देवताश्च भूत्वा संवत्सर-
रूपाणि च ॥ ६ ॥ तमब्रवीत् । उप मेहि प्प्रति म ऽएत-
द्धेहि येन मे त्वमुदक्रमीरिति किं मे ततो भविष्यतीति
त्वद्देवत्त्यमेव म ऽएतदात्त्मनो भविष्यतीति तथेति तद-

स्मिन्नेतद्वायुꣳ प्प्रत्त्यदधात् ॥ ७ ॥ तद्या ऽएता ऽअष्टा-
दश प्प्रथमाꣳ । एतदस्य तदात्त्मनस्तद्यदेता ऽअत्रोपद-
धाति यदेवास्यैता ऽआत्त्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति
तस्म्मादेता ऽअत्रोपदधाति स्तोमानुपदधाति प्प्राणा वै
स्तोमाꣳ प्प्राणा ऽउ वै व्वायुर्व्वायुमेवैतदुपदधाति ॥ ८ ॥
* स पुरस्तादुपदधाति । 'आशुस्त्रिवृदि'[1]ति य ऽएव
त्रिवृत्त्स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाहाशुरित्त्येष हि
स्तोमानामाशिष्ठोऽथो व्वायुर्व्वा ऽआशुस्त्रिवृत्स ऽएषु त्रिषु
लोकेषु वर्त्तते तद्यत्तमाहाशुरित्त्येष हि सर्व्वेषां भूतानामा-
शिष्ठो व्वायुर्ह भूत्त्वा पुरस्तात्तस्त्थौ तदेव तद्रूपमुपदधाति
॥ ९ ॥ 'भान्तꣳ प[2]ञ्चदश' ऽइति । य ऽएव पञ्चदश
स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाह भान्त ऽइति व्वज्रो वै
भान्तो व्वज्रꣳ पञ्चदशोऽथो चन्द्रमा वै भान्तꣳ पञ्चदशꣳ
†स पञ्चदशाहान्यापूर्य्यते पञ्चदशापक्षीयते तद्यत्तमाह
भान्त ऽइति भाति हि चन्द्रमाश्चन्द्रमा ह भूत्त्वा दक्षिण-
तस्तस्त्थौ तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ १० ॥ 'व्व्यो[3]मा
सप्तदश' ऽइति । य ऽएव सप्तदश स्तोमस्तं तदुपदधाति
तद्यत्तमाह व्व्योमेति प्प्रजापतिर्व्वै व्व्योमा प्प्रजापतिꣳ
सप्तदशोऽथो संव्वत्सरो वाव व्व्योमा सप्तदशस्तस्य द्वादश
मासाꣳ पञ्चर्त्तवस्तद्यत्तमाह व्व्योमेति व्व्योमा हि संव्व-

* का० श्रौ० सू० १७. १०. ६–१० ।
(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।
† 'स च पुर' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

त्सरः संवत्सरो ह भूत्वोत्तरतस्तस्थौ तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ ११ ॥ 'धरुण ऽएकविꣳश' ऽइति । स ऽएवैकविꣳश स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाह धरुण ऽइति प्रतिष्ठा वै धरुणः प्रतिष्ठैकविꣳशोऽथो ऽअसौ वाऽ आदित्यो धरुण ऽएकविꣳशस्तस्य द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रय-ऽइमे लोका ऽअसावेवादित्यो धरुण ऽएकविꣳशस्तद्यत्त-माह धरुण ऽइति यदा ह्येवैषोऽस्तमेत्यथेदꣳ सर्वं ध्रियत-ऽआदित्यो ह भूत्वा पश्चात्तस्थौ तदेव तद्रूपमुपदधात्यथ संवत्सररूपाण्युपदधाति ॥१२॥ [अर्धप्रपाठकः ५३॥] 'प्रतू-र्त्तिरष्टादश'[2] ऽइति । स ऽएवाष्टादश स्तोमस्तं तदुपधात्यथो संवत्सरो वाव प्रतूर्त्तिरष्टादशस्तस्य द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवः संवत्सर ऽएव प्रतूर्त्तिरष्टादशस्तद्यत्तमाह प्रतूर्त्तिरिति संव-त्सरो हि सर्वाणि भूतानि प्रतिरति तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ १३ ॥ 'तपो नवदश'[3] ऽइति । स ऽएव नवदश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव तपो नवदशस्तस्य द्वादश मासाः षडृतवः संवत्सर ऽएव तपो नवदशस्तद्यत्तमाह तप ऽइति संवत्सरो हि सर्वाणि भूतानि तपति तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ १४ ॥ 'अभीवर्त्तः सविꣳश'[4] ऽइति । स ऽएव सविꣳश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वा-ऽअभीवर्त्तः सविꣳशस्तस्य द्वादशमासाः सप्तर्त्तवः संवत्सर-ऽएवाभीवर्त्तः सविꣳशस्तद्यत्तमाहाभीवर्त्त ऽइति संवत्सरो हि सर्वाणि भूतान्यभिवर्त्तते तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ १५ ॥

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (३) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।

'व॒र्च्चो द्वाविꣳश' ऽइति। य॒ ऽए॒व द्वाविꣳश स्तोमस्तं तदु॒पद॑धात्य॒थो संवत्सरो वाव व॒र्च्चो द्वाविꣳशस्त॒स्य द्वा॒दश मा॒साꣳ स॒प्तर्त्तवो द्वे ऽअहोरात्रे संवत्सर॒ ऽएव व॒र्च्चो द्वाविꣳशस्तद्यत्तमा॒ह व॒र्च्च ऽइति संवत्सरो हि स॒र्वेषां भू॒तानां वर्च्चस्वि॒तमस्त॒देव त॒द्रूपमु॒पद॑धाति ॥ १६ ॥ 'सम्भ॒रणस्त्रयोविꣳश ऽइति य॒ ऽए॒व त्रयोविꣳश स्तोमस्तं तदु॒पद॑धात्य॒थो संवत्सरो वा॒व सम्भ॒रणस्त्रयो-विꣳशस्त॒स्य त्रयोद॑श मा॒साꣳ स॒प्तर्त्तवो द्वे ऽअहोरात्रे संवत्सर॒ ऽए॒व सम्भ॒रणस्त्रयोविꣳशस्तद्यत्तमा॒ह सम्भ॒रण-ऽइति संवत्सरो हि स॒र्वाणि भू॒तानि स॒म्भृतस्त॒देव त॒द्रूपमु॒पद॑धाति ॥१७॥ 'यो॒निश्चचतु॒र्विꣳश ऽइति। य॒ ऽए॒व चतुर्विꣳश॒ स्तोमस्तं तदु॒पधात्य॒थो संवत्सरो वाव यो॒निश्चच-तुर्विꣳशस्त॒स्य च॒तुर्विꣳशतिरर्द्धमासास्तद्यत्तमा॒ह यो॒निरि॒ति संवत्सरो हि स॒र्वेषां भू॒तानां ꣳयो॒निस्त॒देव त॒द्रूपमु॒पद॑धाति ॥ १८ ॥ 'ग॒र्भाꣳ पञ्चविꣳश' ऽइति। य॒ ऽए॒व पञ्चविꣳश स्तोमस्तं तदु॒पद॑धात्य॒थो संवत्सरो वाव ग॒र्भाꣳ पञ्च-विꣳशस्त॒स्य च॒तुर्विꣳशतिरर्द्धमा॒साꣳ संवत्सर॒ ऽएव ग॒र्भाꣳ पञ्चविꣳशस्तद्यत्तमा॒ह ग॒र्भा ऽइति संवत्सरो॒ ह त्रयोद॑शो मा॒सो ग॒र्भो भूत्वर्त्तून्प्रविशति त॒देव त॒द्रूपमु॒पद॑धाति ॥ १९ ॥ 'ओ॒जस्त्रिणव' ऽइति। य॒ ऽए॒व त्रिणव स्तोमस्तं तदु॒पद॑धाति तद्यत्तमाहौ॒ज ऽइति व॒ज्रो वा ऽओ॒जो व॒ज्र-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २३। (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २३। (३) शु० य० सं० अ० १४ क० २३। (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २३। (५) शु० य० सं० अ० १४ क० २३।

त्रिणवोऽथो संवत्सरो वा ऽओजस्त्रिणवस्तस्य चतुर्विंꣳशतिरर्द्धमासा द्वे ऽअहोरात्रे संवत्सर ऽएवौजस्त्रिणवस्तद्यत्तमाहौज ऽइति संवत्सरो हि सर्वेषां भूतानामोजस्वितमस्तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ २० ॥ 'क्रतुरेकत्रिꣳश'[1] ऽइति । स ऽएवैकत्रिꣳश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव क्रतुरेकत्रिꣳशस्तस्य चतुर्विंꣳशतिरर्द्धमासाः षडृतवः संवत्सर ऽएव क्रतुरेकत्रिꣳशस्तद्यत्तमाह क्रतुरिति संवत्सरो हि सर्वाणि भूतानि करोति तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ २१ ॥ 'प्रतिष्ठा[2] त्रयस्त्रिꣳश' ऽइति । स ऽएव त्रयस्त्रिꣳश स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाह प्रतिष्ठेति प्रतिष्ठा हि त्रयस्त्रिꣳशोऽथो संवत्सरो वाव प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिꣳशस्तस्य चतुर्विंꣳशतिरर्द्धमासाः षडृतवो द्वे ऽअहोरात्रे संवत्सर ऽएव प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिꣳशस्तद्यत्तमाह प्रतिष्ठेति संवत्सरो हि सर्वेषां भूतानां प्रतिष्ठा तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ २२ ॥ 'ब्रध्नस्य[3] विष्टपं चतुस्त्रिꣳश' ऽइति । स * ऽएव चतुस्त्रिꣳश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव ब्रध्नस्य विष्टपं चतुस्त्रिꣳशस्तस्य चतुर्विंꣳशतिरर्द्धमासाः सप्तर्त्तवो द्वेऽअहोरात्रे संवत्सर ऽएव ब्रध्नस्य विष्टपं चतुस्त्रिꣳशस्तद्यत्तमाह ब्रध्नस्य विष्टपमिति स्वाराज्यं वै ब्रध्नस्य विष्टपꣳ स्वाराज्यं चतुस्त्रिꣳशस्तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥२३॥ 'नाकः[4] षट्त्रिꣳश' ऽइति । स ऽएव षट्त्रिꣳश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव नाकः षट्त्रिꣳशस्तस्य चतु-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।
* 'ऽएते' इति 'ग' पुस्तके ।
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।

विंꣳशतिरर्द्धमासा द्वादश मासास्तद्यत्तमाह नाक ऽइति न हि तत्र गताय कस्मै च नाकं भवत्यथो संवत्सरो वाव नाकꣳ संवत्सरꣳ स्वर्ग्गो लोकस्तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥२४॥ ‘विवर्त्तोऽष्टाचत्वारिꣳश’ ऽइति । स ऽएवाष्टाचत्वारिꣳश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव विवर्त्तोऽष्टाचत्वारिꣳशस्तस्य षड्विꣳशतिरर्द्धमासास्त्रयोदश मासाꣳ सप्तर्त्तवो द्वे ऽअहोरात्रे तद्यत्तमाह विवर्त्त ऽइति संवत्सराद्धि सर्वाणि भूतानि विवर्त्तन्ते तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ २५ ॥ ‘धर्त्रं[1] चतुष्टोम[2]’ ऽइति । स ऽएव चतुष्टोम स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाह धर्त्रमिति प्रतिष्ठा वै धर्त्रं प्रतिष्ठा चतुष्टोमोऽथो वायुर्वाव धर्त्रं चतुष्टोमꣳ स ऽआभिश्चतसृभिर्द्दिग्भिꣳ स्तुते तद्यत्तमाह धर्त्रमिति प्रतिष्ठा वै धर्त्रं वायुरु सर्वेषां भूतानां प्रतिष्ठा तदेव तद्रूपमुपदधाति स वै वायुमेव प्रथममुपदधाति वायुमुत्तमं वायुनैव तदेतानि सर्वाणि भूतान्युभयतꣳ परिगृह्णाति ॥ २६ ॥ ता वा ऽएताꣳ । अष्टादशेष्टका ऽउपदधाति । तौ द्वौ त्रिवृतौ प्राणो वै त्रिवृद्वायुरु प्राणो वायुरेषा चितिꣳ ॥ २७ ॥ यद्वेवाष्टादश । अष्टादशो वै संवत्सरो द्वादश मासाꣳ पञ्चर्त्तवः संवत्सर ऽएव प्रजापतिरष्टादशꣳ प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तत्कृत्वोपदधाति ॥ २८ ॥ (A)

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ४. १; कठ० सं० १७. ४; कपि० सं २९. ३; मै० सं० ११. ८. ४; तै० सं० ४. ३. ।

[चतुर्थ्यां चितौ स्पृतेष्टकोपधानम्]

अथ स्पृत ऽउपदधाति । एतद्वै प्प्रजापतिरेतस्मिन्नात्मनः प्प्रतिहिते सर्व्वाणि भूतानि गर्ब्भ्यभवत्तान्यस्य गर्ब्भ ऽएव सन्ति पाप्प्मा मृत्युरगृह्णात् ॥ १ ॥ स देवानब्रवीत् । युष्माभिः सहेमानि सर्व्वाणि भूतानि पाप्प्मनो मृत्यो स्पृणवानीति किं नस्ततो भविष्यतीति व्वृणीद्ध्वमित्त्यब्रवीत्तं भागो नोऽस्त्वित्त्येकेऽब्रुवन्नाधिपत्त्यं नोऽस्त्वित्त्येके स भागमेकेब्भ्यः कृत्त्वाधिपत्त्यमेकेब्भ्यः सर्व्वाणि भूतानि पाप्प्मनो मृत्त्योरस्पृणोद्यदस्पृणोत्तस्मात्स्पृतस्तथैवैतद्यजमानो भागमेकेब्भ्यः कृत्त्वाधिपत्त्यमेकेब्भ्यः सर्व्वाणि भूतानि पाप्प्मनो मृत्त्यो स्पृणोति तस्म्मादु सर्व्वास्वेव स्पृतᳳ स्पृतमित्त्यनुवर्त्तते ॥ २ ॥ '[1]अग्नेर्ब्भागोऽसि * । दीक्षाया ऽआधिपत्त्यमि'ति व्वाग्वै दीक्षाग्नये भागं कृत्त्वा व्वाच ऽआधिपत्त्यमकरोद् '[2]ब्रह्म स्पृतं त्रिवृत्स्तोम' ऽइति ब्रह्म प्प्रजानां त्रिवृता स्तोमेन पाप्प्मना मृत्त्योरस्पृणोत् ॥ ३ ॥ '[3]इन्द्रस्य भागोऽसि । व्विष्णोराधिपत्त्यमि'तीन्द्राय भागं कृत्त्वा व्विष्णव ऽआधिपत्त्यमकरो'[4]त्क्षत्रᳳ स्पृतं पञ्चदश स्तोम' ऽइति क्षत्रं प्रजानां पञ्चदशेन स्तोमेन पाप्प्मनो मृत्त्योरस्पृणोत् ॥ ४ ॥ '[5]नृचक्षसां भागोऽसि । धातुराधिपत्त्यमि'ति देवा वै नृचक्षसो देवेब्भ्यो भागं

* का० श्रौ० सू० १७. १०. ११–१५ ।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २४ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २४ । (३) शु० य० सं० अ० १४ क० २४ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २४ । (५) शु० य० सं० अ० १४ क० २४ ।

कृत्वा धात्र ऽआधिपत्यमकरो[1]'ज्जनित्रꣳ स्पृतꣳ सप्तदश स्तोम' ऽइति विड् वै जनित्रं विशं प्रजानाꣳ सप्तदशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥५॥ '[2]मित्रस्य भागोऽसि। वरुणस्याधिपत्यमि'ति प्राणो वै मित्रोऽपानो वरुणः प्राणाय भागं कृत्वापानायाधिपत्यमकरो'[3]द्दिवो वृष्टिर्वात स्पृत ऽएकविꣳश स्तोम' ऽइति वृष्टिं च वातं च प्रजानामेकविꣳशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥ ६ ॥ † '[4]वसूनां भागोऽसि। रुद्राणामाधिपत्यमि'ति वसुभ्यो भागं कृत्वा रुद्रेभ्य ऽआधिपत्यमकरो'[5]च्चतुष्पात्स्पृतं चतुर्विꣳश स्तोम' ऽइति चतुष्पात्प्रजानां चतुर्विꣳशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥ ७ ॥ '[6]आदित्यानां भागोऽसि। मरुतामाधिपत्यमि'त्यादित्येभ्यो भागं कृत्वा मरुद्भ्य ऽआधिपत्यमकरो'[7]द्गर्भा स्पृताः पञ्चविꣳश स्तोम' ऽइति गर्भान्प्रजानां पञ्चविꣳशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥ ८ ॥ '[8]अदित्यै भागोऽसि। पूष्ण ऽआधिपत्यमि'तीयं वा ऽअदितिरस्यै भागं कृत्वा पूष्ण ऽआधिपत्यमकरो'[9]दोज स्पृतं त्रिणव स्तोम' ऽइत्योजः प्रजानां त्रिणवेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥ ९ ॥ '[10]देवस्य सवितुर्भागोऽसि। बृहस्पतेराधिपत्यमि'ति देवाय

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २४। (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २४
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० २५। (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २५
(५) शु० य० सं० अ० १४ क० २५। (६) शु० य० सं० अ० १४ क० २५
(७) शु० य० सं० अ० १४ क० २५। (८) शु० य० सं० अ० १४ क० २५
(९) शु० य० सं० अ० १४ क० २५। (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० २६

सवित्रे भागं कृत्वा बृहस्पतय ऽआधिपत्यमकरो'त्स-मीचीर्दिश स्पृताश्चचतुष्टोम स्तोम' ऽइति सर्वा दिशः प्रजानां चतुष्टोमेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत्॥१०॥

'यवानां भागोऽसि । अयवानामाधिपत्यमि'ति पूर्वपक्षा वै यवा ऽअपरपक्षा ऽअयवास्ते हीदं सर्वं युवते चायुवते च पूर्वपक्षेभ्यो भागं कृत्वापरपक्षेभ्य ऽआधिपत्यमकरो'त्प्रजा स्पृताश्चचतुश्चत्वारिंशः स्तोम' ऽइति सर्वाः प्रजाश्चचतु-श्चत्वारिंशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥ ११ ॥

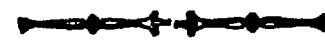
'ऋभूणां भागोऽसि । विश्वेषां देवानामाधिपत्यमि'-त्यृभुभ्यो भागं कृत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्य ऽआधि-पत्यमकरो'द्भूतꣳ स्पृतं त्रयस्त्रिंशः स्तोम' ऽइति सर्वाणि भूतानि त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणो त्तथैवैतद्यजमानः सर्वाणि भूतानि त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्यो स्पृणोति ॥ १२ ॥ ता वा ऽएताः । दशे-ष्टका ऽउपदधाति दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्दश दिशो दिशोऽग्निर्दश प्राणाः प्राणा ऽअग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैव तदेतानि सर्वाणि भूतानि पाप्मनो मृत्यो स्पृणोति ॥ १३ ॥ अथर्त्तव्ये ऽउपदधाति *। ऋतव-ऽएते यदृतव्ये ऽऋतूनेवैतदुपदधाति 'सहश्च सहस्यश्च हैमन्तिकावृतू ऽइति नामनी ऽएनयोरेते नामभ्यामेवैने-

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० २६ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २६ । (३) शु० य० सं० अ० १४ क० २६ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २६ । (५) शु० य० सं० अ० १४ क० २७ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० २७ ।

* का० श्रौ० सू० १७. १०. १६ ।

ऽएतदुपदधाति द्वे ऽइष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतुः सकृत्सादयत्येकं तदृतुं करोति ॥ १४ ॥ तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति । संवत्सर ऽएषोऽग्निरिम ऽउ लोकाः संवत्सरस्तस्य यदूर्द्ध्वमन्तरिक्षादर्वाचीनं दिवस्तदस्यैषा चतुर्थी चितिस्तद्वस्य हेमन्त ऽऋतुस्तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैते ऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेतेऽअत्रोपदधाति ॥ १५ ॥ यद्वेवैते ऽअत्रोपदधाति । प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सर ऽउ प्प्रजापतिस्तस्य यदूर्द्ध्वं मद्ध्यादर्वाचीनः शीर्ष्णस्तदस्यैषा चतुर्थी चितिस्तद्वस्य हेमन्तऽऋतुस्तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैते ऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते ऽअत्रोपदधाति ॥ १६ ॥ (B)

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[चतुर्थ्यां चितौ सृष्टीष्टकोपधानम्]

अथ † सृष्टीरुपदधाति । एतद्वै प्प्रजापतिः सर्वाणि भूतानि पाप्प्मनो मृत्योर्म्मुक्त्वा कामयत प्प्रजाः सृजेय प्प्रजायेयेति ॥ १ ॥ स प्प्राणानब्रवीत् । युष्माभिः सहेमाः प्प्रजाः प्प्रजनयानीति ते वै केन स्तोष्यामह ऽइति मया चैव युष्माभिश्चेति तथेति ते प्प्राणैश्चैव प्प्रजापतिना चास्तुवत यदु ह किञ्च देवाः कुर्वते स्तोमेनैव तत्कुर्वते

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ४. २; कठ० १७. ४; कपि० २९. ३; मै० सं० ११. ८. ५; तै० सं ४. ३. ९ ।

† का० श्रौ० सू० १७. १०. १७ ।

यज्ञो वै स्तोमो यज्ञेनैव तत्त्कुर्वते तस्स्मादु सर्वास्वेवास्तुव-
तास्तुवतेत्त्यनुवर्त्तते ॥ २ ॥ '[1]एकयास्तुवतेति' । व्वाग्वा-
ऽएका व्वाचैव तदस्तुवत '[2]प्प्रजा ऽअधीयन्ते'ति प्प्रजा-
ऽअत्राधीयन्त '[3]प्प्रजापतिरधिपतिरासीदि'ति प्प्रजापतिरत्रा-
धिपतिरासीत् ॥ ३ ॥ '[4]तिसृभिरस्तुवतेति' । त्रयो वै
प्प्राणाः प्प्राण ऽउदानो व्व्यानस्तैरेव तदस्तुवत '[5]ब्रह्मा-
सृज्ज्यते'ति ब्रह्मात्रासृज्ज्यत '[6]ब्रह्मणस्प्पतिरधिपतिरासीदि'ति
ब्रह्मणस्प्पतिरत्राधिपतिरासीत् ॥ ४ ॥ '[7]पञ्चभिरस्तुवते'ति ।
य ऽएवेमे मनः पञ्चमाः प्प्राणास्तैरेव तदस्तुवत
'[8]भूतान्न्यसृज्ज्यन्ते'ति भूतान्न्यत्रासृज्ज्यन्त '[9]भूतानां पतिर-
धिपतिरासीदि'ति भूतानां पतिरत्राधिपतिरासीत् ॥ ५ ॥
'[10]सप्तभिरस्तुवते'ति । य ऽएवेमे सप्त शीर्षन्न्प्राणास्तैरेव
तदस्तुवत 'सप्त [11]ऽऋषयोऽसृज्ज्यन्ते'ति सप्तर्षयोऽत्रासृ-
ज्ज्यन्त '[12]धाताधिपतिरासीदि'ति धातात्राधिपतिरासीत् ॥ ६ ॥
'[13]नवभिरस्तुवते'ति । नव वै प्प्राणाः सप्त शीर्षन्नवाञ्चौ
द्वौ तैरेव तदस्तुवत 'पितरो[14]ऽसृज्ज्यन्ते'ति पितरोऽत्रासृज्ज्य-
'न्तादितिरधि[15]पत्त्न्यासीदि'त्त्यदितिरत्राधिपत्त्न्यासीत् ॥७॥ *

---

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २८। (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २८
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० २८। (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २८
(५) शु० य० सं० अ० १४ क० २८। (६) शु० य० सं० अ० १४ क० २८
(७) शु० य० सं० अ० १४ क० २८। (८) शु० य० सं० अ० १४ क० २८
(९) शु० य० सं० अ० १४ क० २८। (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० २८
(११) शु० य० सं० अ० १४ क० २८। (१२) शु० य० सं० अ० १४ क० २९
(१३) शु० य० सं० अ० १४ क० २९। (१४) शु० य० सं० अ० १४ क० २९
(१५) शु० य० सं० अ० १४ क० २९।

* अत्र शतम् ४५०० ॥

'एकादशभिरस्तुवते'[1]ति । दश प्प्राणा ऽआत्मैकादशस्तेनैव तदस्तुवत ऽऋतवोऽसृज्यन्ते'[2]त्यृतवोऽत्रासृज्य'न्तार्त्तवा-[3] ऽअधिपतय ऽआसन्नि'त्यार्त्तवा ऽअत्राधिपतय ऽआसन् ॥ ८ ॥ 'त्रयोदशभिरस्तुवते'[4]ति । दश प्प्राणा द्वे प्प्रतिष्ठे ऽआत्मा त्रयोदशस्तेनैव तदस्तुवत 'मासा[5] ऽअसृज्यन्ते'ति मासा ऽअत्रासृज्यन्त 'संवत्सरोऽधिपतिरासीदि'[6]ति संव-त्सरोऽत्राधिपतिरासीत् ॥ ९ ॥ 'पञ्चदशभिरस्तुवते'[7]ति । दश हस्त्या ऽअङ्गुलयश्चत्वारि दोर्बाहवाणि यदूर्द्ध्वं[8] नाभे-स्तत्पञ्चदशं तेनैव तदस्तुवत 'क्षत्रमसृज्यते'[9]ति क्षत्रमत्रा-सृज्य'तेन्द्रोऽधिपतिरासीदि'तीन्द्रोऽत्राधिपतिरासीत् ॥ १० ॥ 'सप्तदशभिरस्तुवते'[10]ति । दश पाद्या ऽअङ्गुलयश्चत्वार्य्यू-र्वष्ठीवानि द्वे प्प्रतिष्ठे यदवाङ्नाभेस्तत्सप्तदशं तेनैव ततस्तु-वत 'ग्राम्म्याः पशवोऽसृज्यन्ते'[11]ति ग्राम्म्याः पशवोऽत्रासृ-ज्यन्त 'बृहस्प्पतिरधिपतिरासीदि'[12]ति बृहस्प्पतिरत्राधिपति-रासीत् ॥ ११ ॥ 'नवदशभिरतुवते'[13]ति । दश हस्त्या-ऽअङ्गुलयो नव प्प्राणास्तैरेव तदस्तुवत 'शूद्रार्य्यावसृज्येता-[14]मि'ति शूद्रार्य्यावत्रासृज्येता'महोरात्रे ऽअधिपत्नी[15] ऽआस्ता-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (३) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (५) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (७) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (८) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (९) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (११) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (१२) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (१३) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० । (१४) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० । (१५) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० ।

मि'त्त्यहोरात्रे ऽअत्राधिपत्नी ऽआस्ताम् ॥ १२ ॥ 'एकविꣳशत्त्यास्तुवते'ति । दुश हुस्त्त्या ऽअङ्गुलयो दुश पाद्या ऽआत्मैकविꣳशस्तेनैव तदस्तु'वतैकशफाः पशवोऽसृज्यन्ते'त्त्येकशफाः पशवोऽत्रासृज्यन्त 'वरुणोऽधिपतिरासीदि'ति वरुणोऽत्राधिपतिरासीत् ॥ १३ ॥ 'त्रयोविꣳशत्त्यास्तुवते'ति । दुश हुस्त्त्या ऽअङ्गुलयो दुश पाद्या द्वे प्प्रतिष्ठे ऽआत्मा त्रयोविꣳशस्तेनैव तदस्तुवत 'क्षुद्राः पशवोऽसृज्यन्ते'ति क्षुद्राः पशवोऽत्रासृज्यन्त 'पूषाधिपतिरासीदि'ति पूषात्राधिपतिरासीत् ॥ १४ ॥ 'पञ्चविꣳशत्त्यास्तुवते'ति । दुश हुस्त्त्या ऽअङ्गुलयो दुश पाद्याश्चत्त्वार्य्यङ्गान्यात्मा पञ्चविꣳशस्तेनैव त'दस्तुवतारण्याः पशवोऽसृज्यन्ते'त्त्यारण्याः पशवोऽत्रासृज्यन्त 'वायुरधिपतिरासीदि'ति वायुरत्राधिपतिरासीत् ॥ १५ ॥ 'सप्तविꣳशत्त्यास्तुवते'ति । दुश हुस्त्त्या ऽअङ्गुलयो दुश पाद्याश्चत्त्वार्य्यङ्गानि द्वे प्प्रतिष्ठे ऽआत्मा सप्तविꣳशस्तेनैव तदस्तुवत 'द्यावापृथिवी व्व्यैतामि'ति द्यावापृथिवी ऽअत्र व्व्यैतां व्वसवो रुद्रा ऽआदित्त्या ऽअनुव्व्यायन्नि'ति व्वसवो रुद्रा ऽआदित्त्या ऽअ'त्रानुव्व्यायँस्त ऽएवाधिपतय ऽआसन्नि'ति त ऽउ-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ३०। (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० (३) शु० य० सं० अ० १४ क० ३०। (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० (५) शु० य० सं० अ० १४ क० ३०। (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० (७) शु० य० सं० अ० १४ क० ३०। (८) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० (९) शु० य० सं० अ० १४ क० ३०। (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० (११) शु० य० सं० अ० १४ क० ३०। (१२) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० (१३) शु० य० सं०अ० १४ क० ३०।

ऽएवात्राधिपतय ऽआसन् ॥ १६ ॥ 'नवविꣳशत्यास्तुव-
ते'ति । दश हस्त्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या नव प्प्राणा-
स्तैरेव तदस्तुवत 'वनस्प्पतयोऽसृज्ज्यन्ते'ति वनस्प्पतयो-
ऽत्रासृज्ज्यन्त 'सोमोऽधिपतिरासीदि'ति सोमोऽत्राधिपति-
रासीत् ॥ १७ ॥ 'एकत्रिꣳशतास्तुवते'ति । दश हस्त्या-
ऽअङ्गुलयो दश पाद्या दश प्प्राणा ऽआत्मैकत्रिꣳशस्ते-
नैव तदस्तुवत 'प्प्रजा ऽअसृज्ज्यन्ते'ति प्प्रजा ऽअत्रासृज्ज्यन्त
'यवाश्चायवाश्चाधिपतय ऽआसन्नि'ति पूर्वपक्षापरपक्षा-
ऽएवात्राधिपतय ऽआसन् ॥ १८ ॥ 'त्रयस्त्रिꣳशतास्तुव-
ते'ति । दश हस्त्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या दश प्प्राणा
द्वे प्प्रतिष्ठे ऽआत्मा त्रयस्त्रिꣳशस्तेनैव तदस्तुवत 'भूता-
न्यशाम्म्यन्नि'ति' सर्वाणि भूतान्यत्राशाम्म्य'न्प्रजापतिः
परमेष्ठ्यधिपतिरासीदि'ति प्प्रजापतिः परमेष्ठ्यत्राधि-
पतिरासीत् ॥ १९ ॥ ता वा ऽएताः । सप्तदशेष्टका-
ऽउपदधाति सप्तदशो वै संवत्सरः प्प्रजापतिः स प्प्रज-
नयिता तदेतेन वै सप्तदशेन संवत्सरेण प्प्रजापतिना
प्प्रजनयित्रैताः प्प्रजाः प्प्राजनयद्यत्प्राजनयदसृजत तद्य-
दसृजत तस्म्मात्सृष्टयस्ताः सृष्ट्वात्मन्प्रापादयत तथैवैतद्य-
जमान ऽएतेन सप्तदशेन संवत्सरेण प्प्रजापतिना प्प्रजन-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१। (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१। (३) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१। (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ३१। (५) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१। (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१। (७) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१। (८) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१। (९) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१।

यित्रैताः प्रजाः प्रजनयति ताः सृष्ट्वात्मन्प्रपादयते रेतः-सिचोर्वेलया पृष्टयो वै रेतःसिचौ मध्यमु पृष्टयो मध्यत-ऽएवास्मिन्नेताः प्रजाः प्रपादयति सर्वत ऽउपदधाति सर्वत ऽएवास्मिन्नेताः प्रजाः प्रपादयति ॥ २० ॥ (C)

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १०५ ॥

—— ❀ ——

[स्तोमचित्यर्थवादः]

अथातोऽन्वावृतम् । त्रिवृद्वतीं पुरस्तादुपदधात्येक-विंशवतीं पश्चात्पञ्चदशवतीं दक्षिणतः सप्तदशवती-मुत्तरतः ॥ १ ॥ एतद्वै प्रजापतिम् । त्रिवृद्वत्यामुपहितायां पञ्चदशवत्यां मृत्युरसीददिमामत ऽउपधास्यते तमत्र ग्रहीष्यामीति तं प्रापश्यत्तं प्रख्याय परिक्रम्यैकविंशवती मुपाधत्तैकविंशवतीं मृत्युरागच्छत्पञ्चदशवतीमुपाधत्त पञ्चदशवतीं मृत्युरागच्छत्सप्तदशवतीमुपाधत्त सोऽत्रैव मृत्युं न्यकरोदत्रामोहयत्तथैवैतद्यजमानोऽत्रैव सर्वान्पा-प्मनो निकरोत्यत्र मोहयति ॥ २ ॥ अथोत्तराः । त्रिवृ-द्वत्यामेव त्रिवृद्वतीमनूपदधात्येकविंशवत्यामेकविंशवतीं पञ्चदशवत्यांं सप्तदशवतींं सप्तदशवत्यां पञ्चदशवतीं

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ४. ३; कठ० सं० १७. ५; कपि० सं० २६. ४; मै० सं० ११. ८. ६; तै० सं० ४. ३. १० ।

ता यदेवं व्व्यतिहारमुपदधाति तस्मादक्षणया स्तोमीया-ऽअथो यदेते स्तोमा ऽअतोऽन्न्यथानुपूर्वं तस्माद्वेवाक्षण-यास्तोमीया ऽअथो ऽएवं देवा ऽउपादधतेतरथासुरास्ततो देवा ऽअभवन्न्परासुरा भवत्त्यात्मना परास्य द्विषन्भ्रा-तृव्व्यो भवति य ऽएवं व्वेद ॥ ३ ॥ स ऽएष पशुर्य्यदग्निः । सोऽत्रैव सर्व्वः कृत्स्नः संस्कृतस्तस्य त्रिवृद्वत्यावेव शिरस्ते यत्त्रिवृद्वत्यौ भवतस्त्रिवृद्धि शिरो द्वे भवतो द्विकपालꣳ हि शिरः पूर्वार्द्ध ऽउपदधाति पुरस्ताद्धीदꣳ शिरः ॥ ४ ॥ प्रतिष्ठैकविꣳशवत्त्यौ । ते यदेकविꣳशवत्त्यौ भवतः प्प्रतिष्ठा ह्येकविꣳशो द्वे भवतो द्वन्द्वꣳ हि प्प्रतिष्ठा पश्चा-दुपदधाति पश्चाद्धीयं प्रतिष्ठा ॥ ५ ॥ बाहू पञ्चदशवत्त्यौ । ते यत्पञ्चदशवत्त्यौ भवतः पञ्चदशौ हि बाहू द्वे भवतो द्वौ हीमौ बाहू पार्श्वत ऽउपदधाति पार्श्वतो हीमौ बाहू ॥ ६ ॥ अन्नꣳ सप्तदशवत्त्यौ । ते यत्सप्तदशवत्त्यौ भवतः सप्तदशꣳ ह्यन्नं द्वे भवतो द्व्यक्षरꣳ ह्यन्नं ते ऽअनन्तर्हिते पञ्चदशवतीब्भ्यामुपदधात्त्यनन्तर्हितं तद्बाहुब्भ्यामन्नं दधाति बाह्ये पञ्चदशवत्त्यौ भवतोऽन्तरे सप्तदशवत्त्यौ बाहुब्भ्यां तदुभयतोऽन्नं परिगृह्णाति ॥ ७ ॥ अथ या मद्ध्य-ऽउपदधाति । स ऽआत्मा ता रेतःसिचोर्व्वेलयोपदधाति पृष्टयो वै रेतःसिचौ मद्ध्यमु पृष्टयो मद्ध्यतो ह्ययमात्मा सर्व्वत ऽउपदधाति सर्व्वतो ह्ययमात्माथ यदतोऽन्न्यदति-रिक्तं तद्यद्वै देवानामतिरिक्तं छन्दाꣳसि तानि तद्यानि तानि च्छन्दाꣳसि पशवस्ते तद्ये ते पशवः पुण्ण्यास्ता

लक्ष्म्यस्तद्यास्ताः पुण्ण्या लक्ष्म्योऽसौ स ऽआदित्यः स-ऽआसामेष दक्षिणतः ॥ ८ ॥ ता हैकेऽनन्तर्हिताः । त्रिवृद्वतीभ्यामुपदधति जिह्वा हनू ऽइति वदन्तो याश्चतुर्दश ते हनू याः षट् सा जिह्वेति न तथा कुर्य्यादृति ते रेचयन्ति यथा पूर्वयोर्हन्न्वोरपरे हनू ऽअनूपदद्ध्याद्यथा पूर्वस्यां जिह्वायामपरां जिह्वामनूपदद्ध्यात्तादृक्तद्यत्राहैव शिरस्तदेव हनू तज्जिह्वा ॥ ९ ॥ अस्मिन्नु हैकेऽवान्तरदेश ऽउपदधाति । असौ वा ऽआदित्य ऽएता ऽअमुं तदादित्यमेतस्यां दिशि दध्म ऽइति न तथा कुर्य्यादन्न्यानि वाव तानि कर्म्माणि यैरेतमत्र दधाति ॥ १० ॥ दक्षिणत ऽउ हैक ऽउपदधाति । तदेताः पुण्ण्या लक्ष्मीर्द्दक्षिणतो दध्मह ऽइति तस्माद्यस्य दक्षिणतो लक्ष्म भवति तं पुण्ण्यलक्ष्मीक ऽइत्याचक्षत ऽउत्तरतस्त्रिया ऽउत्तरत ऽआयतना हि स्त्री तत्तत्कृतमेव पुरस्तात्त्वेवैना ऽउपदद्ध्याद्यत्राहैव शिरस्तदेव हनू तज्जिह्वाऽथैताः पुण्ण्या लक्ष्मीर्म्मुखतो धत्ते तस्माद्यस्य मुखे लक्ष्म भवति तं पुण्ण्यलक्ष्मीक ऽइत्याचक्षते ॥ ११ ॥ सैषा ब्रह्मचितिः । यद् ब्रह्मोपादधत तस्माद् ब्रह्मचितिः सा प्प्रजापतिचितिर्य्यत्प्रजापतिमुपादधत तस्मात्प्रजापतिचितिः सर्षिचितिर्य्यदृषीनुपादधत तस्मादृषिचितिः सा वायुचितिर्य्यद्वायुमुपादधत तस्माद्वायुचितिः सा स्तोमचितिर्य्यत्स्तोमानुपादधत तस्मात्स्तोमचितिः सा प्प्राणचितिर्य्यत्प्राणानुपादधत तस्मात्प्राणचितिरतो यतमदेव कतमच्च विद्यात्तेन हैवास्यैषार्षेयवती बन्धुमती चितिर्भ-

वत्यथ लोकम्पृणे ऽउपदधात्यस्याᳬ स्रक्त्यां तयोरुपरि बन्धुः पुरीषं निवपति तस्योपरि बन्धुः ॥ १२ ॥ (D)

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

[पञ्चम्यां चितावसपत्नेष्टकोपधानम्]

पञ्चमीं चितिमुपदधाति । एतद्वै देवाश्चतुर्थीं चितिं चित्वा समारोहन्यदूर्ध्वमन्तरिक्षादर्वाचीनं दिवस्तदेव तत्संस्कृत्य समारोहन् ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् । चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्नित ऽऊर्ध्वमिच्छतेति ते चेतयमाना दिवमेव विराजं पञ्चमीं चितिमपश्यँस्तेभ्य- ऽएष लोको*ऽच्छदयत् ॥ २ ॥ तेऽकामयन्त । असपत्नमिमं लोकमनुपबाधं कुर्वीमहीति तेऽब्रुवन्नुप तज्जानीत यथेमं लोकमसपत्नमनुपबाधं करवामहा ऽइति तेऽब्रुवँश्चेतयध्व- मिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्तदिच्छत यथेमं लोक- मसपत्नमनुपबाधं करवामहा ऽइति ॥ ३ ॥ ते चेतयमानाः । एता ऽइष्टका ऽअपश्यन्नसपत्नास्ता ऽउपादधत ताभिरेतं लोकमसपत्नमनुपबाधमकुर्वत तद्यदेताभिरेतं लोकमस- पत्नमनुपबाधमकुर्वत तस्मादेता ऽअसपत्नास्तथैवैतद्य- जमानो यदेता ऽउपदधात्येतमेवैतल्लोकमसपत्नमनुपबाधं कुरुते सर्वत ऽउपदधाति सर्वत ऽएवैतदेतं लोकमसपत्न-

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ४. ४।

* 'ऽच्छन्दयत्' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः।

मनुपबाधं कुरुते परार्द्ध ऽउपदधाति सर्वमेवैतदेतं लोकमसपत्नमनुपबाधं कुरुते ॥ ४ ॥ अथ विराज ऽउपदधाति । एषा वै सा विराड्यां तद्देवा विराजं पञ्चमीं चितिमपश्यँस्ता दश-दशोपदधाति दशाक्षरा विराड्विराडेषा चितिः सर्वत ऽउपदधाति यो वा ऽएकस्यां दिशि विराजति न वै स विराजति यो वाव सर्वासु दिक्षु विराजति स ऽएव विराजति ॥ ५ ॥ यद्वेवैता * ऽअसपत्ना ऽउपदधाति । एतद्वै प्रजापतिमेतस्मिन्नात्मनः प्रतिहिते सर्वतः पाप्मोपायतत स ऽएता ऽइष्टका ऽअपश्यदसपत्नास्ता ऽउपाधत्त ताभिस्तं पाप्मानमपाहत पाप्मा वै सपत्नस्तद्यदेताभिः पाप्मानꣳ सपत्नमपाहत तस्मादेता ऽअसपत्नाः ॥ ६ ॥ तद्वा ऽएतत्क्रियते । यद्देवा ऽअकुर्वन्निदं न्विमꣳ स पाप्मा नोपयतते यत्त्वेतत्करोति यद्देवा ऽअकुर्वंस्तत्करवाणीत्यथो य ऽएव पाप्मा यः सपत्नस्तमेताभिरपहते तद्यदेताभिः पाप्मानꣳ सपत्नमपहते तस्मादेता ऽअसपत्नाः सर्वत ऽउपदधाति सर्वत ऽएवैतत्पाप्मानꣳ सपत्नमपहते परार्द्ध ऽउपदधाति सर्वस्मादेवैतदात्मनः पाप्मानꣳ सपत्नमपहते ॥ ७ ॥ स पुरस्तादुपदधाति । '[1]अग्ने जातान्प्रणुदा नः सपत्नानि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुरथ पश्चा'[2]त्सꣳहसा जातान्प्रणुदा नः सपत्नानि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ ८ ॥ सा या

---

* का० श्रौ० सू० १७. ११. १-३।

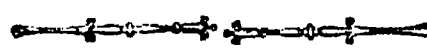
(१) शु० य० सं० अ० १५ क० १। (२) शु० य० सं० अ० १५ क० २।

पुरस्तादग्निः सा। या पश्चादग्निः साग्निनैव तत्पुरस्तात्पाप्मानमपाहताग्निना पश्चात्तथैवैतद्यजमानोऽग्निनैव पुरस्तात्पाप्मानमपहतेऽग्निना पश्चात् ॥ ९ ॥ अथ दक्षिणतः। 'षोडशी[1] स्तोम ऽओजो द्रविणमि'त्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप्त्रैष्टुभमन्तरिक्षं चतस्रो दिश ऽएष ऽएव वज्रः पञ्चदशस्तस्यासावेवादित्यः षोडशी वज्रस्य भर्त्ता स ऽएतेन पञ्चदशेन वज्रेणैतया त्रिष्टुभा दक्षिणतः पाप्मानमपाहत तथैवैतद्यजमान ऽएतेन पञ्चदशेन वज्रेणैतया त्रिष्टुभा दक्षिणतः पाप्मानमपहते ॥ १० ॥ अथोत्तरतः। 'चतुश्चत्वारिंश[2] स्तोमो वर्चो द्रविणमि'ति चतुश्चत्वारिंशदक्षरा वै त्रिष्टुप्त्रैष्टुभो वज्रः स ऽएतेन चतुश्चत्वारिंशेन वज्रेणैतया त्रिष्टुभोत्तरतः पाप्मानमपाहत तथैवैतद्यजमान ऽएतेन चतुश्चत्वारिंशेन वज्रेणैतया त्रिष्टुभोत्तरतः पाप्मानमपहते ॥ ११ ॥ अथ मध्ये। 'अग्नेः[3] पुरीषमसी'ति ब्रह्म वै चतुर्थी चितिरग्निरु वै ब्रह्म तस्या ऽएतत्पुरीषमिव यत्पञ्च'प्स्यप्सो[4] नामे'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ १२ ॥ तां प्राचीं तिरश्चीमुपदधाति। एतद्धैतया प्रजापतिः पाप्मानो मूलमवृश्चत्तथैवैनयायमेतत्पाप्मनो मूलं वृश्चति दक्षिणतो दक्षिणत ऽउद्यामो हि वज्रोऽन्तरेण दक्षिणां दिश्यामुद्यामाय ह तमवकाशं करोति ॥ १३ ॥ सा या पुरस्तात्प्राणः सा। या पश्चादपानः

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ३। (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ३। (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ३। (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ३।

सा प्प्राणेनैव तत्पुरस्तात्पाप्प्मानमपाहतापानेन पश्चात्त-
थैवैतद्यजमानः प्प्राणेनैव पुरस्तात्पाप्प्मानमपहतेऽपानेन
पश्चात् ॥ १४ ॥ अथ ये ऽअभितः । तौ बाहू स योऽ-
स्याभितः पाप्प्मासीद् बाहुब्भ्यां तमपाहत तथैवैतद्यज-
मानो योऽस्याभितः पाप्प्मा भवति बाहुब्भ्यामेव तम-
पहते ॥ १५ ॥ अन्नं पुरीषवती । स योऽस्योपरिष्टात्पा-
प्प्मासीदन्नेन तमपाहत तथैवैतद्यजमानो योऽस्योपरिष्टा-
त्पाप्प्मा भवत्यन्नेनैव तमपहते ॥ १६ ॥ स यद्ध वा-
ऽएवंवित्प्राणिति । योऽस्य पुरस्तात्पाप्प्मा भवति तं तेना-
पहतेऽथ यदपानिति तेन तं स्यः पश्चादथ यद्बाहुब्भ्यां
कर्म्म कुरुते तेन तं स्योऽभितोऽथ यदन्नमत्ति तेन तं स्य-
ऽउपरिष्टात्सर्वदा ह वा ऽएवंवित्पाप्प्मानमपहतेऽपि
स्वपँस्तस्मादेवं विदुषः पापं न कीर्त्तयेन्नेदस्य पाप्प्मासा-
नीति ॥ १७ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अथ छन्दस्या ऽउपदधाति । एतद्वै प्प्रजापतिः
पाप्प्मनो मृत्योर्म्मुक्त्वान्नमैच्छत्तस्मादु हैतदुपतापी
वसीयान्भूत्वान्नमिच्छति तस्मिन्नाशःसन्तेऽन्नमिच्छ-
ति जीविष्यतीति तस्मै देवा ऽएतदन्नं प्राय-
च्छन्नेताश्छन्दस्याः पशवो वै छन्दाꣳस्यन्नं पशवस्ता-

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा– का० श० १०. ५. १; कठ० सं० १७. ६; कपिष्ठ० २६. ५; मै० सं० ११. ८. ७; तै० सं० ४. ३. १२ ।

ण्यस्म्मा ऽअच्छदयँस्तानि यदस्म्मा ऽअच्छदयँस्तस्म्माच्छन्दाᳬसि ॥ १ ॥ ता दश * दशोपदधाति । दशाक्षरा विराड् विराडु कृत्स्नमन्नᳬ सर्वमेवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति सर्वत ऽउपदधाति सर्वत ऽएवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति ॥ २ ॥ 'एवंश्छन्द'[1] ऽइति । अयं वै लोक ऽएवश्छन्दो 'वरिवश्छन्द'[2] ऽइत्यन्तरिक्षं वै वरिवश्छन्दः 'शम्भूश्छन्द'[3] ऽइति द्यौर्वै शम्भूश्छन्दः 'परिभूश्छन्द'[4] ऽइति दिशो वै परिभूश्छन्द 'ऽआच्छच्छन्द'[5] ऽइत्यन्नं वा ऽआच्छच्छन्दो 'मनश्छन्द'[6] ऽइति प्प्रजापतिर्वै मनश्छन्दो 'व्व्यचश्छन्द'[7] ऽइत्यसौ वा ऽआदित्त्यो व्व्यचश्छन्दः ॥ ३ ॥ 'सिन्धुश्छन्द'[8] ऽइति । प्राणो वै सिन्धुश्छन्दः 'समुद्रंश्छन्द'[9] ऽइति मनो वै समुद्रश्छन्दः 'सरिरं छन्द'[10] ऽइति वाग्वै सरिरं छन्दः 'ककुप्प्छन्द'[11] ऽइति प्प्राणो वै ककुप्प्छन्दस्'त्रिककुप्प्छन्द'[12] ऽइत्युदानो वै त्रिककुप्प्छन्दः 'काव्व्यं छन्द'[13] ऽइति त्रयी वै विद्या काव्व्यं छन्दोऽङ्कुपं छन्दऽइत्यापो वा ऽअङ्कुपं छन्दो'ऽक्षरपङ्क्तिश्छन्द'[14] ऽइत्यसौ वै लोकोऽक्षरपङ्क्तिश्छन्दः 'पदपङ्क्तिश्छन्द'[15] ऽइत्ययं वै लोकः

* का० श्रौ० सू० १७. ११. ५ ।

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (७) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (९) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (११) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (१२) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (१३) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (१४) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (१५) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ ।

पदुपङ्क्तिश्छन्दो 'विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः' ऽइति दिशो वै विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः 'क्षुरो भ्रजश्छन्द' ऽइत्यसौ वाऽआदित्यः क्षुरो भ्रजश्छन्द 'ऽआच्छच्छन्दः प्रच्छच्छन्द'-ऽइत्यन्नं वा ऽआच्छच्छन्दोऽन्नं प्रच्छच्छन्दः ॥ ४ ॥ 'सँय्यच्छन्द' ऽइति। रात्रिर्वै सँय्यच्छन्दो 'वियच्छन्द'-ऽइत्यहर्वै वियच्छन्दो 'बृहच्छन्द' ऽइत्यसौ वै लोको बृहच्छन्दो 'रथन्तरं छन्द' ऽइत्ययं वै लोको रथन्तरं छन्दो 'निकायश्छन्द' ऽइति वायुर्वै निकायश्छन्दो 'विवधश्छन्द'-ऽइत्यन्तरिक्षं वै विवधश्छन्दो 'गिरश्छन्द' ऽइत्यन्नं वै गिरश्छन्दो 'भ्रजश्छन्द' इत्यग्निर्वै भ्रजश्छन्दः 'सᳬँस्तुप्छन्दोऽनुष्टुप्छन्द' ऽइति वागेव सᳬँस्तुप्छन्दो वागनुष्टुप्छन्द 'ऽएवश्छन्दो वरिवश्छन्द' ऽइति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ५ ॥ 'वयश्छन्द' ऽइति। अन्नं वै वयश्छन्दो 'वयस्कृच्छन्द' ऽइत्यग्निर्वै वयस्कृच्छन्दो 'विष्पर्द्धाश्छन्द' ऽइत्यसौ वै लोको विष्पर्द्धाश्छन्दो 'विशालं छन्द' ऽइत्ययं वै लोको विशालं छन्द'श्छदिश्छन्द' ऽइत्यन्तरिक्षं वै छदिश्छन्दो

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ४। (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ४। (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (४) शु० य० स० अ० १५ क० ५। (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (७) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (८) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (९) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (११) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (१२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (१३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (१४) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (१५) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (१६) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (१७) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (१८) शु० य० सं० अ० १५ क० ५।

'दूरोहणं छन्द'[1] ऽइत्यसौ वा ऽआदित्यो दूरोहणं छन्द-स्तन्द्रं छन्द'[2] ऽइति पङ्क्तिर्वै तन्द्रं छन्दो'ऽङ्काङ्कं छन्द'[3] ऽइत्यापो वा ऽअङ्काङ्कं छन्दः ॥ ६ ॥ तद्याः पुरस्तादु-पदधाति । प्राणस्तासां प्रथमा व्यानो द्वितीयोदानस्तृ-तीयोदानश्चतुर्थी व्यानः पञ्चमी प्राणः षष्ठी प्राणः सप्तमी व्यानोऽष्टम्युदानो नवमी यजमान ऽएवात्र दशमी स ऽएष यजमान ऽएतस्यां विराज्यध्यूढः प्रति-ष्ठितः . प्राणमय्यामर्वाचीश्च पराचीश्चोपदधाति तस्मा-दिमे प्राणा ऽअर्वाञ्चश्च पराञ्चश्च ॥ ७ ॥ अथ या दक्षिणतः । अग्निस्तासां प्रथमा वायुर्द्वितीयादित्यस्तृतीया-दित्यश्चतुर्थी वायुः पञ्चम्यग्निः षष्ठ्यग्निः सप्तमी वायुरष्टम्यादित्यो नवमी यजमान ऽएवात्र दशमी स-ऽएष यजमान ऽएतस्यां विराज्यध्यूढः प्रतिष्ठितो देवता-मय्यामर्वाचीश्च पराचीश्चोपदधाति तस्मादेते देवा-ऽअर्वाञ्चश्च पराञ्चश्च ॥ ८ ॥ अथ याः पश्चात् । अयं लोकस्तासां प्रथमान्तरिक्षं द्वितीया द्यौस्तृतीया द्यौश्च-तुर्थ्यन्तरिक्षं पञ्चम्ययं लोकः षष्ठ्ययं लोकः सप्तम्य-न्तरिक्षमष्टमी द्यौर्नवमी यजमान ऽएवात्र दशमी स-ऽएष यजमान ऽएतस्यां विराज्यध्यूढः प्रतिष्ठितो लोक-मय्यामर्वाचीश्च पराचीश्चोपदधाति तस्मादिमे लोका ऽअर्वाञ्चश्च पराञ्चश्च ॥ ९ ॥ अथ या ऽउत्तरतः ।

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५। (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ ।

ग्रीष्मस्तासां प्रथमा वर्षा द्वितीया हेमन्तस्तृतीया हेमन्तश्चतुर्थी वर्षाः पञ्चमी ग्रीष्मः षष्ठी ग्रीष्मः सप्तमी वर्षा ऽअष्टमी हेमन्तो नवमी यजमान ऽएवात्र दशमी स ऽएष यजमान ऽएतस्यां विराज्ज्यूढः प्प्रतिष्ठित ऽऋतुमय्यामर्वाचीश्च पराचीश्चोपदधाति तस्मादेत ऽऋतवोऽर्वाञ्चश्च पराञ्चश्च ॥ १० ॥ अथ पुनरेव । याः पुरस्तादुपदधाति प्प्राणास्ते ता दश भवन्ति दश वै प्प्राणाः पूर्वार्द्ध ऽउपदधाति पुरस्ताद्धीमे प्प्राणाः ॥ ११ ॥ अथ या दक्षिणतः । एतास्ता देवता ऽअग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षं चादित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाश्च नक्षत्राणि चान्नं चापश्च ॥ १२ ॥ अथ याः पश्चात् । दिशास्ताश्चतस्रो दिशश्चतस्रोऽवान्तरदिश ऽऊर्द्ध्वा चेयं च ॥ १३ ॥ अथ या ऽउत्तरतः । मासास्ते वासन्तिकौ द्वौ ग्रैष्मौ द्वौ वार्षिकौ द्वौ शारदौ द्वौ हैमन्तिकौ द्वौ ॥ १४ ॥ अथ पुनरेव । या प्प्रथमा दशदयः स लोको या द्वितीयान्तरिक्षं तद्या तृतीया द्यौः सेममेव लोकं प्रथमया दशतारोहन्नन्तरिक्षं द्वितीयया दिवं तृतीयया तथैवैतद्यजमान ऽइममेव लोकं प्रथमया दशता रोहत्यन्तरिक्षं द्वितीयया दिवं तृतीयया ॥ १५ ॥ स स पराङिव रोहः । इयमु वै प्प्रतिष्ठा ते देवा ऽइमां प्रतिष्ठामभिप्रत्यायँस्तथैवैतद्यजमान ऽइमां प्रतिष्ठामभिप्रत्यैत्यथ योत्तमा

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ५. २; कठ० सं० १७. ६; कपि० २६. ५; मै० सं० ११. ८. ७. तै० सं० ४. ३. १२ ।

दशदयꣳ स लोकस्तस्माद्यथैव प्प्रथमायै दशतः प्प्रभृतिरेवमुत्तमायै समानꣳ ह्येतद्यदेते दशतावयमेव लोकः ॥ १६ ॥ ता वा ऽएताः । चत्त्वारिꣳशदिष्टकाश्चत्त्वारिꣳशद्यजूꣳषि तदशीतिरन्नमशीतिस्तद्यद्यदेतदाह तदस्म्माऽअन्नमशीतिं कृत्त्वा प्प्रयच्छति तेनैनं प्रीणाति ॥ १७ ॥ (B)

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[पञ्चम्यां चितौ स्तोमभागेष्टकोपधानम्]

अथ स्तोमभागा ऽउपदधाति । एतद्वै प्प्रजापतेरेतदन्नमिन्द्रोऽभ्यद्ध्यायत्सोऽस्म्मादुदचिक्रमिषत्तमब्रवीत्क्क थोत्क्रामसि कथा मा जहासीति स वै मेऽस्यान्नस्य रसं प्रयच्छेति . तेन वै मा सह प्प्रपद्यस्वेति तथेति तस्म्माऽएतस्यान्नस्य रसं प्रायच्छत्तेनैनꣳ सह प्प्रापद्यत ॥ १ ॥ स यः स प्प्रजापतिः । अयमेव स योऽयमग्निश्च्चीयतेऽथ यत्तदन्नमेतास्ताश्छन्दस्या ऽअथ यः सोऽन्नस्य रसऽएतास्ता * स्तोमभागा अथ यः स ऽइन्द्रोऽसौ सऽआदित्यः स ऽएष ऽएव स्तोमो यद्धि किञ्च स्तुवतऽएतमेव तेन स्तुवन्ति तस्म्मा ऽएतस्म्मै स्तोमायैतं भागं प्रायच्छत्तद्यदेतस्म्मै स्तोमायैतं भागं प्रायच्छत्तस्म्मात्स्तोमभागाः ॥ २ ॥ 'रश्म्मिरसि सत्त्याय सत्त्यं जिन्न्वे'ति । एष वै रश्म्मिरन्नꣳ रश्म्मिरेतं च तद्रसं च सन्धायात्म-

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ५. २ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ११. ९ ।

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ६ ।

न्नप्रपादयते 'प्प्रेतिना धर्म्मणा धर्म्म जिन्व'त्येष वै प्प्रेतिरन्नं प्प्रेतिरेतं च तद्रसं च सन्धायात्मन्नप्रपादयते'ऽन्वित्या दिवा दिवं जिन्व'त्येष वा ऽअन्वितिरन्नमन्वितिरेतं च तद्रसं च सन्धायात्मन्नप्रपादयते तद्यदेतदाह तच्च तद्रसं च सन्धायात्मन्नप्रपादयतेऽमुनादो जिन्न्वादोऽस्यमुष्मै 'त्वाधिपतिनोर्ज्जोर्ज्जं जिन्न्वे'ति त्रेधाविहितास्त्रेधाविहितꣳ ह्यन्नम् ॥ ३ ॥ यद्वेव स्तोमभागा ऽउपदधाति । एतद्वै देवा विराजं चितिं चित्वा समारोहँस्तेऽब्रुवँश्चेतयद्ध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्ते चेतयमाना नाकमेव स्वर्ग्गं लोकमपश्यँस्तमुपादधत स यः स नाकः स्वर्ग्गो लोक ऽएतास्ता स्तोमभागास्तद्यदेता ऽउपदधाति नाकमेवैतत्स्वर्ग्गं लोकमुपधत्ते ॥ ४ ॥ तद्यास्तिस्रः प्प्रथमाः । अयꣳ स लोको या द्वितीया ऽअन्तरिक्षं तद्यास्तृतीया द्यौः सा याश्चतुर्थ्यः प्प्राची सा दिग्याः पञ्चम्यो दक्षिणा सा याः षष्ठ्यः प्प्रतीची सा याः सप्तम्य ऽउदीची सा ॥ ५ ॥ ता वाऽएताः । एकविꣳशतिरिष्टका ऽइमे च लोका दिशश्चेमे च वै लोका दिशश्च प्प्रतिष्ठेमे च लोका दिशश्चैकविꣳशस्तस्म्मादाहुः प्प्रतिष्ठैकविꣳश ऽइति ॥ ६ ॥ अथ याऽअष्टाविष्टका ऽअतियन्ति । साष्टाक्षरा गायत्री ब्रह्म गायत्री तद्यत्तद् ब्रह्मैतत्तद्यदेतन्मण्डलं तपति तदेतस्मिन्नेकविꣳशे प्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठितं तपति तस्म्मान्नावप-

(१) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १५ क॰ ६। (२) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १५ क॰ ६। (३) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १५ क॰ ७।

यते ॥ ७ ॥ तद्धैके * । व्रेषङ्श्रीः 'क्षत्राय क्षत्रं जिन्वे'ति त्रिꣳशत्तमीमुपदधति त्रिꣳशदक्षरा विराड्विराडेषा चितिरिति न तथा कुर्य्यादुति ते रेचयन्त्येकविꣳशसम्पदमथो गायत्रीसम्पदमथो ऽइन्द्र लोको हैष येषाꣳ न्यूना विराडिन्द्राय ह त ऽइन्द्रलोके द्विषन्तं भ्रातृव्यं प्रत्युद्यामिनं कुर्वन्तीन्द्रमिन्द्रलोकान्नुदन्ते यजमानो वै स्वे यज्ञ ऽइन्द्रो यजमानाय ह ते यजमानलोके द्विषन्तं भ्रातृव्यं प्रत्युद्यामिनं कुर्वन्ति यजमानं ऽयजमानलोकान्नुदन्ते यं वा ऽएतमग्निमाहुरन्त्येष ऽएव यजमान ऽआयतनेनैष ऽउ ऽएवात्र त्रिꣳशत्तमी ॥ ८ [अर्धप्रपाठकः ५४॥] (C)

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

ता ऽअषाढायै व्वेलयोपदधाति । वाग्वा ऽअषाढा रस ऽएष वाचि तद्रसं दधाति तस्मात्सर्वेषामङ्गानां व्वाचैवान्नस्य रसं विजानाति ॥ १ ॥ यद्वेवाषाढायै । इयं वा ऽअषाढासावादित्य स्तोमभागा ऽअमुं तदादित्यमस्यां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति ॥ २ ॥ यद्वेवाषाढायै । इयं वा ऽअषाढा हृदयꣳ स्तोमभागा ऽअस्यां तद्धृदयं मनो दधाति तस्मादस्याꣳ हृदयेन मनसा चेतयते सर्वत ऽउपदधाति सर्वतस्तद्धृदयं मनो दधाति तस्मादस्याꣳ सर्वतो हृदयेन मनसा चेतयतेऽथो पुण्या

---

* का॰ श्रौ॰ सू॰ १७. ११. ११ ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा- का॰ श॰ १०. ५. ३; कठ॰ १७. ७; कपिष्ठ॰ २६, ६; मै॰ सं॰ ११. ८. ८; तै॰ सं॰ ४. ४. ९ ।

हैता लक्ष्म्यस्ता ऽएतत्सर्व्वतो धत्ते तस्माद्यस्य सर्व्वतो लक्ष्म भवति तं पुण्यलक्ष्मीक ऽइत्याचक्षते ॥ ३ ॥ अथैनाᳬं पुरीषेण प्रच्छादयति । अन्नं वै पुरीषᳬं रस ऽएष तमेतत्तिरᳬ करोति तस्मात्तिर ऽइवान्नस्य रसᳬ ॥ ४ ॥ यद्वेव पुरीषेण । अन्नं वै पुरीषᳬं रस ऽएषोऽन्नं च तद्रसं च सन्तनोति सन्दधाति ॥ ५ ॥ यद्वेव पुरीषेण । हृदयं वै स्तोमभागाᳬ पुरीतत्पुरीषᳬं हृदयं तत्पुरीतता प्रच्छादयति ॥६॥ यद्वेव पुरीषेण । संवत्सर ऽएषोऽग्निस्तमेतच्चितिपुरीषैर्व्यावर्त्तयति तद्याश्चतस्रᳬ प्रथमाश्चितयस्ते चत्वार ऽऋतवोऽथ स्तोमभागा ऽउपधाय पुरीषं निवपति सा पञ्चमी चितिᳬ स पञ्चम ऽऋतुᳬ ॥७॥ तदाहुᳬ । यल्लोकम्पृणान्ता ऽअन्याश्चितयो भवन्ति नात्र लोकम्पृणामुपदधाति कात्र लोकम्पृणेत्यसौ वा ऽआदित्यो लोकम्पृणैष ऽउ ऽएषा चितिः सैषा स्वयं लोकम्पृणा चितिरथ यदत ऽऊर्द्ध्वमा पुरीषात्सा षष्ठी चितिᳬ स षष्ठ ऽऋतुᳬ ॥ ८ ॥ अथ पुरीषं निवपति । तत्र विकर्ण्णीं च स्वयमातृण्णां चोपदधाति हिरण्यशकलैᳬ प्रोक्षत्यग्निमभ्यादधाति सा सप्तमी चितिᳬ स सप्तम ऽऋतुᳬ ॥ ९ ॥ ता ऽउ वै षडेव । यद्धि विकर्ण्णी च स्वयमातृण्णा च षष्ठ्या ऽएव तच्चितेᳬ ॥ १० ॥ ता ऽउ वै पञ्चैव । यजुषान्यासु पुरीषं निवपति तूष्णीमत्र तेनैषा न चितिरथो लोकम्पृणान्ता ऽअन्याश्चितयो भवन्ति नात्र लोकम्पृणामुपदधाति तेनो ऽएवैषा न चितिᳬ ॥ ११ ॥ ता-

ऽउ वै तिस्र ऽएव । अयमेव लोकः प्रथमा चितिर्द्यौ-रुत्तमाथ या ऽएतास्तिस्रस्तदन्तरिक्षं तद्वा ऽइदमेक-मिवैवान्तरिक्षं ता ऽएवं तिस्र ऽएवं पञ्चैवः षडेवः सप्त ॥ १२ ॥ (D)

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

[नाकसत्पञ्चचूडेष्टकोपधानम्]

नाकसद ऽउपदधाति । देवा वै नाकसदोऽत्रैष सर्वोऽग्निः संस्कृतः स ऽएषोऽत्र नाकः स्वर्ग्गो लोकस्त-स्मिन्देवा ऽअसीदँस्तद्यदेतस्मिन्नाके स्वर्ग्गे लोके देवा ऽअसीदँस्तस्माद्देवा नाकसदस्तथैवैतद्यजमानो यदेता ऽउपदधात्येतस्मिन्नेवैतन्नाके स्वर्ग्गे लोके सीदति ॥ १ ॥ यद्वेव नाकसद * ऽउपदधाति । एतद्वै देवा ऽएतं नाकँ स्वर्ग्गं लोकमपश्यन्नेता स्तोमभागास्तेऽब्रुवन्नुप तज्जानीत यथास्मिन्नाके स्वर्ग्गे लोके सीदामेति तेऽ-ब्रुवँश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्तदिच्छत यथास्मिन्नाके स्वर्ग्गे लोके सीदामेति ॥ २ ॥ ते चेत-यमानाः । एता ऽइष्टका ऽअपश्यन्नाकसदस्ता ऽउपा-दधतं ताभिरेतस्मिन्नाके स्वर्ग्गे लोकेऽसीदँस्तद्यदेताभि-रेतस्मिन्नाके स्वर्ग्गे लोकेऽसीदँस्तस्मादेता नाकसद-

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ५. ४ ।
* का० श्रौ० सू० १७. १२. १ ।

स्तथैवैतद्यजमानो यदेता ऽउपदधात्येतस्मिन्नेवैतन्नाके स्वर्ग्गे लोके सीदति ॥ ३ ॥ दिक्ष्वुपदधाति । दिशो वै स नाकः स्वर्ग्गो लोकः स्वर्ग्ग ऽएवैना ऽएतल्लोके सादयत्यृतव्यानां वेलया संवत्सरो वा ऽऋतव्याः संवत्सरः स्वर्ग्गो लोकः स्वर्ग्ग ऽएवैना ऽएतल्लोके सादयत्यन्तस्तोमभागमेष वै स नाकः स्वर्ग्गो लोकस्तस्मिन्नेवैना ऽएतत्प्रतिष्ठापयति ॥ ४ ॥ स पुरस्तादुपदधाति । 'राज्ञ्यसि[1] प्राची दिगि'ति राज्ञी ह नामैषा प्राची 'दिग्वसवस्ते[2] देवा ऽअधिपतय' ऽइति वसवो हैतस्यै दिशो देवा 'ऽअधिपतयो[3]ऽग्निर्हेतीनां प्रतिधर्त्तेत्य'ग्निर्हैवात्र हेतीनां प्रतिधर्त्ता 'त्रिवृत्त्वा[4] स्तोमः पृथिव्याᳯ श्रयत्वि'ति त्रिवृता हैषा स्तोमेन पृथिव्याᳯ श्रि'ताज्यमुक्थम[5]व्यथायै स्तभ्नात्वि'त्याज्येन हैषोक्थेनाव्यथायै पृथिव्याᳯ स्तब्धा 'रथन्तरᳫ[6] साम प्रतिष्ठित्या ऽअन्तरिक्ष' ऽइति रथन्तरेण हैषा साम्ना प्रतिष्ठितान्तरिक्ष 'ऽऋषयस्त्वा[7] प्रथमजा देवेष्वि'ति प्राणा वा ऽऋषयः प्रथमजास्तद्धि ब्रह्म प्रथमजं 'दिवो[8] मात्रया वरिम्णा प्रथन्त्वि'ति यावती द्यौस्तावतीं वरिम्णा प्रथन्त्वित्त्ये'तद्विधर्त्ता चायमधिपतिश्चे'ति वाक्च तौ मनश्च

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (३) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (५) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (७) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (९) शु० य० सं० अ० १५ क० १० ।

तौ हीदꣳ सर्वं[1] विधारयत’स्ते त्वा सर्वे संविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्त्वि’ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ ५ ॥ अथ दक्षिणतः । ‘विराडसि[2] दक्षिणा दिगि’ति विराड्ढ नामैषा दक्षिणा दि‘ग्रुद्रास्ते[3] देवा ऽअधिपतय’ ऽइति रुद्रा हैतस्यै दिशो देवा ‘ऽअधि[4]पतय ऽइन्द्रो हेतीनां प्प्रतिधर्त्ते’तीन्द्रो हैवात्र हेतीनां प्रतिधर्त्ता ‘पञ्चदशस्त्वा[5] स्तोमः पृथिव्व्याꣳ श्रयत्वि’ति पञ्चदशेन हैषा स्तोमेन पृथिव्व्याꣳ श्रिता प्प्र ऽउगमुक्थम[6]व्व्यथायै स्तभ्नात्वि’ति प्प्र ऽउगेण हैषोक्थेनाव्व्यथायै पृथिव्व्याꣳ स्तब्धा ‘बृहत्साम[7] प्प्रतिष्ठित्या ऽअन्तरिक्ष’ ऽइति बृहता हैषा साम्म्ना प्प्रतिष्ठितान्तरिक्ष[8] ऽऋषयस्त्वा प्प्रथमजा देवेष्वि’ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ६ ॥ अथ पश्चात् । ‘सम्म्राडसि[9] प्प्रतीची दिगि’ति सम्म्राड्ढ नामैषा प्प्रतीची दि‘गादित्यास्ते[10] देवा ऽअधिपतय’ ऽइत्यादित्या हैतस्यै दिशो ‘देवा[11] ऽअधिपतयो वरुणो हेतीनां प्रतिधर्त्ते’ति वरुणो हैवात्र हेतीनां प्रतिधर्त्ता ‘सप्तदशस्त्वा[12] स्तोमः पृथिव्व्याꣳ श्रयत्वि’ति सप्तदशेन हैषा स्तोमेन पृथिव्व्याꣳ श्रिता ‘मरुत्वती[13]-

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० १०। (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ११
(३) शु० य० सं० अ० १५ क० ११। (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ११
(५) शु० य० सं० अ० १५ क० ११। (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ११
(७) शु० य० सं० अ० १५ क० ११। (८) शु० य० सं० अ० १५ क० ११
(९) शु० य० सं० अ० १५ क० १२। (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० १२
(११) शु० य० सं० अ० १५ क० १२। (१२) शु० य० सं० अ० १५ क० १२
(१३) शु० य० सं० अ० १५ क० १२।

यमुक्थमव्यथायै स्तभ्नात्वि'ति मरुत्वतीयेन हैषो-
क्थेनाव्यथायै पृथिव्याᳬ स्तब्धा 'वैरूपᳬ साम[1] प्प्र-
तिष्ठित्त्या ऽअन्तरिक्ष' ऽइति वैरूपेण हैषा साम्म्ना
प्प्रतिष्ठि'ता[2]न्तरिक्ष ऽऋषयस्त्वा प्प्रथमजा देवष्वि'ति
तस्योक्तो बन्धुः ॥ ७ ॥ अथोत्तरतः । 'स्वरा[3]डस्युदीची
दिगि'ति स्वराड्ढ नामैषोदीची दिङ् 'मरुत[4]स्ते देवा-
ऽअधिपतय' ऽइति मरुतो हैतस्यै दिशो देवा ऽअधि-
पतयः 'सो[5]मो हेतीनां प्रतिधर्त्ते'ति सोमो हैवात्र हेतीनां
प्रतिध'र्त्तै[6]कविᳬशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याᳬ श्रयत्वि'त्ये-
कविᳬशेन हैषा स्तोमेन पृथिव्याᳬ श्रिता 'निष्केव[7]-
ल्यमुक्थमव्यथायै स्तभ्नात्वि'ति निष्केवल्येन हैषो-
क्थेनाव्यथायै पृथिव्याᳬ स्तब्धा 'वैराजᳬ [8]साम
प्प्रतिष्ठित्त्या ऽअन्तरिक्ष' ऽइति वैराजेन हैषा साम्म्ना
प्प्रतिष्ठि'तान्तरिक्षे[9] ऽऋषयस्त्वा प्प्रथमजा देवेष्वि'ति
तस्योक्तो बन्धुः ॥ ८ ॥ अथ मद्ध्ये । 'अधिपत्[10]न्यसि
बृहती दिगि'त्यधिपत्नी ह नामैषा बृहती 'दिग्वि[11]श्वे ते
देवा ऽअधिपतय' ऽइति विश्वे हैतस्यै दिशो देवा-
ऽअधिपतयो 'बृ[12]हस्पतिर्हेतीनां प्रतिधर्त्ते'ति बृहस्पति-

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० १२ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १२
(३) शु० य० सं० अ० १५ क० १३ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १३
(५) शु० य० सं० अ० १५ क० १३ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० १३
(७) शु० य० सं० अ० १५ क० १३ । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० १३
(९) शु० य० सं० अ० १५ क० १३ । (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० १४
(११) शु० य० सं० अ० १५ क० १४ । (१२) शु० य० सं० अ० १५ क० १४ ।

हैवात्र हेतीनां प्रतिधर्त्ता 'त्रिणवत्रयस्त्रिᳪशौ त्वा स्तोमौ पृथिव्याᳪ श्रयतामि'ति त्रिणवत्रयस्त्रिᳪशाभ्याᳪ हैषा स्तोमाभ्यां पृथिव्याᳪ श्रिता 'वैश्वदेवाग्निमारुते ऽउक्थे ऽअव्यथायै स्तभ्नीतामि'ति वैश्वदेवाग्निमारुताभ्याᳪ हैषोक्थाभ्यामव्यथायै पृथिव्याᳪ स्तब्धा 'शाक्वररैवते सामनी प्रतिष्ठित्या ऽअन्तरिक्ष' ऽइति शाक्वररैवताभ्याᳪ हैषा सामभ्यां प्रतिष्ठितान्तरिक्ष- 'ऽऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेष्वि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ९ ॥ एतावान्वै सर्वो यज्ञः । यज्ञ ऽउ देवानामात्मा यज्ञमेव तद्देवा ऽआत्मानं कृत्वैतस्मिन्नाके स्वर्गे लोकेऽसीदँस्तथैवैतद्यजमानो यज्ञमेवात्मानं कृत्वैतस्मिन्नाके स्वर्गे लोके सीदति ॥ १० ॥ अथ * पञ्चचूडा ऽउपदधाति । यज्ञो वै नाकसदो यज्ञ ऽउ ऽएव पञ्चचूडास्तद्य ऽइमे चत्वार ऽऋत्विजो गृहपतिपञ्चमास्ते नाकसदो होत्राः पञ्चचूडा ऽअतिरिक्तं वै तद्यद्धोत्रा यदु वा ऽअतिरिक्तं चूडः स तद्यत्पञ्चातिरिक्तास्तस्मात्पञ्चचूडाः ॥ ११ ॥ यद्वेव नाकसत्पञ्चचूडा ऽउपदधाति । आत्मा वै नाकसदो मिथुनं पञ्चचूडा ऽअर्द्धमु हैतदात्मनो यन्मिथुनं यदा वै सह मिथुनेनाथ सर्वोऽथ कृत्स्नः कृत्स्नतायै ॥ १२ ॥ यद्वेव नाकसत्पञ्चचूडा ऽउपदधाति । आत्मा वै नाकसदः प्रजा पञ्चचूडा ऽअतिरिक्तं वै तदात्मनो यत्प्रजा यदु

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० १४ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १४ । (३) शु० य० सं० अ० १५ क० १४ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १४ ।
* का० श्रौ० सू० १७. १२. २१ ।

वा ऽअतिरिक्तं चूडꣳ स तद्यत्पञ्चातिरिक्तास्तस्मात्पञ्च-
चूडाꣳ ॥ १३ ॥ यद्वेव नाकसत्पञ्चचूडा ऽउपदधाति । दिशो
वै नाकसदो दिश ऽउ ऽएव पञ्चचूडास्तद्या ऽअमुष्मा-
दादित्यादर्वाच्यꣳ पञ्च दिशस्ता नाकसदो याꣳ पराच्यस्ताꣳ
पञ्चचूडा ऽअतिरिक्ता वै ता दिशो या ऽअमुष्मादादि-
त्यात्पराच्यो यद्‌ वा ऽअतिरिक्तं चूडꣳ स तद्यत्पञ्चाति-
रिक्तास्तस्मात्पञ्चचूडाꣳ ॥ १४ ॥ यद्वेव पञ्चचूडा ऽउपद-
धाति । एतद्वै देवा ऽअबिभयुर्यद्वै न ऽइमाँल्लोकानुपरि-
ष्टाद्रक्षाꣳसि नाष्ट्रा न हन्युरिति त ऽएतानेषां लोका-
नामुपरिष्टाद्गोप्तॄनकुर्वत य ऽएते हेतयश्च प्रहेतयश्च
तथैवैतद्यजमान ऽएतानेषां लोकानामुपरिष्टाद्गोप्तॄन्कुरुते
य ऽएते हेतयश्च प्रहेतयश्च ॥ १५ ॥ स पुरस्तादुपद-
धाति । 'अयं पुरो हरिकेश' ऽइत्यग्निर्वै पुरस्तद्यत्तमाह
पुर ऽइति प्राञ्चꣳ ह्यग्निमुद्धरन्ति प्राञ्चमुपचरन्त्यथ
यद्धरिकेश ऽइत्याह हरिरिव ह्यग्निः 'सूर्यरश्मिरि'ति
सूर्यस्येव ह्यग्ने रश्मय'स्तस्य रथगृत्सश्च रथौजाश्च
सेनानीग्रामण्या'विति वासन्तिकौ तावृतू 'पुञ्जिकस्थला
च क्रतुस्थला चाप्सरसावि'ति दिक् चोपदिशा चेति ह
स्माह माहित्थिः सेना च तु ते समितिश्च 'दङ्क्ष्णवः
पशवो हेतिः पौरुषेयो वधः प्रहेतिरि'ति यद्वै सेनायां च

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० १५। (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १५।
(३) शु० य० सं० अ० १५ क० १५। (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १५।
(५) शु० य० सं० अ० १५ क० १७।

समितौ चर्त्तीयन्ते ते 'दङ्क्ष्णवः पशवो हेतिः पौरुषेयो वधः प्प्रहेतिरि'ति यद्दश्योऽव्यं घ्नन्ति स पौरुषेयो वधः प्प्रहेति'स्तेभ्यो नमो ऽअस्त्वि'ति तेभ्य ऽएव नमस्करोति 'ते नो मृडयन्त्वि'ति त ऽएवास्म्मै मृडयन्ति 'ते यं द्विष्मो यश्च्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्म' ऽइति यमेव द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधात्यमुमेषां जम्भे दधामीति ह ब्रूयाद्यं द्विष्यात्ततोऽह तस्मिन्न पुनरस्त्यपि तन्नाद्रियेत स्वयं निर्द्दिष्टो ह्येव स यमेवं विद्वेष्टि ॥ १६ ॥ अथ दक्षिणतः । 'अयं दक्षिणा विश्श्वकर्म्मे'त्य'यं वै वायुर्विश्श्वकर्म्मा योऽयं पवत ऽएष हीदꣳ सर्व्वं करोति तद्यत्तमाह दक्षिणेति तस्म्मादेष दक्षिणैव भूयिष्ठं वाति 'तस्य रथस्वनश्च्च रथेचित्रश्च्च सेनानीग्ग्रामण्याव्वि'ति ग्ग्रैष्मौ तावृतू 'मेनका च सहजन्न्या चाप्प्सरसावि'ति दिक्चोपदिशा चेति ह स्म्माह माहित्थिरिमे तु ते द्यावापृथिवी 'यातुधाना हेती रक्षाꣳसि प्प्रहेतिरि'ति यातुधाना हैवात्र हेती रक्षाꣳसि प्प्रहेति'स्तेभ्यो नमो ऽअस्त्वि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ १७ ॥ अथ पश्च्चात् । 'अयं पश्च्चाद्विश्श्वव्व्यचा' ऽइत्यसौ वा ऽआदित्यो विश्श्वव्व्यचा यदा ह्येवैष ऽउदेत्यथेदꣳ सर्व्वं व्व्यचो भवति तद्य-

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० १५। (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १५। (३) शु० य० सं० अ० १५ क० १५। (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १५। (५) शु० य० सं० अ० १५ क० १६। (६) शु० य० सं० अ० १५ क० १६। (७) शु० य० सं० अ० १५ क० १६। (८) शु० य० सं० अ० १५ क० १६। (९) शु० य० सं० अ० १५ क० १७। (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० १८।

त्तमाह पश्चादिति तस्मादेतं प्रत्यञ्चमेव यन्तं पश्यन्ति 'तस्य[1] रथप्प्रोतश्चासमरथश्च सेनानीग्ग्रामण्यावि'ति वार्षिकौ तावृतू 'प्प्रम्म्लोचन्ती[2] चानुम्म्लोचन्ती चाप्प्सरसा-वि'ति दिक्चोपदिशा चेति ह स्माह माहित्थिरहोरात्रे तु ते ते हि प्प्र च म्म्लोचतोऽनु च म्म्लोचतो 'व्व्याग्घ्रा[3] हेतिः सर्प्पाः प्प्रहेतिरि'ति व्व्याग्घ्रा हैवात्र हेतिः सर्प्पाः प्प्रहेति'स्तेभ्यो[4] नमो ऽअस्त्वि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ १८ ॥ अथोत्तरतः । 'अयमुत्तरात्सँय्यद्वसुरि'[5]ति यज्ञो वा-ऽउत्तरात्तद्यत्तमाहोत्तरादित्युत्तरत ऽउपचारो हि यज्ञोऽथ यत्सँय्यद्वसुरित्याह यज्ञः हि सँय्यन्तीतीदं वस्विति 'तस्य[6] तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च सेनानीग्ग्रामण्यावि'ति शारदौ तावृतू 'विश्श्वाची[7] च घृताची चाप्प्सरसावि'ति दिक्चोपदिशा चेति ह स्माह माहित्थिर्व्वेदिश्च तु ते स्रुक्च वेदिरेव विश्श्वाची स्रुग्घृता'च्चर्यापो[8] हेतिर्व्वातः प्प्रहेतिरि'त्यापो हैवात्र हेतिर्व्वातः प्प्रहेतिरतो ह्येवोष्णो वात्यतः शीत'स्तेभ्यो[9] नमो ऽअस्त्वि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ १९ ॥ अथ मद्ध्ये । 'अयमुपर्य्यर्व्वाग्ग्वसुरि'[10]ति पर्ज्जन्न्यो वा ऽउपरि तद्यत्तमाहोपरीत्युपरि हि पर्ज्जन्न्योऽथ यद-र्व्वाग्ग्वसुरित्याहातो ह्यर्व्वाग्ग्वसु व्वृष्टिरन्नं प्रजाभ्यः प्प्रदीयते

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० १७। (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १७
(३) शु० य० सं० अ० १५ क० १६। (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १७
(५) शु० य० सं० अ० १५ क० १८। (६) शु० य० सं० अ० १५ क० १८
(७) शु० य० सं० अ० १५ क० १८। (८) शु० य० सं० अ० १५ क० १८
(९) शु० य० सं० अ० १५ क० १८। (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० १९

'तस्य सेनजिच्च सुषेणश्च सेनानीग्ग्रामण्यावि'ति हैमन्तिकौ तावृतू 'ऽउर्वशी च पूर्वचित्तिश्चाप्सरसावि'ति दिक्चोपदिशा चेति ह स्माह माहित्थिराहुतिश्च तु ते दक्षिणा 'चावस्फूर्ज्जन्हेतिर्विद्युत्प्रहेतिरि'त्यवस्फूर्ज्जन्हैवात्र हेतिर्विद्युत्प्रहेति'स्तेभ्यो नमो ऽअस्त्विति' तस्योक्तो बन्धुः ॥ २० ॥ एते वै ते हेतयश्च प्प्रहेतयश्च । याँस्तद्देवा ऽएषां लोकानामुपरिष्टाद्गोप्तॄनकुर्वताथ यास्ताः प्प्रजाऽएते ते सेनानीग्ग्रामण्योऽथ यत्तन्मिथुनमेतास्ताऽअप्सरसः सर्व्व ऽएव तद्देवाः कृत्स्ना भूत्वा सह प्प्रजया सह मिथुनेनैतस्मिन्नाके स्वर्ग्गे लोकेऽसीदँस्तथैवैतद्यजमानः सर्व्व ऽएव कृत्स्नो भूत्वा सह प्प्रजया सह मिथुनेनैतस्मिन्नाके स्वर्ग्गे लोके सीदति ॥ २१ ॥ * ता वा ऽएताः । दशेष्टका ऽउपदधाति दशाक्षरा विराड्विराडेषा चितिस्ता ऽउ वै पञ्चैव द्वे-द्वे ह्युपदधाति ता हैता ऽअग्नेराशिषस्ता ऽउत्तमायां चिता ऽउपदधात्यन्तऽएषोऽग्नेर्यदुत्तमा चितिरन्ततस्तदग्नेराशिषो निराह पञ्च भवन्ति पञ्च हि यज्ञ ऽआशिषोऽथैने ऽअन्तरा पुरीषं निवपत्यग्नी हैतौ यदेते ऽइष्टके नेदिमावग्नी सङ्शोचातऽइत्यथो ऽअन्नं वै पुरीषमन्नेनैवाभ्यामेतत्संज्ञां करोति ॥ २२ ॥ अथातोऽन्वावृतम् । पुरस्तादुपधाय दक्षिणतः पश्चादुत्तरतो मद्ध्य ऽउपदधात्यथोत्तराः पुरस्तादेवाग्र-

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० १९ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १९ । (३) शु० य० सं० अ० १५ क० १९ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १९ ।

* अत्र शतम् ४६०० ॥

ऽउपधाय दक्षिणत ऽउत्तरतो मद्ध्ये पश्चादुपदधात्यवस्तात्प्रपदनो ह स्वर्ग्गो लोक ऽएतद्वै देवा ऽइमाँल्लोकान्त्सर्व्वतः समपिधायावस्तात्स्वर्ग्गं लोकं प्रापद्यन्त तथैवैतद्यजमान ऽइमाँल्लोकान्त्सर्व्वतः समपिधायावस्तात्स्वर्ग्गं लोकं प्रपद्यते ॥ २३ ॥ (A)

षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

—— ❀ ——

[छन्दस्येष्टकोपधानम्]

छन्दस्या ऽउपदधाति । अत्रैष सर्व्वोऽग्निः संस्कृतः स ऽएषोऽत्र श्रियमैच्छन्नो हैषोऽतः पुरा तस्माऽअलमास यच्छ्रियमधारयिष्यत्तस्मादिदमप्येतर्ह्याहुर्न्न वाऽएषोऽलꣳ श्रियै धारणाय राज्याय वा ग्ग्रामणीत्थ्याय वेति तस्मै देवा ऽएताꣳ श्रियं प्रायच्छन्नेताश्छन्दस्याः पशवो वै छन्दाꣳस्यन्नं पशवोऽन्नमु श्रीः ॥ १ ॥ त्रिचाण्युपदधाति । त्रिवृद्वै पशुः पिता माता पुत्रोऽथो गर्ब्भऽउल्बं जरायुत्रथो त्रिवृद्धा ऽअन्नं कृषिर्व्वृष्टिर्बीजमेकैकातिच्छन्दा भवत्येका ह्येव सा सर्व्वाणि च्छन्दाꣳस्यति सा या सा श्रीर्म्महत्तदुक्थं तद्यत्तन्महदुक्थमेतास्ताश्छन्दस्याः ॥ २ ॥ तस्य शिरो गायत्र्यः । आत्मा त्रिष्टुभोऽनूकं जगत्यः पक्षौ पङ्क्तयोऽथैतासां ककुभां चत्वारि-चत्वार्य्यक्षराण्यादायातिच्छन्दस्युपदधाति सा सा-

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा– का० श० ११. १. १; कठ० सं० १७. ८, ९; कपिष्ठ० २६. ७, ८; मै० सं० ११. ८. ९, १०; तै० सं० ४. ४. २, ३ ।

तिच्छन्दा ऽएव भवति गायत्र्य ऽइतराः सम्पद्यन्ते सैव गायत्र्यशीतिर्य्या बृहत्यः सा बार्हती या ऽउष्णिहः सौष्णिह्यथ यद्वशो यदर्द्धर्चौ यदैन्द्राग्नं यदातपनं तदतिच्छन्दा ऽअथ यन्नदो यत्सूददोहा यत्पदनुषङ्गा यत्किंचात्रानुष्टुप्कर्म्मीणं तदनुष्टुभः ॥ ३ ॥ प्रतिष्ठा द्विपदाः । एतावद्वै महदुक्थं महदुक्थꣳ श्रीः सर्वामेवास्मा ऽएतां देवाः श्रियं प्रायच्छँस्तथैवास्मा ऽअयमेताꣳ सर्वाꣳ श्रियं प्रयच्छति ॥ ४ ॥ यद्वेव छन्दस्या ऽउपदधाति । एतद्वै देवा ऽएतं नाकꣳ स्वर्ग्गं लोकमपश्यन्नेता स्तोमभागास्तस्मिन्नविशँस्तेषां विशतां प्रजापतिरुत्तमोऽविशत्स यः स प्रजापतिरेतास्ताश्छन्दस्याः ॥ ५ ॥ तस्य शिरो गायत्र्यः । ता यद्गायत्र्यो भवन्ति गायत्रꣳ हि शिरस्तिस्रो भवन्ति त्रिवृद्धि शिरः पूर्वार्द्धे ऽउपदधाति पुरस्ताद्धीदꣳ शिरः ॥ ६ ॥ उरस्त्रिष्टुभः । ता रेतःसिचोर्वेलयोपदधाति पृष्टयो वै रेतःसिचा ऽउरो वै प्रति पृष्टयः ॥ ७ ॥ श्रोणी जगत्यः । स यावति पुरस्तात्स्वयमातृण्णायै त्रिष्टुभ ऽउपदधाति तावति पश्चाज्जगतीर्य्यो वा ऽअयं मद्ध्ये प्राणस्तदेषा स्वयमातृण्णा यावत्यु वाऽएतस्मात्प्राणात्पुरस्तादुरस्तावति पश्चाच्छ्रोणी ॥ ८ ॥ सक्थ्यावनुष्टुभः । ता ऽअनन्तर्हिता जगतीभ्य ऽउपदधात्यनन्तर्हिते तच्छ्रोणिभ्याꣳ सक्थ्यौ दधाति ॥ ९ ॥ पर्शवो बृहत्यः । कीकसाः ककुभः सोऽन्तरेण त्रिष्टुभश्च ककुभश्च बृहतीरुपदधाति तस्मादिमा ऽउभयत्र पर्शवो

बद्धाः कीकसासु च जत्रुषु च ॥ १० ॥ ग्रीवा ऽउष्णिहः । ता ऽअनन्तर्हिता गायत्रीभ्य ऽउपदधात्यनन्तर्हितास्तच्छीर्ष्णो ग्ग्रीवा दधाति ॥ ११ ॥ पक्षौ पङ्क्तयः । ता यत्पङ्क्तयो भवन्ति पाङ्क्तौ हि पक्षौ पार्श्वत ऽउपदधाति पार्श्वतो हीमौ पक्षौ यद्वर्षीयश्छन्दस्तद्दक्षिणत ऽउपदधाति दक्षिणं तदर्द्धं पशोर्व्वीर्य्यवत्तरं करोति तस्म्माद्दक्षिणोऽर्द्धः पशोर्व्वीर्य्यवत्तरः ॥ १२ ॥ उदरमतिच्छन्दाः । पशवो वै छन्दाᳪंस्यन्नं पशव ऽउदरं वा ऽअन्नमत्त्युदरᳪं हि वाऽअन्नमत्ति तस्म्माद्यदोदरमन्नं प्राप्नोत्यथ तज्जग्धं ग्यातयामरूपं भवति तद्यदेषा पशूँश्छन्दाᳪंस्यत्ति तस्म्मादत्तिच्छन्दा ऽअत्तिच्छन्दा ह वै तामतिच्छन्दा ऽइत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाः ॥ १३ ॥ योनिः पुरीषवती । ते सᳪंस्पृष्टे ऽउपदधाति सᳪंस्पृष्टे ह्युदरं च योनिश्च पुरीषसᳪंहिते भवतो माᳪंसं वै पुरीषं माᳪंसेन वाऽउदरं च योनिश्च सᳪंहिते पूर्व्वातिच्छन्दा भवत्यपरा पुरीषवत्युत्तरᳪं ह्युदरमधरा योनिः ॥ १४ ॥ ते प्प्राच्च्याऽउपदधाति । प्राङ् ह्येषोऽग्निश्चीयतेऽथो प्प्राग्वै प्प्राचऽउदरं प्राची योनिर्वैहि स्तोमभागᳪं हृदयं वै स्तोमभागा हृदयमु वा ऽउत्तममथोदरमथ योनिः ॥ १५ ॥ ते दक्षिणतः स्वयमातृण्णाया ऽउपदधाति । अथ प्प्रथमायां चिताऽउत्तरतः स्वयमातृण्णाया ऽउदरं च योनिं चोपदधाति यो वा ऽअयं मद्ध्ये प्प्राणस्तदेषा स्वयमातृण्णैतस्य तत्प्राणस्योभयत ऽउदरं च योनिं च दधाति तस्म्मा-

देतस्य प्राणस्योभयत ऽउदुरं च योनिश्च ॥ १६ ॥ प्रतिष्ठा द्विपदाः । ता यद् द्विपदा भवन्ति द्वन्द्वꣳ हि प्रतिष्ठा तिस्रो भवन्ति त्रिवृद्धि प्रतिष्ठा पश्चादुपदधाति पश्चाद्धीयं प्रतिष्ठा ॥ १७ ॥ सोऽस्यैष सुकृत ऽआत्मा । तद्यस्य हैतमेवꣳ सुकृतमात्मानं कुर्वन्त्येतꣳ ह स सुकृतमात्मानमभिसम्भवत्यथ यस्य हैतमतोऽन्यथा कुर्वन्ति दुष्कृतꣳ ह तस्यात्मानं कुर्वन्ति स ह स दुष्कृतमेवात्मानमभिसम्भवति ॥ १८ ॥ तदेते सामनिधनेऽअभ्युक्ते । अर्क्को देवानां परमे व्योमन्नर्क्कस्य देवाः परमे व्योमन्नित्येतद्वै देवानां विशतां प्रजापतिरुत्तमोऽविशत्तस्मादाहार्क्को देवानां परमे व्योमन्नित्यथ यदाहार्क्कस्य देवाः परमे व्योमन्नित्ययं वा ऽअग्निरर्क्कस्तस्यैतदुत्तमायां चितौ सर्वे देवा विष्टास्तस्मादाहार्क्कस्य देवाः परमे व्योमन्निति ॥ १९ ॥ (B)

षष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥
कण्डिकासंख्या १०८ ॥

[गार्हपत्येष्टकोपधानम्]

गार्हपत्यमुपदधाति । एतद्वै देवाः प्राप्य राद्धेवामन्यन्त तेऽब्रुवन्केनेदमरात्स्मेति गार्हपत्येनैवेत्यब्रुवन्गार्हपत्यं वै चित्वा समारुह्य प्रथमां चितिमपश्याम

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. १. २ ।

प्प्रथमायै द्वितीयां द्वितीयायै तृतीयां तृतीयायै चतुर्त्थीं चतुर्त्थ्यै पञ्चमीं पञ्चम्म्या ऽइदमिति ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् । उप तज्जानीत यथेयमस्म्मास्वेव राद्धिरसदिति तेऽब्रुवँश्चेतयद्ध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्तदिच्छत यथेयमस्म्मास्वेव राद्धिरसदिति ॥ २ ॥ ते चेतयमानाः । एतदपश्श्यन्निहेममाहृत्त्योपदधामहा ऽइति तमिहाहृत्त्योपादधत तस्म्मिन्न्व्यवदन्त व्वसवः पुरस्ताद्रुद्रा दक्षिणत ऽआदित्त्याः पश्चान्म्मरुत ऽउत्तरतो व्विश्श्वे देवा ऽउपरिष्टादिहोपदधामेहोपदधामेति ॥ ३ ॥ तेऽब्रुवन् । मद्ध्य ऽएवोपदधामहै स नो मद्ध्य ऽउपहितः सर्व्वेषां भविष्यतीति तं मद्ध्य ऽउपादधत तदेताᳬं राद्धिमात्त्मन्नदधत मद्ध्यतो मद्ध्यत ऽएवैतदेताᳬं राद्धिमात्त्मन्नदधत तथैवैतद्यजमानो यद्गार्हपत्त्यमुपदधात्त्येतामेवैतद्राद्धिमात्त्मन्धत्ते मद्ध्यतो मद्ध्यत ऽएवैतदेताᳬं राद्धिमात्त्मन्धत्ते ॥ ४ ॥ यद्वेव गार्हपत्त्यमुपदधाति । अन्नं व्वै गार्हपत्त्योऽत्तायमग्निश्चितोऽत्र ऽएवैतदन्नमपिदधाति मद्ध्यतो मद्ध्यतऽएवास्म्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥ ५ ॥ यद्वेव गार्हपत्त्यमुपदधाति । व्वेदिर्व्वै देवलोकोऽथ व्वा ऽएष बहिर्व्वेदि चितो भवति तं ऽयदिहाहृत्त्योपदधाति तदेनं व्वेदौ देवलोके प्प्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥ यद्वेव गार्हपत्त्यमुपदधाति । योनिर्व्वै पुष्करपर्ण्णमथ व्वा ऽएष बहिर्य्योनि चितो भवति बहिर्द्धो व्वाऽ ऽएतद्योनेरग्निकर्म्म यत्पुरा पुष्करपर्ण्णात्तँ ऽयदिहाहृत्त्योपदधाति तदेनं ऽयोनौ पुष्करपर्ण्णे प्प्रतिष्ठापयति

तथो हैषोऽबहिर्द्धा भवत्यष्टाविष्टका ऽउपदधाति तस्योक्तो बन्धुस्तं वा ऽएतैरेव यजुर्भिरेतयावृता चिनोति यो ह्येवासौ स ऽएवायं तमेवैतदाहृत्येहोपदधाति ॥ ७ ॥ अथ पुनश्चितिमुपदधाति । एतद्वै देवा गार्हपत्यं चित्त्वा तस्मिन् राद्धिं नापश्यन्योनिर्वै गार्हपत्या चितिरेषो वै योने राद्धिर्यद्रेतः प्रजातिस्तस्यामेतस्यां योनौ रेतः प्रजातिं नापश्यन् ॥ ८ ॥ तेऽब्रुवन् । उप तज्जानीत यथास्यां योनौ रेतः प्रजातिं दधामेति तेऽब्रुवँश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्तदिच्छत यथास्यां योनौ रेतः प्रजातिं दधामेति ॥ ९ ॥ ते चेतयमानाः । एतां पुनश्चितिमपश्यँस्तामुपादधत तदेतस्यां योनौ रेतः प्रजातिमदधुर्मध्यतो मध्यत ऽएवैतदेतस्यां योनौ रेतः प्रजातिमदधुस्तथैवैतद्यजमानो यत्पुनश्चितिमुपदधात्येतस्यामेवैतद्योनौ रेतः प्रजातिं दधाति मध्यतो मध्यतऽएवैतदेतस्यां योनौ रेतः प्रजातिं दधाति ॥ १० ॥ ताँ हैके जघनार्द्धे ऽउपदधति । जघनार्द्धाद्वै रेतः सिच्यते पुच्छसन्धौ पुच्छाद्वै रेतः सिच्यत ऽइति न तथा कुर्याद्बहिर्द्धा ह ते योने रेतः प्रजातिं दधति ये तथा कुर्वन्ति मध्य ऽएवोपदध्यात्तत्सम्प्रति योनौ रेतः प्रजातिं दधाति ॥ ११ ॥ अष्टाविष्टका ऽउपदधाति । अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतः सिञ्चति पञ्चकृत्वः सादयति पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्या-

वानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्धेतोभूतꣳ सिञ्चत्यष्टाविष्टकाः पञ्चकृत्वः सादयति तत्त्रयोदश त्रयोदश मासाः संवत्सरस्त्रयोदशाग्नेश्चितिपुरीषाणि यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ १२ ॥ यद्वेव * पुनश्चितिमुपदधाति । एतद्वा ऽएतदयथायथं करोति यदाहवनीयाद् गार्हपत्यमुत्तरं चिनोति तद्यत्पुनश्चितिमुपदधाति य ऽएवायमग्निश्चितस्तमेवैतदाहृत्यास्योपरिष्टात्पुनश्चिनोति तद्यच्चितꣳ सन्तं पुनश्चिनोति तस्मात्पुनश्चितिः ॥ १३ ॥ तद्धैके । जघनार्द्धे गार्हपत्यमुपदधति पूर्वार्द्धे पुनश्चितिमाहवनीयश्च वा ऽएतौ गार्हपत्यश्चैवं वा ऽएतावग्नी ऽइति न तथा कुर्य्यादयं वै लोको गार्हपत्यो द्यौराहवनीय ऽउत्तरो वा ऽअसावस्यै तस्मादेनामुत्तरामेवोपदद्ध्यात् ॥ १४ ॥ यद्वेव गार्हपत्यं च पुनश्चितिं चोपदधाति । वेदिश्च हैते ऽअग्नेरुत्तरवेदिश्चाथ ये ऽअमू पूर्वे निवपत्यद्धुरस्य ते ऽअथ हैते ऽअग्नेस्तद्यदेते ऽउपधायाग्निं निदधाति वेदौ चैवैनमेतदुत्तरवेदौ च प्रतिष्ठापयति ॥ १५ ॥ यद्वेव पुनश्चितिमुपदधाति । पुनर्य्यज्ञो हैष ऽउत्तरा हैषा देवयज्या पुनर्य्यज्ञमेवैतदुपधत्त ऽउत्तरामेव देवयज्यामुप हैनं पुनर्य्यज्ञो नमति ॥ १६ ॥ यद्वेव पुनश्चितिमुपदधाति । यं वै तं प्राणा ऽऋषयोऽग्रेऽग्निꣳ समस्कुर्वन्त्स ऽएष तमेवैतत्पुनश्चिनोति तद्यच्चितꣳ सन्तं पुनश्चिनोति तस्माद्वेव

---

* का० श्रौ० सू० १७. १२. १८ ।

पुनश्चिच्चतिः ॥ १७ ॥ ‘येन ऽऋषयस्तपसा सत्रमायन्नि’ति। अमुनेतदृषीना‘हेन्धाना ऽअग्निᳬ स्वराभरन्त’ ऽइतीन्धाना ऽअग्निᳬ स्वर्ग्गं लोकमाहरन्त ऽइत्त्येत‘त्तस्मिन्नहं निदधे नाके ऽअग्निमि’ति स्वर्ग्गो वै लोको नाको ‘यमाहुर्म्मनव स्तीर्ण्णबर्हिषमि’ति ये विद्वाᳬसस्ते मनव स्तीर्ण्णबर्हिषमिति सर्वदा हैव स स्तीर्ण्णबर्हिः ॥ १८ ॥ ‘तं पत्त्नीभिरनुगच्छेम देवाः। पुत्रैर्ब्भ्रातृभिरुत वा हिरण्ण्यैरि’त्त्येतेनैनᳬ सर्वेणानुगच्छेमेत्त्येत‘न्नाकं गृब्भ्णानाः सुकृतस्य लोक ऽइति स्वर्ग्गो वै लोको नाकः स्वर्ग्गं लोकं गृह्णानाः सुकृतस्य लोक ऽइत्त्येत‘त्तृतीये पृष्ठेऽअधि रोचने दिव’ ऽइत्त्येतद्ध तृतीयं प्पृष्ठᳬ रोचनं दिवो यत्रैष ऽएतत्तपति ॥ १९ ॥ ‘आ वाचो मद्ध्यमरुहद्भुरण्ण्युरि’ति। एतद्ध वाचो मद्ध्यं ऽयत्रैष ऽएतच्चीयते भुरण्ण्युरिति भर्त्तेत्त्येत‘दयमग्निः सत्पतिश्चेकितान’ऽइत्त्ययमग्निः सतां पतिश्चेतयमान ऽइत्त्येत‘त्पृष्ठे पृथिव्व्या निहितो दविद्युतदि’ति पृष्ठे पृथिव्व्या निहितो दीप्प्यमान ऽइत्त्येत‘दधस्प्पदं कृणुतां ऽये पृतन्न्यव’ ऽइत्त्यधस्प्पदं कुरुताᳬं सर्वान्न्पाप्प्मन ऽइत्त्येतत् ॥ २० ॥ ‘अयमग्निर्व्वीरतमो वयोधा’ ऽइति। अयमग्निर्व्वीर्य्यवत्तमो

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ४९। (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ४९। (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ४९। (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ४९। (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ५०। (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ५०। (७) शु० य० सं० अ० १५ क० ५०। (८) शु० य० सं० अ० १५ क० ५१। (९) शु० य० सं० अ० १५ क० ५१। (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० ५१। (११) शु० य० सं० अ० १५ क० ५१। (१२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५२।

वयोधा ऽइत्त्येत[1]'त्त्सहस्त्रियो द्योततामप्प्रयुच्छन्नि'ति सहस्त्रियो दीप्प्यतामप्प्रमत्त ऽइत्त्येत[2]'द्विभ्भ्राजमानः सरिरस्य मद्ध्य' ऽइतीमे वै लोकाः सरिरं दीप्प्यमान ऽएषु लोकेष्विन्त्त्येत[3]'दुप प्प्रयाहि दिव्व्यानि धामे'त्त्युप प्प्रयाहि स्वर्ग्गं लोकमित्त्येतत् ॥ २१ ॥ 'सम्प्रच्च्यवद्ध्वमुप सम्प्रयाते'ति । अमूनेतदृषीनाह समेनं प्रच्च्यवद्ध्वमुप चैनः सम्प्रयाते'त्त्यग्ने[5]पथो देवयानान्क्कृणुद्ध्वमि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः '[6]पुनः कृण्ण्वाना पितरा युवाने'ति व्वाक्च वै मनश्च्च पितरा युवाना व्वाक्च मनश्च्चैतावग्नी 'ऽअन्न्वाताᳶसीत्त्वयि तन्तुमेतमि'ति योऽसावृषिभिस्तन्तुस्ततस्तमेतदाह ॥ २२ ॥ 'उद्बुद्ध्यस्वाग्ने प्प्रतिजागृहि त्त्वमि'ति । इममेतदग्निमाहोच्चैनं बुद्ध्यस्व प्प्रति चैनं जागृही'ती[9]ष्टापूर्त्ते सᳫसृजेथामयं चे'ति यथैव यजुस्तथा बन्धु'[10]रस्मिन्त्सधस्त्थे ऽअद्ध्युत्तरस्मिन्नि'ति द्यौर्वा ऽउत्तरः सधस्त्थं 'व्विश्श्वे[11]देवा यजमानश्च्च सीदते'ति तद्विश्श्वैर्देवैः सह यजमानः सादयति ॥ २३ ॥ 'येन[12]व्वहसि सहस्त्रम् । येनाग्ने सर्व्ववेदसमि'त्त्येतद्धास्य प्प्रतिज्ञाततमं धाम येन सहस्त्रं व्वहति येन सर्व्ववेदसं 'तेनेमं[13]यज्ञं नो नय स्वर्द्देवेषु

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ५२ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५२ । (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५२ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ५३ । (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ५३ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ५३ । (७) शु० य० सं० अ० १५ क० ५३ । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० ५४ । (९) शु० य० सं० अ० १५ क० ५४ । (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० ५४ । (११) शु० य० सं० अ० १५ क० ५४ । (१२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५५ । (१३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५५ ।

गन्तव' ऽइति तेन न ऽइमं यज्ञं नय स्वर्गं लोकं देवेषु गन्तव ऽइत्येतदयं ते योनिर्ऋत्विय ऽइति तस्योक्तो बन्धु-रष्टाविष्टका ऽउपदधाति तस्यो ऽएवोक्तः ॥ २४ ॥ (C)

षष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

[ऋतव्या-स्वयमातृण्णा-विकर्ण्यर्थवादः]

ऋतव्या ऽउपदधाति । ऋतव ऽएते यदृतव्या-ऽऋतूनेवैतदुपदधाति तदेतत्सर्वं यदृतव्याः संवत्सरो वा-ऽऋतव्याः संवत्सर ऽइदꣳ सर्वमिदमेवैतत्सर्वमुपदधा-त्यथो प्रजननमेतत्संवत्सरो वा ऽऋतव्याः संवत्सरः प्रजननं प्रजननमेवैतदुपदधाति ॥ १ ॥ यद्वेवर्त्तव्या-ऽउपदधाति । क्षत्रं वा ऽऋतव्या विश ऽइमा ऽइतरा-ऽइष्टकाः क्षत्रं तद्विश्यत्तारं दधाति ताः सर्वासु चिति-षूपदधाति सर्वस्यां तद्विशि क्षत्रमत्तारं दधाति ॥ २ ॥ यद्वेवर्त्तव्या ऽउपदधाति । संवत्सर ऽएषोऽग्निः स-ऽऋतव्याभिः सꣳहितः संवत्सरमेवैतदृतुभिः सन्तनोति सन्दधाति ता वै नाना प्रभृतयः समानोदर्का ऽऋतवो वा ऽअसृज्यन्त ते सृष्टा नानैवासन् ॥ ३ ॥ तेऽब्रुवन् । न वा ऽइत्थꣳ सन्तः शक्ष्यामः प्रजनयितुꣳ रूपैः समा-यामेति त ऽएकैकमृतुꣳ रूपैः समायँस्तस्मादेकैकस्मि-न्नृतौ सर्वेषामृतूनाꣳ रूपं ता यन्नाना प्रभृतयो नाना

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. २. ३ ।

ह्यसृज्यन्ताथ यत्समानोदर्क्कौ रूपैर्हि समायन् ॥ ४ ॥ स ऽउपदधाति । 'तपश्[1]च तपस्यश्च शैशिरावृतू' ऽइति नामनी ऽएनयोरेते नामभ्यामेवैने ऽएतदुपदधात्यसौ वा ऽआदित्यस्तपस्तस्मादेतावृतू ऽअनन्तर्हितौ तद्यदेतस्मादेतावृतू ऽअनन्तर्हितौ तस्मादेतौ तपश्च तपस्यश्च ॥ ५ ॥ 'अग्नेर[2]न्तः श्लेषोऽसी'ति । संवत्सर ऽएषोऽग्निः स ऽऋतव्याभिः सꣳहितः संवत्सरमेवैतदृतुभिः सन्तनोति सन्दधाति 'क[3]ल्पेतां द्यावापृथिवी कल्पन्तामाप ऽओषधय' ऽइतीदमेवैतत्सर्वमृतुभिः कल्पयति 'कल्प[4]न्तामग्नयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय सव्रता' ऽइत्यग्नयो ह्येते पृथग्यदेता ऽइष्टकास्ते यथानयोर्ऋत्वोर्ज्यैष्ठ्याय कल्पेरन्नेवमेतदाह 'ये ऽअग्न[5]यः समनसोऽन्तरा द्यावापृथिवी ऽइमे' ऽइति यथैव यजुस्तथा बन्धुः 'शैशि[6]रावृतू ऽअभिकल्पमाना ऽइन्द्रमिव देवा ऽअभिसंविशन्त्वि'ति यथेन्द्रं देवा ऽअभिसंविष्टा ऽएवमिमावृतू ज्यैष्ठ्यायाभिसंविशन्त्वित्येतद् द्वे ऽइष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतुः सकृत्सादयत्येकं तदृतुं करोति ॥ ६ ॥ तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति । संवत्सर ऽएषोऽग्निरिम ऽउ लोकाः संवत्सरस्तस्य द्यौरेव पञ्चमी चितिर्द्यौरस्य शिशिर ऽऋतुस्तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैते ऽआत्मनस्त-

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ५७। (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५७। (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५७। (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ५७। (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ५७। (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ५७।

दस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते ऽअत्रोपदधाति ॥ ७ ॥ यद्वेवैते ऽअत्रोपदधाति । प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सरऽउ प्रजापतिस्तस्य शिर ऽएव पञ्चमी चितिः शिरोऽस्य शिशिर ऽऋतुस्तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैतेऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते ऽअत्रोपदधाति ॥ ८ ॥ स पुरस्तात्स्वयमातृण्णायै च विश्वज्योतिषश्चचर्त्तव्ये ऽउपदधाति । द्यौर्वा ऽउत्तमा स्वयमातृण्णादित्य ऽउत्तमा विश्वज्योतिरर्वाचीनं तद्दिवश्चादित्याच्चर्तून्दधाति तस्मादर्वाचीनमेवात ऽऋतवोऽथो प्रजननमेतदर्वाचीनं तद्दिवश्चादित्याच्च प्रजननं दधाति तस्मादर्वाचीनमेवातः प्रजायते स्थितः हैवातः पराक्प्रजननं स्यावन्तो . ह्येव सनाग्ग्रे देवास्तावन्तो देवाः ॥ ९ ॥ अथ प्रथमायै स्वयमातृण्णायै । प्रथमायै च विश्वज्योतिषऽउपरिष्टादृतव्ये ऽउपदधातीयं वै प्रथमा स्वयमातृण्णाग्निः प्रथमा विश्वज्योति*रितस्तदूर्द्ध्वानृतून्दधाति तस्मादित ऽऊर्द्ध्वा ऽऋतवोऽथो प्रजननमेतदितस्तदूर्द्ध्वं प्रजननं दधाति तस्मादित ऽऊर्द्ध्वमेव प्रजायते ॥ १० ॥ ता न व्यूहेत् । नेदृतून्व्यूहानीति यो वै म्रियतऽऋतवो ह तस्मै व्युह्यन्ते तस्माद्यत्रैव प्रथमे ऽउपदधाति तत्सर्वा ऽउपदध्यात् ॥ ११ ॥ अथो ऽइमे वै लोका ऽऋतव्याः । इमाँस्तल्लोकानूर्द्ध्वाँश्चितिभिश्चिनोत्यथो क्षत्रं वा ऽऋतव्याः क्षत्रं तदूर्द्ध्वं चितिभिश्चिनो-

* 'रितस्तदूर्ध्वा' इति 'क-घ'। 'स्तदूर्ध्वा' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः।

त्यथो संवत्सरो वा ऽऋतव्याः संवत्सरं तदूर्द्ध्वं चितिभिश्चिनोति ता नान्न्यया यजुष्मत्त्येष्टकयोपरिष्टादभ्युपदद्ध्यान्नेत्क्षत्रं विशाभ्युपदधानीति ॥ १२ ॥ ता हैताऽएव सँस्थान्न्यः । एतद्वै देवा ऽऋतव्याभिरेवेमाँल्लोकान्त्समयुरितश्चोर्द्ध्वानमुतश्चार्वाचस्तथैवैतद्यजमान ऽऋतव्याभिरेवेमाँल्लोकान्त्सँस्यातीतश्चोर्द्ध्वानमुतश्च्चार्वाचः ॥१३॥ तदु ह चरकाद्ध्वर्य्यवः । अन्न्या ऽएव सँस्थानीरित्त्युपदधति न तथा कुर्य्यादत्त्यहैव रेचयन्त्येता ऽउ ऽएव सँस्थान्न्यः ॥ १४ ॥ अथ विश्श्वज्ज्योतिषमुपदधाति । आदित्त्यो वा ऽउत्तमा विश्श्वज्ज्योतिरादित्त्यो ह्येवामुष्मिँल्लोके विश्श्वज्ज्योतिरादित्त्यमेवैतदुपदधाति ॥ १५ ॥ यद्वेव विश्श्वज्ज्योतिषमुपदधाति । प्रजा वै विश्श्वज्ज्योतिः प्प्रजा ह्येव विश्श्वज्ज्योतिः प्प्रजननमेवैतदुपदधाति ॥ १६ ॥ स पुरस्तात्स्वयमातृण्णायै * विश्श्वज्ज्योतिषमुपदधाति । द्यौर्वा ऽउत्तमा स्वयमातृण्णादित्त्य ऽउत्तमा विश्श्वज्ज्योतिरर्वाचीनं तद्दिव ऽआदित्त्यं दधाति तस्म्माद्देषोऽर्वाचीनमेवातस्तपत्त्यथो प्प्रजननमेतदर्वाचीनं तद्दिवः प्प्रजननं दधाति तस्म्मादर्वाचीनमेवातः प्प्रजायते ॥ १७ ॥ अथ प्प्रथमायै स्वयमातृण्णायै । उपरिष्टाद्विश्श्वज्ज्योतिषमुपदधातीयं वै प्प्रथमा स्वयमातृण्णाग्निः प्प्रथमा विश्श्वज्ज्योतिरितस्तदूर्द्ध्वमाग्निं दधाति तस्म्मादितऽऊर्द्ध्वोऽग्निर्द्दीप्प्यतेऽथो प्प्रजननमेतदितस्तदूर्द्ध्वं प्रजननं

* का० श्रौ० सू० १७. १२. २३ ।

दधाति तस्मादित ऽऊर्ध्वमेव प्रजायते ॥ १८ ॥ अथ मध्यमायै स्वयमातृण्णायै । उपरिष्टाद्विश्वज्योतिषमुपदधात्यन्तरिक्षं वै मध्यमा स्वयमातृण्णा वायुर्मध्यमा विश्वज्योतिरन्तरिक्षे तद्वायुं दधाति तस्मादयमन्तरिक्षे वायुः ॥ १९ ॥ तान्येतानि ज्योतीꣳषि । तद्यदेता ऽएवमुपदधात्येतान्येवैतज्ज्योतीꣳषि सम्यञ्चि दधाति तस्मादित ऽऊर्ध्वोऽग्निर्दीप्यतेऽर्वाङसावादित्यस्तपत्यन्तरिक्षेऽयं तिर्यङ् वायुः पवते ॥ २० ॥ 'परमेष्ठी त्वा सादयत्वि'ति[1] । परमेष्ठी ह्येतां पञ्चमीं चितिमपश्यद्'दिवस्पृष्ठे ज्योतिष्मतीमि'ति[2] दिवो ह्यसौ पृष्ठे ज्योतिष्मानादित्यः ॥ २१ ॥ 'विश्वस्मै प्राणायापानाय । व्यानाये'ति[3] प्राणो वै विश्वज्योतिः सर्वस्मा ऽउ वा ऽएतस्मै प्राणो 'विश्वं ज्योतिर्यच्छे'ति[4] सर्वं ज्योतिर्यच्छेत्येत'त्सूर्यस्तेऽधिपतिरि'ति[5] सूर्यमेवास्या ऽअधिपतिं करोति सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥ २२ ॥ ता हैता ऽएव सँयान्यः । एतद्वै देवा विश्वज्योतिर्भिरेवेमाँल्लोकान्त्समयुरितश्चोर्ध्वानमुतश्चार्वाचस्तथैवैतद्यजमानो विश्वज्योतिर्भिरेवेमाँल्लोकान्त्सँयातीतश्चोर्ध्वानमुतश्चार्वाचः ॥ २३ ॥ तदु ह चरकाध्वर्यवः ।

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ५८ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५८ । (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५८ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ५८ । (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ५८ ।

अन्न्या ऽएव सँख्यानीरित्त्युपदधति न तथा कुर्य्यादित्त्यहैव रेचयन्त्येता ऽउ ऽएव सँख्यान्न्यः ॥ २४ ॥ (A)

सप्तमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[लोकम्पृणेष्टकोपधानम्, इष्टकाप्रमाणं च]

अथ लोकम्पृणामुपदधाति । असौ वा ऽआदित्त्यो लोकम्पृणैष हीमाँल्लोकान्न्पूरयत्त्यमुमेवैतदादित्त्यमुपदधाति ताᳪं सर्व्वासु चितिषूपदधातीमे वै लोका ऽएताश्चितयोऽमुं तदादित्त्यमेषु लोकेषु दधाति तस्म्मादेष सर्व्वेब्भ्य ऽएवैब्भ्यो लोकेब्भ्यस्तपति ॥ १ ॥ यद्वेव * लोकम्पृणामुपदधाति । क्षत्रं वै लोकम्पृणणा विश ऽइमा ऽइतरा ऽइष्टकाः क्षत्रं तद्विश्यत्तारं दधाति ताᳪं सर्व्वासु चितिषूपदधाति सर्व्वस्यां तद्विशि क्षत्रमत्तारं दधाति ॥ २ ॥ सैषैकैव भवति । एकस्त्थं तत्क्षत्रमेकस्त्थाᳪं श्रियं करोत्त्यथ या द्वितीया मिथुनं तदर्द्धमु हैतदात्त्मनो यन्मिथुनं यदा वै सह मिथुनेनाथ सर्व्वोऽथ कृत्स्नः कृत्स्नताया ऽएकेन यजुषा बह्वीरिष्टका ऽउपदधाति क्षत्रं तद्वीर्य्येणात्त्याद्धाति क्षत्रं विशो वीर्य्यवत्तरं करोत्त्यथेतराः पृथङ्ग् नाना यजुर्ब्भिरुपदधाति विशं तत्क्षत्रादवीर्य्यतरां करोति पृथग्वादिनीं नाना चेतसम् ॥ ३ ॥ स वा ऽअस्याᳪं स्रक्त्यां प्रथमे ऽउपदधाति ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा– का० श० ११. २. १; कठ० १७. १०; कपिष्ठ० २६. ९; मै० सं० ११. ८. १२; तै० सं० ४. ४. ११ ।

* का० श्रौ० सू० १७. १२. २४ ।

अमुं तदादित्यमेतस्यां दिशि दधात्यथेतस्तस्मादुतोऽनुपर्य्यैत्यथेतस्तस्मादुतोऽनुपर्य्यैत्यथेतस्तस्मादुतोऽनुपर्य्यै-त्यथातस्तस्मादुतोऽनुपर्य्यैति ॥ ४ ॥ स यद्यत्रैव प्प्रथमेऽउपदधाति । तदुत्तमेऽअनूपदध्यात्सकृद्धैवासावादित्यऽइमाँल्लोकान्पर्य्यैत्यनातिप्प्रच्च्यवेतातिहृत्य पूर्वे ऽउत्तमेऽअनूपदधात्यमुं तदादित्यमिमाँल्लोकानतिप्प्रच्च्यावयति तस्म्मादसावादित्यऽइमाँल्लोकानसꣳस्थितो दक्षिणावृत्पुनः-पुनरनुपर्य्यैति ॥ ५ ॥ 'लोकं पृण च्छिद्रं पृणे'ति । लोकं च पूरय च्छिद्रं च पूरयेत्येत'द्धथो[1] सीद ध्रुवा त्वमित्यथो सीद स्थिरा त्वं प्रतिष्ठित'त्येतदि[2]न्द्राग्नी त्वा बृहस्प्पतिरस्म्मिन्योनावसीषदन्नि'तीन्द्राग्नी[3] च त्वा बृहस्प्पतिश्च्चास्मिन्योनौ प्प्रत्यतिष्ठिपन्नित्येतदनुष्टुभा वाग्वा ऽअनुष्टुब्वाग्गिन्द्र * ऽइन्द्रो लोकम्पृणा न सादयत्यसन्नो ह्येष सूददोहसाधिवदति प्प्राणो वै सूददोहाः प्प्राणेनैवैनमेतत्सन्तनोति सन्दधाति ॥ ६ ॥ तदाहुः । कथमेषा लोकम्पृणायातयाम्म्नी भवतीत्यसौ वा ऽआदित्यो लोकम्पृणायातयामा वा ऽएषोऽथो वाग्वै लोकम्पृणायातयाम्म्न्यु वै वाक् ॥ ७ ॥ [अर्धप्रपाठकः ५५॥] स वै यजुष्मतीरुपधाय । लोकम्पृणया प्प्रच्छादयत्यन्नं वै यजुष्मत्य ऽइष्टका ऽआत्मा लोकम्पृणान्नं तदात्मना परिदधाति तस्म्मादन्नमात्मना परिहितमात्मैव भवति ॥ ८ ॥ स

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ५९। (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५९। (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५९।

* 'व्वागिन्द्र' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः।

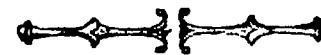
वा ऽआत्मन्नेव । यजुष्मतीरुपदधाति न पक्षपुच्छेष्वात्मँस्त-
दन्नं दधाति यदु वा ऽआत्मन्नन्नं धीयते तदात्मान-
मवति तत्पक्षपुच्छान्यथ यत्पक्षपुच्छेषु नैव तदात्मा-
नमवति न पक्षपुच्छानि ॥ ९ ॥ उभयीर्यजुष्मतीश्च
लोकम्पृणाश्चात्मन्नुपदधाति । तस्मादयमात्मा द्वि-
गुणो बहुलतर ऽइव लोकम्पृणा ऽएव पक्षपुच्छेषु
तस्मात्पक्षपुच्छानि तनीयाᳬसीवानूचीश्च तिरश्ची-
श्चात्मन्नुपदधात्यस्थीनि वा ऽइष्टकास्तस्मादिमान्य-
न्वञ्चि च तिर्यञ्चि चात्मन्नस्थीनि पराचीरेव पक्षपुच्छेषु
न हि किञ्चन पक्षपुच्छेषु तिर्यगस्थ्यस्ति तद्धैतदेव
चितस्य चाचितस्य च विज्ञानमेवमेव चित ऽइतरथा चितः
॥ १० ॥ स वै स्वयमातृण्णां लोकम्पृणया प्रच्छादयति ।
प्राणो वै स्वयमातृण्णादित्यो लोकम्पृणा प्राणं तदादित्येन
समिन्धे तस्मादयमुष्णः प्राणस्तया सर्वमात्मानं प्रच्छा-
दयति सर्वं तदात्मानमादित्येन समिन्धे तस्मादयᳬ
सर्व ऽएवात्मोष्णस्तद्धैतदेव जीविष्यतश्च मरिष्यतश्च
विज्ञानमुष्ण ऽएव जीविष्यञ्छीतो मरिष्यन् ॥ ११ ॥
स यस्याᳬ स्रक्त्यां प्रथमे ऽउपदधाति । ततो दशभि-
र्दशभिः सञ्छादयन्नेत्या स्वयमातृण्णायै स तेनैव दक्षिणा-
वृज्जघनेन स्वयमातृण्णाᳬ सञ्छादयन्नेत्यानूक्याया ऽअथ
पुनरेत्य तमवधिᳬ सञ्छादयति ॥ १२ ॥ आत्मानमग्रे
सञ्छादयति । आत्मा ह्येवाग्रे सम्भवतः सम्भवत्यथ
दक्षिणं पक्षमथ पुच्छमथोत्तरं तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्राथो-

ऽएवं व्वा ऽअसावादित्य ऽइमाँल्लोकान्दक्षिणावृदनुपर्य्येति ॥ १३ ॥ स ऽएष प्प्राण ऽएव यल्लोकम्पृणा । तया सर्व्वमात्मानं प्प्रच्छादयति सर्व्वस्मिँस्तदात्मन्प्प्राणं दधाति तद्य-द्धास्यैषाङ्गं नाभिप्प्राप्नुयात्प्प्राणो हास्य तदङ्गं नाभि-प्प्राप्नुयाद्यदु वै प्प्राणोऽङ्गं नाभिप्प्राप्नोति शुष्यति वा वै तन्म्लायति वा तस्म्मादेनꣳ सर्व्वमेवैतया प्प्रच्छा-दयेत् ॥ १४ ॥ स वा ऽआत्मन ऽएवाधि पक्षपुच्छानि चिनोति । आत्मनो ह्येवाध्यङ्गानि प्प्ररोहन्त्यथ * यत्पर-स्तादर्व्वाचीरुपदध्याद्यथान्न्यत ऽआहृत्याङ्गं प्रतिदध्यात्ता-दृक्तत् ॥ १५ ॥ न भिन्नां न कृष्णामुपदध्यात् । आर्च्छति वा ऽएषा या भिद्यत ऽआर्त्तम्वेतद्रूपं यत्कृष्णं नेदार्त्त-मात्मानमभिसंस्करवा ऽइति नाभिन्नां परास्येन्नेदनार्त्त-मात्मनो बहिर्द्धा करवाणीति धिष्णेभ्यः प्प्रतिसंख्याय या विराजमतिरिच्च्येरन्नोत्तरामुद्धवेयुस्तद्वै खलु ता-ऽआर्च्छन्ति ता भित्त्वोत्कर ऽउत्किरेदुत्करो वा ऽअति-रिक्तस्य प्प्रतिष्ठा तद्यत्रातिरिक्तस्य प्प्रतिष्ठा तदेवैना-ऽएतत्प्रतिष्ठापयति ॥ १६ ॥ अथात ऽइष्टकामात्राणामेव । पादमात्रीः प्प्रथमायाञ्चोत्तमायाञ्च चित्त्योरुपदध्यात्प्रतिष्ठा वै पादो यो वै पादः स हस्त ऊर्व्वस्थमात्र्यो व्वर्षिष्ठाः स्युर्न्न ह्यूर्व्वस्थात्किञ्चन व्वर्षीयोऽस्त्यस्ति त्र्यालिखित-वत्यस्तिस्रश्चितयः स्युस्त्रिवृतो हीमे लोका ऽअपरिमिता-लिखिते द्वे रसो हैते चिती ऽअपरिमित ऽउ वै रसः

* 'यत्पुरस्ता' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

सर्वास्त्वेव त्र्यालिखितवत्यः स्युः सर्वे ह्येवेमे लोकास्त्रिवृतः ॥ १७ ॥ अथात ऽइष्टकानामेवावपनस्य । यां काञ्च यजुष्मतीमिष्टकां विद्यात्तां मध्यमायां चिता ऽउपदध्या-दन्तरिक्षं वै मध्यमा चितिरन्तरिक्षमु वै सर्वेषां भूता-नामावपनमथो ऽअन्नं वै यजुष्मत्य ऽइष्टका ऽउदरं मध्यमा चितिरुदरे तदन्नं दधाति ॥ १८ ॥ तदाहुः । नोपदध्यान्नेदतिरेचयानीति स वा ऽउपैव दध्यात्कामे-भ्यो वा ऽएता ऽइष्टका ऽउपधीयन्ते न वै कामानामति-रिक्तमस्ति स वै नैवोपदध्यादेतावद्वा ऽएतद्देवा-ऽअकुर्वन् ॥ १९ ॥ (B)

सप्तमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[इष्टकासु पुरीषनिवापः, स्वयमातृण्णा-विकर्ण्युपधानं च]

अथ पुरीषं निवपति । माꣳसं वै पुरीषं माꣳसेनैवै-नमेतत्प्रच्छादयतीष्टका ऽउपाधायास्थीष्टका ऽअस्थि तन्माꣳसैः सञ्छादयति ॥ १ ॥ स वै स्वयमातृण्णाया-मावपति । प्राणो वै स्वयमातृण्णान्नं पुरीषं प्राणे तदन्नं दधाति तेन सर्वमात्मानं प्रच्छादयति तस्माद्यत्प्राणेऽन्नं धीयते * तत्सर्वमात्मानमवति सर्वमात्मानमनुव्येति ॥ २ ॥ न स्वयमातृण्णायामावपेदित्यु हैक ऽआहुः । प्राणः स्वयमातृण्णा नेत्प्राणानपिदधानीति स वा ऽऐव वपेदन्नेन वै प्राणा विष्टब्धा यो वा ऽअन्नं नात्ति सं वै तस्य प्राणा

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. २. २ ।

* 'तत्सर्वम्' इति 'क-घ' । 'सर्वम्' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

रोहन्ति तद्यस्य ह तथा कुर्वन्ति यथा शुष्का सूर्म्मी सुषिरैवꣳ ह सोऽमुष्मिँल्लोके सम्भवति तस्मात्स्वयमातृण्णायामेव वपेत् ॥ ३ ॥ स्वयमातृण्णायामोप्प्य । अनूक्यया सञ्छादयन्नेत्या परिश्रिश्रन्द्रयꣳ स तेनैव दक्षिणावृज्जघनेन स्वयमातृण्णाꣳ सञ्छादयन्नेत्या पुनरनूक्यायै ॥ ४ ॥ आत्मानमग्ग्रे सञ्छादयति । आत्मा ह्येवाग्ग्रे सम्भवतꣳ · सम्भवत्यथ दक्षिणं पक्षमथ पुच्छमथोत्तरं तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा ॥ ५ ॥ स ऽएष प्प्राण ऽएव यत्पुरीषम् । तेन सर्वमात्मानं प्रच्छादयति सर्वस्मिँस्तदात्मन्प्राणं दधाति तद्यद्धास्यैतदङ्गं नाभिप्प्राप्नुयात्प्राणो हास्य तदङ्गं नाभिप्प्राप्नुयाद्यदु वै प्प्राणोऽङ्गं नाभिप्प्राप्नोति शुष्यति वा वै तन्म्लायति वा तस्मादेनꣳ सर्वमेवैतेन प्प्रच्छादयेत् ॥ ६ ॥ '[1]इन्द्रं विश्वा ऽअवीवृधन्नि'ति । इन्द्रꣳ हि सर्वाणि भूतानि वर्द्धयन्ति '[2]समुद्रव्व्यचसं गिर' ऽइति महिमानमस्यैतदाह 'रथीतमꣳ[3] रथीनामि'ति रथितमो ह्येष रथिनां '[4]वाजानाꣳ सत्पतिं पतिमि'त्यन्नं वै वाजा ऽअन्नानाꣳ सत्पतिं पतिमित्येतदैन्द्र्यानुष्टुभा निवपत्यैन्द्रꣳ हि पुरीषं तदेतदर्द्धमग्नेर्यत्पुरीषमर्द्धमैष्टकम् ॥ ७ ॥ तदाहुꣳ । यत्सर्वैश्छन्दोभिꣳ सर्वाभिर्देवताभिरिष्टका ऽउपदधात्यथैतदेकयैकदेवत्यया निवपति कथमेतदर्द्धमग्नेरितीन्द्रो वै सर्वान्देवा-

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ६१ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ६१ । (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ६१ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ६१ ।

ष्प्रतिप्रतिस्तद्यदैन्द्रया निवपति तेनैतदर्द्धमग्नेरथ यदनुष्टुभा वाग्वा ऽअनुष्टुब्वागु सर्वाणि च्छन्दाᳩसि तेनो ऽएवार्द्धम् ॥ ८ ॥ अथ * विकर्णीं च स्वयमातृण्णां चोपदधाति । वायुर्वै विकर्णी द्यौरुत्तमा स्वयमातृण्णा वायुं च तद् दिवं चोपदधात्युत्तमे ऽउपदधात्युत्तमे हि वायुश्च द्यौश्च सᳩस्पृष्टे सᳩस्पृष्टे हि वायुश्च द्यौश्च पूर्वां विकर्णीमुपदधात्यर्वाचीनं तद्दिवो वायुं दधाति तस्माद्देषोऽर्वाचीन†मेवातः पवते ॥ ९ ॥ यद्वेव विकर्णीमुपदधाति । यत्र वा ऽअदोऽश्वं चितिमवघ्रापयन्ति तदसावादित्य ऽइमाँल्लोकान्त्सूत्रे समावयते तद्यत्तत्सूत्रं वायुः स स यः स वायुरेषा सा विकर्णी तद्यदेतामुपदधात्यसावेव तदादित्य ऽइमाँल्लोकान्त्सूत्रे समावयते ॥ १० ॥ यद्वेव विकर्णीं च स्वयमातृण्णां चोपदधाति । आयुर्वै विकर्णी प्प्राणः स्वयमातृण्णायुश्च तत्प्राणं चोपदधात्युत्तमे ऽउपदधात्युत्तमे ह्यायुश्च प्प्राणश्च सᳩस्पृष्टे सᳩस्पृष्टे ह्यायुश्च प्प्राणश्च पूर्वामुत्तरां विकर्णीमुपदधात्यायुषा तत्प्राणमुभयतः परिगृह्णाति ॥ ११ ॥ '[1]प्रोथदश्वो न यवसे । अविष्यन्यदा महः संवरणाद्व्यस्थात् । आदस्य वातो ऽअनुवाति शोचिरध स्म ते व्व्रजनं कृष्णमस्ती'ति यदा वा ऽएतस्य वातोऽनुवाति शोचिरथैतस्य

* "प्रच्छाद्य पुरीषेण विकर्णीस्वयमातृण्णे शर्करे संस्पृष्टे छिद्रे 'प्रोथदश्व' इत्युत्तरां विकर्णीमायोष्ट्वेति स्वयमातृण्णाम्" (का० श्रौ० सू० १७. १२. २५) ।

† 'मेवातः' इति 'क–घ' । मेव वातः' इति 'ग–ज' पुस्तकयोः ।

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ६२ ।

ऽव्रजनं कृष्णं भवति त्रिष्टुभोपदधाति त्रैष्टुभो हि वायुराग्ने-रुयाग्निकर्म्म ह्यनिरुक्तयानिरुक्तो हि वायुरथ यद्वात ऽइत्याह ब्रातो हि वायुः ॥ १२ ॥ * अथ स्वयमातृण्णामुपदधाति । 'आयोष्ट्वा सदने सादयामी'त्येष वा ऽआयुस्तस्यैतत्सदन-'मवंत' ऽइत्येष हीदꣳ सर्वमवति छायायामित्येतस्य हीदꣳ सर्वं 'छायायाꣳ समुद्रस्य हृदय' ऽइति समुद्रस्य ह्येतद्धृ-दयꣳ 'रश्मीवतीं भास्वतीमि'ति रश्मिवती हि द्यौर्भा-स्व'त्या'या द्यां भास्या पृथिवीमोर्वन्तरिक्षमि'त्येवꣳ ह्येष-ऽइमाँल्लोकानाभाति ॥ १३ ॥ 'परमेष्ठी त्वा सादयत्वि'ति । परमेष्ठी ह्येतां पञ्चमीं चितिमपश्यत् ॥ १४ ॥ यद्वेव परमे-ष्ठिनोपदधाति । प्रजापतिं विस्रस्तं देवता ऽआदाय ऽव्युदक्रामँस्तस्य परमेष्ठी शिर ऽआदायोत्क्रम्यातिष्ठत् ॥ १५ ॥ तमब्रवीत् । उप मेहि प्रति म ऽएतद्धेहि येन मे त्वमुदक्रमीरिति किं मे ततो भविष्यतीति त्वद्देवत्यमेव म ऽएतदात्मनो भविष्यतीति तथेति तदस्मिन्नेतत्परमेष्ठी प्रत्यदधात् ॥ १६ ॥ तद्यैषोत्तमा स्वयमातृण्णा । एतदस्य तदात्मनस्तद्यदेतामत्रोपदधाति यदेवास्यैषात्मनस्तदस्मि-न्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेतामत्रोपदधाति ॥ १७ ॥ 'दिवं-

* अत्र शतम् ४७०० ॥

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ६३ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ६३ । (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ६३ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ६३ । (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ६३ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ । (७) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ ।

स्पृष्ठे व्व्यचस्वतीम्प्रथस्वतीमि'ति । दिवो ह्येतत्पृष्ठं व्व्यचस्वत्प्रथस्वद्दिवँ 'य्यच्छ दिवं दृꣳह दिवं मा हिꣳसीरि'त्यात्मानं य्यच्छात्मानं दृꣳहात्मानं मा हिꣳसीरित्येतत् ॥१८॥

विश्श्वस्म्मै प्प्राणायापानाय । व्व्यानायोदानाये'ति प्प्राणो वै स्वयमातृण्णा सर्व्वस्म्मा ऽउ वा ऽएतस्म्मै प्प्राणः 'प्प्रतिष्ठायै चरित्त्रायेतीमे वै लोकाः स्वयमातृण्णा ऽइम ऽउ लोकाः प्प्रतिष्ठा चरित्रꣳ 'सूर्य्यस्त्वाभिपात्वि'ति सूर्य्यस्त्वाभिगोपायत्वित्त्येत'न्महूया स्वस्त्ये'ति महत्त्या स्वस्त्येत्त्येत'च्छर्दिषा शन्तमेने'ति यच्छर्दिः शन्तमं तेनेत्त्येतत् ॥१९॥

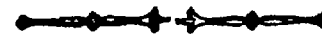
नानोपदधाति । नाना हि वायुश्च द्यौश्च सकृत्सादयति समानं तत्करोति समानꣳ ह्यायुश्च प्प्राणश्च ते वाऽउभे ऽएव शर्क्करे भवत ऽउभे स्वयमातृण्णे समानꣳ ह्येवायुश्च प्प्राणश्चाथैने सूददोहसाधिवदति प्प्राणो वै सूददोहाः प्प्राणेनैवैने ऽएतत्सन्तनोति सन्दधाति ॥ २० ॥

'ताँ ऽअस्य सूददोहस' ऽइति । आपो वै सूदोऽन्नं दोहः 'सोमꣳ श्रीणन्ति पृश्नय' ऽइत्त्यन्नं वै पृश्नि 'जन्मन्देवाना-मि'ति संवत्सरो वै देवानां जन्म 'विशि' ऽइति यज्ञो वै विशो यज्ञे हि सर्व्वाणि भूतानि विष्टानि 'त्रिष्वा रोचने

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४। (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४। (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४। (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४। (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४। (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४। (७) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४। (८) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४। (९) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४। (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४। (११) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४।

दिव' ऽइति सवनानि वै त्रीणि रोचनानि सवनान्येतदाहा-
नुष्टुभा वाग्वा ऽअनुष्टुब्वागु सर्व्वे प्प्राणा वाचा चैवैने-
ऽएतत्प्राणेन च सन्तनोति सन्दधाति सा वा ऽएषैका
सती सूददोहाः सर्व्वा ऽइष्टका ऽअनुसञ्चरति प्प्राणो वै
सूददोहास्तस्मादयमेक ऽएव प्प्राणः सन्त्सर्व्वाण्यङ्गानि
सर्व्वमात्मानमनुसञ्चरति ॥ २१ ॥ (C)

सप्तमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[पञ्चम्याश्रितः सुवर्णशकलसहस्रेण प्रोक्षणम्, पुरीषेणाच्छादनं च]

अथ स्वयमातृण्णासु सामानि गायति । इमे वै
लोकाः स्वयमातृण्णास्ता ऽएताः शर्कारास्ता देवा ऽउपधा-
यैतादृशीरेवापश्यन्यथैताः शुष्काः शर्कराः ॥ १ ॥ तेऽब्रु-
वन् । उप तज्जानीत यथेषु लोकेषु रसमुपजीवनं दधामेति
तेऽब्रुवँश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्त-
दिच्छत यथैषु लोकेषु रसमुपजीवनं दधामेति ॥ २ ॥
ते चेतयमानाः । एतानि सामान्यपश्यँस्तान्यगायँस्तैरेषु
लोकेषु रसमुपजीवनमदधुस्तथैवैतद्यजमानो यदेतानि
सामानि गायत्येष्वेवैतल्लोकेषु रसमुपजीवनं दधाति ॥ ३ ॥
स्वयमातृण्णासु गायति । इमे वै लोकाः स्वयमातृण्णा-
ऽएष्वेवैतल्लोकेषु रसमुपजीवनं दधाति ॥ ४ ॥ स वै

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. १२. ३; कठ० १७. १०; कपिष्ठ० २६. ९; मै० सं० ११. ८. १, १४; तै० सं० ४. ४. ५ ।

'भूर्भुवः स्वरि'ति । एतासु व्याहृतिषु गायति भूरिति
वा ऽअयं लोको भुव ऽइत्यन्तरिक्षलोकः स्वरित्यसौ
लोक ऽएष्वेवैतल्लोकेषु रसमुपजीवनं दधाति ॥ ५ ॥ तानि
वै नाना प्रस्तावानि । समाननिधनानि तानि यन्नाना
प्रस्तावानि नाना ह्यपश्यन्नथ यत्समाननिधनान्येका ह्येव
यज्ञस्य प्रतिष्ठैकं निधनꣳ स्वर्ग ऽएव लोकस्तस्मात्स्वर्ज्यो-
तिर्निधनानि ॥ ६ ॥ अथैनꣳ हिरण्यशकलैः प्रोक्षति ।
अत्रैष सर्वोऽग्निः संस्कृतस्तस्मिन्देवा ऽएतदमृतꣳ रूप-
मुत्तममदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतदमृतꣳ * रूपमुत्तमं दधाति
॥ ७ ॥ यद्वेवैनꣳ हिरण्यशकलैः † प्रोक्षति । एतद्वा-
ऽअस्मिन्नदोऽमूं पुरस्ताद्धर्म्म्यां तनूं मध्यतो दधाति
रुक्मं च पुरुषं चाथैनमेतत्सर्वमेवोपरिष्टाद्धर्म्म्यया तन्वा
प्रच्छादयति ॥ ८ ॥ द्वाभ्यां—द्वाभ्याꣳ शताभ्याम् ।
द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवास्मिन्नेतदमृतꣳ रूपमुत्तमं दधाति पञ्चकृत्वः पञ्च-
चितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावान-
ग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदमृतꣳ रूपमुत्तमं
दधाति सहस्रेण सर्वं वै सहस्रꣳ सर्वेणैवास्मिन्नेतदमृतꣳ
रूपमुत्तमं दधाति ॥ ९ ॥ पश्चादग्नेः प्राङ् तिष्ठन् ।
अथोत्तरतो दक्षिणाथ पुरस्तात्प्रत्यङ्ङथ जघनेन परीत्य

* 'रूपमुपतमम्' इति 'क' पुस्तके ।

† "पुरुषाभिहोमवत्तिष्ठन्नग्निं प्रोक्षति हिरण्यशकलसहस्रेण शते द्वे-द्वे प्रकिरति सहस्रस्येति प्रतिमन्त्रं सहस्रस्येति प्रतिमन्त्रम्" (का० श्रौ० सू० १७. १२. २६) ।

दक्षिणत ऽउदङ् तिष्ठँस्तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्राथानुपरीत्य पश्चात्प्राङ् तिष्ठँस्तथो हास्यैतत्प्रागेव कर्म्म कृतं भवति ॥ १० ॥ 'सहस्रस्य प्रमासि । सहस्रस्य प्रतिमासि सहस्रस्योन्मासि साहस्रोऽसि सहस्राय त्वे'ति सर्वं वै सहस्रꣳ सर्वमसि सर्वस्म्मै त्वेत्त्येतत् ॥ ११ ॥ अथातश्चिच-तिपुरीषाणामेव मीमाꣳसा । अयमेव लोकः प्रथमा चितिः पशवः पुरीषं स यत्प्रथमां चितिं पुरीषेण प्रच्छादयतीमं तल्लोकं . पशुभिः प्रच्छादयति ॥ १२ ॥ अन्तरिक्षमेव द्वितीया चितिः । वयाꣳसि पुरीषं स यद् द्वितीयां चितिं पुरीषेण प्रच्छादयत्त्यन्तरिक्षं तद्वयोभिः प्रच्छादयति ॥ १३ ॥ द्यौरेव तृतीया चितिः । नक्षत्राणि पुरीषं स यत्तृतीयां चितिं पुरीषेण प्रच्छादयति दिवं तन्नक्षत्रैः प्रच्छादयति ॥ १४ ॥ यज्ञ ऽएव चतुर्त्थी चितिः । दक्षिणाः पुरीषं स यच्चतुर्त्थीं चितिं पुरीषेण प्रच्छादयति यज्ञं तद्दक्षिणाभिः प्रच्छादयति ॥ १५ ॥ यजमान ऽएव पञ्चमी चितिः । प्रजा पुरीषं स यत्पञ्चमीं चितिं पुरीषेण प्रच्छादयति यजमानं तत्प्रजया प्रच्छादयति ॥ १६ ॥ स्वर्ग्ग ऽएव लोकः षष्ठी चितिः । देवाः पुरीषं स यत्षष्ठीं चितिं पुरीषेण प्रच्छादयति स्वर्ग्गं तल्लोकं देवैः प्रच्छादयति ॥ १७ ॥ अमृतमेव सप्तमी चितिः । तामुत्तमामुपदधात्त्यमृतं तदस्य सर्वस्यो-त्तमं दधाति तस्म्मादस्य सर्वस्यामृतमुत्तमं तस्म्माद्देवा-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १७ ।

ऽअनन्तर्हितास्तस्मादु तेऽमृता ऽइत्यधिदेवतम् ॥ १८ ॥ अथाध्यात्मम् । येवेयं प्रतिष्ठा यश्चायमवाङ् प्राणस्तत्प्रथमा चितिर्म्माꣳसं पुरीषं स यत्प्रथमां चितिं पुरीषेण प्प्रच्छादयत्त्ये-तदस्य तदात्मनो माꣳसैः सञ्छादयतीष्टका ऽउपधायास्थी-ष्टका ऽअस्थि तन्माꣳसैः सञ्छादयति नाधस्तात्सञ्छा-दयति तस्मादिमे प्प्राणा ऽअधस्तादसञ्छन्ना ऽउप-रिष्टात्तु प्प्रच्छादयत्त्येतदस्य तदात्मन ऽउपरिष्टान्माꣳ-सैः सञ्छादयति तस्मादस्यैतदात्मन ऽउपरिष्टान्मा-ꣳसैः सञ्छन्नं नावकाशते ॥ १९ ॥ यदूर्द्ध्वं प्रति-ष्ठाया ऽअवाचीनं मद्ध्यात् । तद् द्वितीया चिति-र्म्माꣳसं पुरीषं स यद् द्वितीयां चितिं पुरीषेण प्प्रच्छादय-त्त्येतदस्य तदात्मनो माꣳसैः सञ्छादयतीष्टका ऽउपधाया-स्थीष्टका ऽअस्थि तन्माꣳसैः सञ्छादयति पुरीष ऽउप-दधाति पुरीषेण प्प्रच्छादयत्त्येतदस्य तदात्मन ऽउभयतो माꣳसैः सञ्छादयति तस्मादस्यैतदात्मन ऽउभयतो माꣳसैः सञ्छन्नं नावकाशते ॥ २० ॥ मद्ध्यमेव तृतीया चितिः । यदूर्द्ध्वं मद्ध्यादवाचीनं ग्रीवाभ्यस्तच्चतुर्थी चितिर्ग्रीवा ऽएव पञ्चमी चितिः शिर ऽएव षष्ठी चितिः प्प्राणा ऽएव सप्तमी चितिस्तामुत्तमामुपदधाति प्प्राणाँस्तदस्य सर्वस्योत्तमान्दधाति तस्मादस्य सर्वस्य प्प्राणा ऽउत्तमाः पुरीष ऽउपदधाति माꣳसं वै पुरीषं * माꣳसे तत्प्प्राणा-

* 'मा ट्ट-सेन' इति 'ग–ज' पुस्तकयोः ।

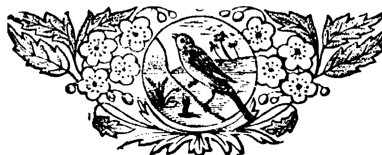
न्प्रतिष्ठापयति नोपरिष्टात्प्रच्छादयति तस्मादिमे प्प्राणा ऽउपरिष्टादसञ्छन्नाः ॥ २१ ॥ (D)

सप्तमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥ कण्डिकासंख्या १०९॥

. इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

* चितिनामाष्टमं काण्डं समाप्तम् ॥ ८ ॥

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. २. ४।
* अस्मिन्काण्डे कण्डिकासंख्या ४३७।